

**JIHO ČESKÁ UNIVERZITA V PRAZE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Historický ústav**

Studijní program: Učitelství pro základní školy
Studijní obor: Výtvarná výchova - Dějepis

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**ŽENA V ČESKÉ KARIKATUŘI
(2. POLOVINA 19. STOLETÍ – 1914)**

Vedoucí diplomové práce:
Prof. PhDr. Milena Lenderová, Csc.

Autor:
Lucie Zedníková

Dovoluji si vyslovit up ímné pod kování paní Prof. PhDr. Milen Lenderové, Csc.,
za metodické vedení, cenné rady, pomoc a ochotu, kterou mi poskytla p i
vypracování diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem pracovala samostatně na základě vlastních zjištění, a že všechny převzaté informace z pramenů a literatury jsem řádně označila v poznámkách.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích

Podpis

Žena v české karikatuře ve (2. polovina 19. století – 1914)

(anotace)

Podle markantního rozvoje českého bádání o "minulosti žen" zůstává stále otevřená otázka významu ikonografických pramenů pro toto *gendrové* historické bádání. Pokud se objevily díla studie hledající *gendrové* aspekty v závěsné, případně knižní malbě, pak až dosud unikala pozornosti badatelů oblast karikatury, vyskytující se především v satirických a humoristických časopisech.

Podkládaná diplomová práce je zaměřena na význam, zhodnocení, kritiku a interpretaci karikatur nacházejících se v humoristických a satirických časopisech, v nichž jsou hlavním námětem ženy. Práce je věnována hledání *gendrových* aspektů, a to především z mužského pohledu na širokou problematiku soukromého i veřejného života žen 2. poloviny 19. století až roku 1914 a také problematice společenského postavení žen v daném období a zhodnocení karikatur jako historického pramene.

Studie je doplněna obrazovou přílohou jako demonstrace dobových karikatur.

The woman in the Czech burlesque
(the second half of the nineteenth century – 1914)

(annotation)

Over the striking development of the Czech search after “the past of the women” the question of the meaning of the iconographic sources for this *gender* historical research stays always open. If appeared the partial studies seeking *gender* aspects in the pendent, if need be the book painting, then as yet lurk of explorers region of burlesque, that is offering above all in the satiric and the humorous magazines.

This construed diploma work is sight on the meaning, the estimation, the critique and the interpretation of burlesques, that are finding in the humorous and the satiric magazines, where are as the main topic women. This work is presentation search *gender* aspects, namely above all from the male view of wide problems private and public life of the women from the second half of the nineteenth century to the year 1914 as well as problems of the social position of the women in a given period and estimation of burlesques like historical source.

This study is amplified with the visual appendices like demonstration contemporary burlesques.

OSNOVA

1 Úvod	1
2 Stručný pohled sociální role žen – 2. polovina 19. století – 1914	6
2.1 Fenomén „žena“ aneb žena v minulosti	6
2.2 Cesta ke ženské vzdělanosti	8
2.3 Ženy na trhu práce	12
2.3.1 Pedagogická profese žen a problematika celibátu	17
2.4 Cesta k ženské emancipaci	21
2.5 Závěrečné shrnutí	27
3 Karikatura a humoristický časopis jako historický pramen	29
3.1 Karikatura jako pojem a historický pramen	29
3.1.1 Stručný exkurz do historie světové karikatury od starověku do počátku 20. století	34
3.2 Humoristické časopisy 19. století jako historický pramen	37
3.2.2 Humoristické listy	42
4 Žena viděná na perem kreslí (Humoristické listy, Paleček, Švanda Dudák, atd.)	46
4.1 Žena v počátcích české karikatury	47
4.1.1 Žena jako objekt dobové karikatury 40. – 40. léta 19. století	47
4.1.2 Alegorie politiky s drazem na 60. léta 19. století	50
4.2 Žena krásná aneb vzhled, móda, pokrývky hlavy a marnivost	54
4.2.1 Stáří versus mládí aneb krása a vzhled	54
4.2.2 Móda – vlněná inspirace kreslí	58
4.2.3 Pokrývky hlavy	66
4.2.4 Marnivost	68
4.3 Soukromá sféra ženského života – sňatky, manželství, nevděky, vdoviny a staré panny	70

4.3.1 S atky aneb co nejrychleji pod epec	70
4.3.2 Manželství – semetriky a jiné nehodné ženy	73
4.3.3 Nev ry	81
4.3.4 P íšerné tchýn a staré panny	84
4.4 Žena ve ejná	88
4.4.1 Ženy a sport	89
4.4.2 Cesta ke vzd lanosti	94
4.4.3 Od služek k u itelkám	97
4.4.4 Emancipace	102
5 Záv r	106
Prameny a literatura	109
Obrazová p íloha	

1 ÚVOD (LITERATURA, PRAMENY, CÍLE, METODY)

S karikaturami se setkáváme v našem životě velmi často, narážíme na mnoho satirických kreseb, které nám zobrazují naše i zahraniční politiky, krizovou politickou situaci nebo běžný život. Mnoho karikatur rovněž vyvolává zděšení nebo opovržení. Cílem karikatury je vzbudit zájem o určitou problematiku, a to, že se o ní na veřejnosti skutečně hovoří, jen potvrzuje její charakter a význam.

Předmětem zájmu mé práce je ženská karikaturistka od 2. poloviny 19. století až do první světové války. K tomuto časovému vymezení jsem dospěla po dlouhých úvahách, protože bylo velmi těžké rozhodnout, jaké období dokáže nejlépe postihnout ženu z pohledu dobového humoru. Druhá polovina 19. století by k tomuto cíli bezpochyby stačila, ale vzhledem k tomu, že jsem se chtěla vnovat i tématům, jako je vzdělání, profese a emancipační proces žen, bylo nutné časové období rozšířit až do první světové války. Práci proto završím rokem 1914, nebo první světová válka značně změnila pohled na vnímání ženského svata a roli žen v něm, a také proto, že se ve válečném období humoristické časopisy zachovaly značně konzervativně a bylo by obtížné dospět ke konkrétním výsledkům.

Práce je založena především na ikonografických pramenech, konkrétně na karikaturách v humoristických časopisech. Cílem mé práce bude postihnout mentalitu a humor mužské společnosti ve vnímání žen zmiňovaného období, nalézt oblasti, kterým se karikaturisté vnovali a které jim připadaly lukrativní a především poznat ženu z pohledu mužské karikaturistky.

Karikaturám se proto budu vnovat z hlediska jejich obsahu a nikoli z pohledu umělecké stránky díla nebo tvorby postupu autora, protože tento okruh patří spíše do oblasti umělecké kritiky. S prameny historicko – ikonografického charakteru se pochopitelně pracuje jinak než při analýze vědeckých umění, nebo umělecké hodnoty jsou zde druhořadé. Nezáleží na tom, zda byl karikaturista vynikajícím a slavným kreslíčem, ale na tom, zda z jeho díla můžeme vyčíst potřebné informace. Stejně jako ostatní ikonografické prameny i karikatury mají svou symbolickou rovinu, jež se týká gest, vlastností nebo předmětů zde obsažených a na kterou je nutno brát ohled.

Velmi důležitou součástí této práce je interpretace ikonografických pramenů, pro níž najdeme řadu publikací.¹ Avšak pro interpretaci obrazového pramene, jakým je karikatura, neexistují pravidla, a tak zde tato literatura nemá využití. Za nejdůležitější tedy považuji samotný obsah karikatur, přičemž využívám komparativní metody během vymezeného časového období, nebo se snažím v každé kapitole vystihnout, jak se měnilo vnímání a názory soudobé společnosti na danou problematiku. Konečné poznatky jsou rovněž výsledkem dedukce, nebo z mnoha karikatur a dalších informací je nutno vyvodit ucelené závěry.

Karikatura je cenný historický pramen, a je tedy nutné ji kriticky, jako historický pramen, zkoumat z různých hledisek. U karikatury je samozřejmě důležitým prvkem autorství, které je velmi důležitou, ale ne nezbytnou součástí interpretace karikatury. Bohužel v případě satirických kreseb ve velké většině autorství schází, i když je možné ho určit podle specifických znaků stylu, pojetí i obsahu kresby. Například v *Humoristických listech* ve 2. polovině 19. století v většinou není autorství známo, ale při bližším prozkoumání a porovnání s kresbami signovanými je možno rozpoznat kresby Karla Václava Klíče a dalších. Jisté však je, že karikaturista musel znát soudobou situaci, dění a prostředí, v němž žil a tvořil, což bylo podmínkou k jeho další tvorbě. Sám musel být totiž dokonale informován o jevech, které zobrazoval. Abychom mohli ikonografický pramen interpretovat, musíme i my znát to, co autor zobrazoval, tj. – dobu, společnost nebo historické kontexty. U karikatury je nepochybně velmi cenná rovněž stránka jazyková – verbální, jež doplňuje stránku vizuální a bez které by se karikatury interpretovaly daleko obtížněji.

Nejhodnotnějšími historickými prameny jsou v práci humoristické časopisy vycházející kontinuálně po delší dobu, nebo u časopisů existujících pouze na krátkou dobu nebylo možné sledovat vývoj, odraz změn doby nebo mentality. Za takové prameny považuji především *Humoristické listy*, které vycházely s malou přestávkou téměř 90 let, Palečka, Nového Palečka, Švandu Dudáka a Kopřivy.²

¹ Stradling, Robert, *Jak určit dějiny 20. století*, Praha 2005.

Kratochvíl, Viliam, *Modely na rozvíjanie kompetencií žiakov*, Bratislava 2005.

Handbuch der Medien in der Geschichtsunterricht, Schwalbach/Ts. 2005.

² *Humoristické listy (1858 – 1941) – redaktor a nakladatel Josef Richard Vilímek od roku 1858 – 1906, pak redaktorem jeho syn Josef Richard Vilímek ml. 1907 – 1941.*

Velmi důležitým pramenem jsou i soudobé vzpomínky, jako například paměti Karolíny Světlé nebo Serváce Hellera. Ty sice neslouží jako primární prameny, na kterých by měla práce založena, ale jako prameny doplňující, které pomáhají utvářet celistvý názor a pohled na dobu, jíž se práce věnuje.

Pracím zabývajících se karikaturami je v českém prostředí poskytnuto. Nejstarším pramenem v této oblasti se nejen české karikatury, ale například i dílo Gustava Jaroše zvaného Gamma ve Volných směrech roku 1900.³ Gamma se zde věnuje karikaturám francouzské, německé, anglické a české. Českou karikaturu hodnotí jako úpadkovou, neboť postrádá originalitu karikatur zahraničních. Z Jarošovy práce potom vycházejí další dvě díla, která však spadají do období válečného a poválečného.

První prací je „česká karikatura XIX. století“ od Jaroslava Švehly vydaná roku 1941.⁴ Švehlova práce byla přerušena nástupem druhé světové války a dílo nebylo dovedeno do úplného konce. Švehlova práce se rovněž vyznačuje neúplnou a povrchní kritikou. Obrazový materiál, jakkoli cenný, jako by vůbec nesouvisel s textem, neboť obsah obou částí se od sebe zcela liší. Švehla považuje za nejdůležitější období české karikatury 60. – 80. léta 19. století, kdy se karikatura velkou měrou rozvíjí a skutečně odráží charakter doby. Léta pozdější jsou podle něj stejně jako pro Gammu, obdobím úpadku a stagnace české karikatury.

Dílo Adolfa Hoffmeistera „Sto let české karikatury“ vyšlo po druhé světové válce, roku 1955.⁵ Tato práce je bohužel velmi poznamenána dobovou komunistickou ideologií, a proto jsou hodnotnější části spíše kapitoly o vývoji satirické kresby, zahraničních karikaturách a také zejména obrazová příloha, jež je, na rozdíl od Švehlovy knihy, provázána se samotným textem. Publikace však i přes ideologickou náplň působí ucelenějším dojmem a její význam není zanedbatelný.

Paleček (1872 – 1887) – od roku 1872 – 1878 majitel a vydavatel J. Otto, od roku 1879 Salvík a Borový, od 1881 R. Pokorný a K. Krejčík, od 1885 sám Pokorný, pak znovu s Krejčíkem, od roku 1887 spolujednatel, spoluvydavatel a spolunakladatel Jaroslav Skřivan. Redaktoři se postupně stávali – Josef Štolba, August Nevšímal, Jan Stola, Ignát Hermann.

Nový Paleček (1887 – 1900) – od roku 1889 nakladatel a vydavatel, redaktor Jaroslav Skřivan, od roku 1896 František Kožíšek.

Švanda Dudák (1882 – 1914) – od roku 1882 vydavatel, nakladatel a redaktor Ignát Hermann

Kopivý (1909 – 1931) – redaktor Josef Stivín Foltýn.

³ Gamma (Gustav Jaroš), česká karikatura, Volné směry IV, 1900, s. 269 - 272.

⁴ Švehla, Jaroslav, česká karikatura XIX. Století, Praha 1941.

⁵ Hoffmeister, Adolf, Sto let české karikatury, Praha 1955.

Po Hoffmeisterov díle bychom našli už jen málo souborných prací o vývoji a významu karikatur. Za dílí práce bychom mohli považovat publikace od Radko Pytlíka, jež pocházejí z osmdesátých let 20. století: „Malá encyklopedie českého humoru“ a „eský kreslený humor 20. století“.⁶ Rovněž díla Radko Pytlíka bychom mohli přidat k ideologickým pracem komunistické doby. Na druhou stranu především „eský kreslený humor 20. století“ má mnoho pozitiv, nebo se karikaturou nezabývá pouze z hlediska jejího vývoje, ale také z hlediska působení na tisk, poezii, výtvarné umění, humor a satiru. Karikatura je v jeho díle pojata z různých stran, které je možné interpretovat.

Poslední publikace, jež patří k nejnovějším, je „V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900 – 1950“, která vyšla minulý rok.⁷ Pro tuto práci je velmi cenná kapitola od Václava Fronka, která se týká především 19. a 20. století a zabývá se dobovou situací a humoristickými časopisy, které v té době vycházely.

Protože se tato diplomová práce zabývá nejen karikaturami, ale především ženami od druhé poloviny 19. století do první světové války, bylo třeba vycházet i z publikací, které se jim věnují. V první řadě to jsou nejnovější syntézy od českých autorek Mileny Lenderové, Marie Bahenské, Jany Malínské, Marie Neudorflové – Lachmanové, Jany Burešové a ze zahraničního prostředí Lynn Abramsové,⁸ které se věnují ženskému svátku z mnoha hledisek – jak soukromé, tak i veřejné stránce jejich života.

Pro poznání svatky žen ve společnosti 19. století jsou hodnotné rovněž historické studie a články souhrnně vydané ve sbornících a časopisech. Zde mám na

⁶ Pytlík, Radko, *eský kreslený humor 20. století*, Praha 1988.

Pytlík, Radko, *Malá encyklopedie českého humoru*, Praha 1982.

⁷ Chrobák, Ondřej - Winter, Tomáš (ed.), *V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900 - 1950*, Praha 2006.

⁸ Lenderová, Milena, *Křehčíchu a modlitba: žena v minulém století*, Praha 1999.

Bahenská, Marie, *Poátky emancipace žen v letech. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze 19. století*, Praha 2005.

Malínská, Jana, *Do politiky prý žena nesmí - proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.

Neudorflová – Lachmanová, Marie, *české ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

Burešová, Jana, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001.

Abramsová, Lynn, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789 - 1918*, Praha 2005.

mysli p edevším práce Aleny Šim nkové nebo Pavly Horské,⁹ již nabízejí ucelené studie o s atkovém trhu 19. století i ekonomické aktivit žen.

P esné údaje informativního a dopl ujícího rázu je možné nalézt v dobových nau ných slovnících, jako je Ott v slovník nau ný, Riegr v slovník nau ný nebo Komenského slovník nau ný. V práci je rovn ž použita ada monografií, jež jsou d ležitá zejména pro jednotlivé kapitoly týkající se módy, manželství, vzd lání nebo emancipace.

Na záv r je nutno podotknout, že práce si neklade nárok na úplnost ve smyslu postížení veškerých detail studijního materiálu a nelze ani zaru it naprostou platnost deduktivních výsledk , nebo , jak asový odstup od dobových karikatur, tak i složitá symbolika jsou vždy individuáln pojímané, protože každý recipient m že ikonografický materiál posuzovat jiným zp sobem. Všechny tyto aspekty proto znesnad ují jednozna né stanovení záv r studijních materiál , ale i p es tyto obtíže se práce snaží být co nejobektivn jší.

⁹ Šim nková, Alena, Status, odpov dnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v eské m š anské spole nosti, H 95, 1997, s. 55 - 109.

Táž, Ideály a skute nost: vztahy mezi mužem a ženou v eské m š anské spole nosti 19. století, eská literatura 47, 1999, s. 654 - 665.

Horská, Pavla, K ekonomické aktivit žen na p elomu 19. a 20. století. P íklady eských zemí, S H 30, 1983, s. 711 - 743.

2 STRUKTURNÝ PŘEHLED SOCIÁLNÍ ROLE ŽEN – 2. POLOVINA 19. STOLETÍ - 1914

2.1 Fenomén „žena“ aneb žena v minulosti

Fenomén ženy podřízené a ponížené v její postavení a egu „velkého“ muže se tradoval v historii lidstva, vyjma pravěkého matriarchátu, již od starověku. I když ženám připíslušely téměř stejné zásluhy ve všech oblastech lidského života jako mužům, bylo jim určeno podřadné a nerovnocenné postavení, jež bylo ospravedlnováno jako důsledek jejich psychické a fyzické odlišnosti, která z nich činila něco nepodobného mužům. Mohli bychom hovořit v podstatě o tom, že je muži označili za jiný biologický druh.

Podle T. G. Masaryka se o vztahu mezi mužem, ženou a společností dozvídáme, že muž i žena jsou si rovni jak rozumově, tak mravně. Nerovnost podle Masaryka není rozhodně přirozená, není dána od přírody, ale naopak vyvinula se historicky a vzhledem k tomu, že v dějinách lidstvo udělalo mnoho chyb, bylo chybou potlačit ženský potenciál.¹⁰ Společenské postavení se v historii lidstva měnilo, avšak byl to nutný důsledek vývoje společnosti, ekonomiky, zvyklostí, práva apod.

Pokud se podíváme na ženu o číma náboženství, ať už je to křesťanství nebo islám, a o číma středověké mentality, zjistíme, že žena je podřídzena mužům. Náboženství v evropském prostředí hrálo velkou roli, proto se nemůžeme divit tomu, jaké měla žena postavení. V křesťanské víře Bůh stvořil ženu, aby nebyl muž sám, nebo kdyby Bůh stvořil jakéhosi hermafrodita, jenž by byl úplně soběstačný, neměl by se v případě nouze o koho opírat, nepoznal by solidaritu a ústíinnost. Bůh však nestvořil ženu, aby muži sloužila, ale byl to vlastně dar. V Písni písní muž, který není ochoten pro milovanou ženu riskovat ztrátu života nebo duše, jí není hoděn. V Bibli je vztah muže a ženy v čísinou harmonický,¹¹ avšak křesťanství zneužívalo výtky

¹⁰ Plamínková, Františka, Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta republiky eskoslovenské T. G. Masaryka, Praha 1930, s. 62 – 63.

¹¹ Například v příběhu Jákoeba a Ráchel – Bible, Starý zákon, Genesis 30, 14 nn.

z Bible a používalo je proti ženám. Samozřejmě v Bibli nacházíme i ženu jako vzorový příklad špatnosti. A to například prostitutka, jež se zpravidla objevuje na sklonku dne, kdy ji skrývá noc.¹² O zemeslu nevstesk pojednává i prorok Ezechiel: „Na každém rozcestí sis vybudovala své vyvýšené místo, a tak jsi zohavila svou krásu. Svě nohy jsi roztahovala pro každého, kdo šel kolem, a tak jsi množila své smilstvo...“¹³ Děkazy o tom nacházíme především ve výrocích apoštolů, a to například apoštola Pavla: „...protože muž je hlavou ženy, jako je Kristus hlavou církve...A tak každý z nás bez výjimky a miluje svou ženu jako sebe sama a žena a má před mužem úctu.“¹⁴ i z jiného jeho výroku: „...ženy nechť se shromáždění mlí. Chtějí-li se o ně mepouít, a se doma zeptají svých mužů. Ženy nesluší se mluvit před shromáždění.“¹⁵ Výroky však můžeme také chápat jako polemiku proti ženským božstvům i proti ženskému principu ne proti ženě samotné. Jak jsem již naznačila, církve takové výroky často využívala ve svůj prospěch se záměrem působit proti ženě. V římsko-katolické církvi je nepřipustné, aby se žena stala kněžzem, avšak například v protestantské církvi i u liberálních Židů je něco podobného běžné.

V renesanci se názory na ženu začínaly pomalu měnit. Doba renesance konečně překonávala předsudky minulých staletí a pozvolna začínala ženám připisovat lidská práva. Žena se stává bytostí lidskou, se všemi taji a krásami. Vznikají první ženské spolky, ve kterých ženy debatují o umění, duchovnu a krásnu. Prohlubuje se také vzdělání žen a dostává se jim ucelenějších informací.

Rovnost mezi oběma pohlavími byla dlouho pouhopouhou utopií. Myšlenky na to situaci změnit se objevily teprve v 17. století ve Francii v salonech preciózek. Podobnou situaci zažila Anglie o více než sto let později. 17. a 18. století proto byly jakousi dobou uvolnění, ženy se stávaly podnikatelkami, múzami v salonech, dokázaly hovořit o vážných tématech nebo se za Velké francouzské revoluce přidaly do odvzbou encie. Některé dokonce získaly rovnost s muži. Mohly se rozvádět nebo podílet na politickém životě. To vše změnil nástup Napoleona a osvícenských myšlenek, které vrátily ženu do podřadného postavení a uzavřely ji v kruhu rodinném.

¹² Bible, P 7, 9.

¹³ Tamtéž, Ezechiel 16, 25.

¹⁴ Tamtéž, Starý zákon, List Efezským, 5, s. 21 – 33.

¹⁵ Tamtéž, 1. List Korintským, 1, 14, s. 34 – 35.

Teprve 19. století p ipravilo ženám skute ný „boj“ za jejich práva a práva na samostatný život v bec.

2.2 Cesta k ženské vzd lanosti

„Nikomu ani ve snu na mysl nevstoupilo, že by eská dívka ještě jiného v d ti a znáti m la a v život poh ešovati mohla, než ehož jí nevyhnuteln pot ebí pro kuchy , fysické odchování dívek a zabezpe ení sob vlády nad služkami; ani to pak se jí nepov d lo ur it , systematicky, s rozumem, sama to musela pochytili a sob p isvojití.“¹⁶

Cesta k vyššímu vzd lání a vzd lání v bec, nebyla jednoduchá. Ženy vlastn nem ly k formálnímu vzd lání p ístup. Pouze muži, pokud pocházeli z vyšších vrstev, se mohli vzd lávat. U nižších společenských stav to nebylo nutné, vzd lání tak bylo omezeno na úrove pot ebnou k budoucí profesi.

Muži z vyšších vrstev byli vzd lávání v oblasti klasické literatury, morální filozofie, matematiky a rétoriky. Takové vzd lání získávali ve školách, na soukromých hodinách i cestách. Pokud cht l muž pokračovat ve vzd lávání zabýval se například sebekázní, mravností, zbožností.

Pokud byly vzd lávány ženy z vyšší třídy, dostávalo se jim soukromého, a co do srovnání se vzd láním muž , omezeného vzd lání, jež se týkalo hudby, literatury a cizího jazyka. Obsah jejich výuky m l p ísp t k rozvoji jejich „p irozené“ ženské životní role, kterou bylo úsp šn reprezentovat, jak vzd láním, tak například vtipnou konverzací, svého muže a také být dobrou první u itelkou svých syn .

Už ve st edov ku upadala antická vzd lanost a názory na to, že lov k se má vzd lávat a zdokonalovat, se dostaly do zapomn ní. Vzd lání se stalo záležitostí církevních ád . Centry vzd lanosti se staly kláštery. V tomto období se se vzd lanými ženami setkáváme jen z ídka. U nás bychom takovou ženu našli například ve sv. Anežce i jiných ženách ze šlechtických rodin. Ovšem vzd lání žena nezískala, jak je tomu dnes, ve školách, ale domácí výchovou i v kláštorech, kde byla zasv cena bohu. Ve vrcholném st edov ku se kone n objevují m š anské

¹⁶ Sv tlá, Karolína, Upomínky, Praha 1940, s. 116.

školy, kam byl však přístup dívkám odepřen. Dívčím vzdláním se později v novověké výhradně církevní řádě: cisterciácké a později benediktinky.

V 16. století se počet mšíanských škol rozšířil, zde bychom našli ojedinělé případy přítomnosti dívek, ale pro většinu z nich bylo vzdláním nedosažitelné. V tehdejší době ani ženy o jakékoli vzdláním neusilovaly, proto také bylo jen okrajovou záležitostí.

Změnou názoru ženského vzdláním zaznamenala až doba renesance a později osvícenská. To je případ Erasma Rotterdamského i Martina Luthera. V jejich dílech nacházíme názory na to, že žena, pokud nemá být nemravná, musí být vzdláním i má být alespoň znalá gramatiky. Doba osvícenská se vznikem salónů, kde hojně ženy vystupovaly v nejrozšířenějších debatách (mimo jiné o i v problematice manželství i vzdláním), začala přístup k dívčím vzdláním změnit. Z iniciativy samotného panstva často vznikaly snahy o zlepšení elementárního školství. Panskou iniciativu v podstatě později legalizoval Tereziánský školní zákoník roku 1774, který vešel v platnost roku 1775 a jehož autorem byl Jan Ignác Felbieger. Tak se vzdláním dostalo mezi široké obyvatelstvo. Základní docházka se týkala dětí od šesti do dvanácti let, přítomnost nebyla povinná. Školní docházka platila pro všechny děti bez rozdílu postavení i pohlaví. Na venkově se většinou učili dohromady chlapci a dívky, ale ve městech se děti rozdělávaly na dívčí a chlapecké. Reforma zaznamenala v Habsburské monarchii velký úspěch. Ovšem, i přes možnost elementárního vzdláním pro dívky, dívčích škol vznikalo jen málo. Vzdláním proto bylo stále přístupnější pro obyvatele s lepším sociálním postavením a také zejména pro chlapce. Zákon stanovil vzdláním ve školách farních, hlavních i normálních.

Rozmach školství probíhal především v 19. století, kdy i ženy začaly bojovat o svá práva na vzdláním. Proto získání větších možností ke vzdláním bylo pro české ženy jedním z nejdůležitějších cílů až do roku 1914. V 19. století bylo již „normální“, že ženy uměly číst a psát, ale přístup ke vzdláním, jež by bylo cílené, byl pro tehdejší společnost nemyslitelný. I přesto, že dívky mohl alespoň přístup k základnímu vzdláním, byla jejich výuka méně kvalitní než chlapecká.

Konečně v 19. století se začal přístup k ženskému vzdláním v českých zemích změnit. Velkou měrou se na změnu tak radikálního postoje podílelo národní obrození, které požadovalo ženu vzdláním. Ovšem s touto podmínkou, že ženské vzdláním

nem lo být nijak p ehnané, m lo se držet v rámci pot eby pro svou budoucí roli – dobrou matku, k es anku, dobrou vlastenku a hospodyní. S touto „podmínkou“ omezování dív ího vzd lání na školách p etrvávalo.

Ve ejnost se o problematiku dív ího vzd lávání v tšinou nestarala, proto tém do konce 19. století byla závislá na soukromém zájmu. Teprve, když zesiloval tlak i ze stany ve ejnosti, za aly se p íležitosti ve vzd lání pro dívky rozši ovat i na státních školách. Roku 1869 probíhala reorganizace školství a v 70. letech byl u itelský ústav zestátn n, v témže období za aly do školství také pronikat u itelky.

Z po átku dív í školy zakládal p edevším Ženský výrobní spolek, který založila Karolína Sv tlá roku 1871 a spolek Vesna. Ženský výrobní spolek m l za cíl p edevším vychovávat ženy a dívky k prakticky a ekonomicky výd le né innosti: *„Od roku 1871 již p sobí tato veliká jednota žen vlasteneckých ve st edu našeho národního žití, a co vše vykonala, jaký význam má rozsáhlá innos její na d ležitě bašt našeho školství, nelze již prost zm íti. A zprvu obmýšleno r znými ješt cestami zajiš ovati ženám lepší existenci, ukázal zkušenos , že cestou nejp edn jší jest vzd lání, a proto jméno našeho spolku stalo se tém totožným se jménem jeho obchodní a pr myslové dív í školy...“*

*...Svoji rozsáhlou školou však neomezil spolek obvodu své innosti. Založil krom ní mimo ádnou školu jinou, školu pro ošet ovatelky nemocných, získav k tomu cíli ob tavou ochotu spolku léka eských...“*¹⁷

Školy, které Ženský výrobní spolek zakládal, byly v tšinou jednoleté až t íleté pr myslové i obchodní. U itelé nebo odborní vzd lané u itelky, které získávaly vzd lání v klášterních školách a pozd ji na školách pedagogických a na lyceích, vyu ovaly akademické i prakticky zam ené p edm ty. Problémem ovšem z stávalo uplatn ní dívek z absolvovaných škol.

Krom toho také vznikaly etné hospodá ské a pr myslové školy, zam ené na vzd lání praktické, které vycházelo z budoucích pot eb do života.¹⁸ Pokud ve m stech nebylo možné založit n jakou dív í školu, po ádaly se zde alespo kurzy,

¹⁷ Kalendá paní a dívek eských na rok 1888, I., Krásnohorská, Eliška, Ženský výrobní spolek eský v Praze, s. 75 – 76.

¹⁸ První hospodá ská škola byla založena r. 1886 v Krom íži na Morav , pozd ji v St žerech u Hradce Králové, Lounech a Havlí kov Brod . Pr myslovou školu pro dívky založila už roku 1865 Marie Riegrová-Palacká.

jež byly p ístupné široké ve ejnosti. Kurzy se v tšinou týkaly praktických dovedností, jako bylo polní hospodá ství, p írodní v dy, va ení, úklid, hygiena, šití, žehlení atd.

D ležitou roli v oblasti vzd lávání pro ženy sehrála Eliška Krásnohorská, jež se snažila založit dív í gymnázium. To byla dlouhodobá záležitost, nebo založit dív í gymnázium se setkávalo s adou potíží. Eliška Krásnohorská studovala zahrani ní pom ry, radila se s odborníky zabývajícími se školstvím. Nejd ležit jší však bylo také získat náklonnost ve ejnosti a sv j plán p edložit a prosadit na radnici. V roce 1890 se jí opravdu poda ilo založit Minervu, první dív í gymnázium ve st ední Evrop . Minerva však byla škola soukromá a gymnázium vydržoval spolek Minerva. Vznikem gymnázia dostaly alespo n které dívky možnost vzd lání rovnocenného s nejvyšším vzd láním, srovnatelné s chlapeckým st edoškolským vzd láním. P ínosem bylo i to, že škola umož ovala od konce 90. let studium na n kterých fakultách Univerzity Karlovy. Studium zde však nebylo jednoduché, pololetní a výro ní klasifikace se musely podrobovat komisi z chlapeckého akademického gymnázia. Muselo se i žádat o povolení vykonat maturitní zkoušku. P ímo v Minerv bylo studentkám skládání maturitní zkoušky povoleno až ve školním roce 1907/1908. Od roku 1901 maturitní vysv d ení obsahovalo klauzuli, oprav ující absolventky gymnázia ke studiu na univerzit .

Roku 1890 podaly eské ženy íšské rad petici, jež žádala, aby ženám bylo povoleno studium na vysokých školách. Petici navrhovala Eliška Krásnohorská a shrnula zde všechny d vody, pro by m lo být studium, jež v cizin dávno existovalo, povoleno. V kv tnu 1891 byla p edložena další petice, sestavená na sjezdu žen konaného ve Vídni.

Teprve roku 1897 bylo ženám povoleno studovat na filozofické fakult a roku 1900 na medicín a farmacii, a až od roku 1918 na právnické fakult . Významným faktem z stává, že se eské ženy, jako první v Rakousku-Uhersku, snažily získat p ístup k vysokoškolskému vzd lání.

2.3 Ženy na trhu práce

Vstup žen na trh práce byl dlouho úmysln zamezován. Profese žen byla zpo átku dána jejich prací v domácnosti, žena v podstat mimo domácnost až na

výjimky nepracovala. Svou práci samozřejmě nevykonávala za odměnu, ale jako neplacenou výpomoc manželovi. První ženské „profese“ byly kořenáky, porodní báby, kojné, služebné a později vychovatelky i učitelky. Ženské povolání se týkalo i nechtěných známých profesí, jako jsou prostitutky, lazebnice i hostinské.

Později se začaly vyvíjet i specializované služby: komorné, panské, uklízečky, pradleny, kuchyně, hospodyně apod. Ženy se tak sice začaly účastnit pracovního trhu, ale stále pracovaly v domácnostech. Například služebné byly zpočátku brány téměř jako členky domácnosti, až později byly chápány jako zaměstnankyně. Specializace se rozšiřovala i do oblastí jako módní návrhářství, zdravotnictví, školství, potravinářství, do oblastí nejrozvinutějších sociálních záležitostí nebo i obchodní sféry, jako účetnictví i hospodářství. Je pochopitelné, že první specializované profese žen vycházely z běžně vykonávaných prací v domácnosti, bylo to totiž to jediné, co od malička učily a v něm byly vychovávány.

Rozšíření pracovního trhu o další ženské profese neoddelitelně souviselo s emancipací v 19. století, kdy se změnila sociální i ekonomická situace a rovněž život celé rodiny v přímém souvislosti z feudální na kapitalistickou společnost. Velkou roli v nástupu žen na pracovní trh hrál i demografický vývoj, neboť od poloviny 19. století ubývalo v Evropě mužů, proto také klesal počet ženichů pro neprovdané ženy. Mnoho mužů se ani neoženilo, bránilo jim v tom nedostatky zabezpečení pro rodinu i jejich profese. Vyšší počet žen začal být v Evropě skutečným problémem. Nejvíce počet neprovdaných žen pocházel z měšťanských rodin. Takové ženy však žily v naprosto jiných podmínkách: po absolvování obecné školy i měšťanky se mohly buď vdát, nebo zůstat doma navíc a přivydívat si jemnými ručními pracemi, jako bylo vyšívání a šití. Ovšem se zahájením tovární výroby a zlevnění výrobků klesla poptávka o ruční výrobu. Neprovdané ženy se tak staly pro rodinu zátěží a bylo nutné si hledat jinou práci. K jejímu hledání je podnětovali i Vojtěch Náprstek a Žofie Podlipská. Nabádali je, aby se už neprovdaly z jakéhokoli důvodu se snažily najít práci odpovídající jejich postavení: vychovatelky, společnice i ošetřovatelky, tedy zaměstnání ryze ženské. Nemohly pracovat jako služky i vykonávat těžkou práci v továrnách – pro společenský status to bylo nemyslitelné, neboť nebyly vychovávány pro těžkou práci a hlavně práce rukama byla pro rodinnou prestiž neúnosná. Také to, že žena pracovala, představovalo pro muže jako živitele rodiny určitou ostudu, neboť to znamenalo, že muž nedokáže rodinu uživit.

Ženy se ovšem později snažily uplatnit i v zaměstnáních, která náležela mužům. Bohužel přístup do takových zaměstnání nebyl komplikován jen otázkou nepříznivých mužů, ale také patřičnou kvalifikací, jež ženám chyběla. Bylo proto nutné tuto patřičnou kvalifikaci získat. Společenský vývoj a ekonomická situace tak zapříčinily vznik početných emancipačních snah žen, jež se týkaly především přístupu k vyššímu vzdělání a ekonomickému zajištění.

Pro ženskou emancipaci hnutí, jak již bylo zmíněno, byla důležitá otázka zaměstnání a činností vykonávaných mimo domov. Ženy se zde setkávaly s kritikou i hnutími proti zaměstnávání žen především z pohledu katolické církve, která vedla kampaň proti zaměstnávání žen. Katolická církev svůj postoj hájila především tím, že práce a zaměstnání je pro ženu ním ponížujícím, ničí její pověst a dokonce z ní činí někoho mravně podezřelého. Církev ovšem ve své kampani příliš neuspěla, nebo ekonomická situace byla natolik tíživá, že ženy byly zaměstnávány stále častěji. Zaměstnání žen bylo rozdílné a lišilo se podle sociálních vrstev, ze kterých žena pocházela, a také podle postojů mužů, zvláště v zaměstnáních, kde byla nutná kvalifikace. Od poloviny 19. století vznikala celá řada spolků, které zajišťovaly ženám prohloubení i zkvalitnění vzdělání. Takové snahy, například Amerického klubu dam, českého výrobního spolku, Ženského klubu českého a dalších byly ze zájmu mužů tolerovány a obešly se bez větších protestů. Pokud totiž ženu neodváděly od jejích povinností v domácnosti a vůči manželovi, vzdělání, výlety, ošetřovatelské i charitativní činnosti mužům nevadily. Taková práce muže ekonomicky ani sociálně neohrožovala a ženy je na druhou stranu stále považovaly, a to naprosto přirozeně, za dominantní. Mnohé z těchto snah ženských spolků šly také ruku v ruce s národnostními snahami. Takový postoj mužů se ovšem brzy změnil poté, co ženy začaly usilovat o ekonomickou nezávislost, o vyšší vzdělání – a už středškolské i dokonce vysokoškolské.

V 19. století se podíl ekonomické aktivity žen zvyšoval a tím se dostával do rozporu se soudobými právními i filozofickými teoriemi, podobný rozpor zaznamenaly i náboženské představy o „přirozeném“ postavení ženy ve společnosti. Například podle Rousseaua bylo naprosto přirozené a nepopíratelné, že se žena účastní společenského života pouze prostřednictvím svého muže a vzdělání by se

m lo ídit podle užite nosti rodin a svému manželovi.¹⁹ Zastáncem názoru o neodlu itelnosti ženy v rodin byl August Comte. Podle n j je nezvratnou „biologickou skute ností“, že žena není schopná stejné intelektuální úrovn a tudíž i jejího rozvoje stejn jako muž. Rodina je v jeho tzv. „pozitivní“ teorii pro spole nost zásadní a je i jakýmsi jejím hnacím motorem, proto Comte odmítal jakýkoli zp sob rozvodu i odlou enosti a také jakoukoli ekonomickou snahu. Na druhou stranu proti Comtovu názoru vystoupil anglický filozof John Stuart Mill spisem „Poddanství žen“, kde se zastával úplného zrovnoprávn ní žen: *„...právní podrobení jednoho pohlaví druhému, je už samo o sob špatné a znamená jednu z hlavních p ekážek zlepšení lov ka; a že by se m lo nahradit zásadou dokonalé rovnosti, jež by nep ipoušt la moc ani výsady na jedné stran , ani právní nezp sobilost na stran druhé.“* Mill vycházel z toho, že poddanství a postavení je podmín no tradicí: *„...p íjetí tohoto systému nerovnosti nikdy nebylo výsledkem úvahy i rozmyslu nebo n jakého myšlení o spole nosti i jakékoli p edstavy o tom, co vede k prosp chu lidstva i dobrému ádu spole nosti. Vznikl prost tak, že už od nejran jšího úsvitu lidské spole nosti se každá žena, podle ceny, kterou jí p isuzovali muži (navíc kv li menší fyzické síle), nacházela ve stavu závislosti v í n jakému muži.“*²⁰ Ve svém díle p irovnává situaci žen k otroctví a k roli sluh , od kterých jen t žko m žeme o ekávat jakýkoli rozvoj dovedností a intelektu. U nás na Millovo dílo reagovaly eské feministky v 90. letech 19. století a to p edevším Teréza Nováková, Karolína Sv tlá nebo Eliška Krásnohorská a Žofie Podlipská.

Vznik manufaktur a pozd ji továren rovn ž p isp l ke zm n životu v rodin – mnoho lidí odcházelo za prací do m st, a to i v etn mladých dívek. Pokud byla žena s chudších vrstev zam stnaná, pracovala nej ast ji práv v továrnách nebo jako služebná. Nepracovala ovšem proto, aby se osamostatnila, ale proto, aby byla ekonomicky zajišt na a mohla se vdát, s atek byl totiž považován za nejvýhodn jší ekonomické zajišt ní pro budoucí život.

Ženy zam stnané jako d lnice a služby vykonávající velmi t žkou práci odsuzovány nebyly, zatímco žen v nemanuálních povoláních bylo zam stnáno jen málo. Práce v továrnách ovšem nebyla pro ženy nijak jednoduchá, pracovaly

¹⁹ La femme au XIXe siècle, littérature et idéologie, Lyon 1978, s. 5-17.

²⁰ Mill, John Stuart, Poddanství žen, Praha 1890, s. 28.

v tšinou 12 hodin denn a za až o jednu t etinu nižší plat než muži, takovou práci ale ženám v tšinou nikdo neupíral, zatímco snahy o získání vzd lání a vyšší kvalifikace, aby mohly vykonávat mén fyzicky náro nou práci a také lépe placenou, se setkávaly s nesouhlasem a n kdy dokonce i odporem. Takový postoj byl obhajován názory, že žena je stvo ení k ehké, které se má ídit mravností a které je nezastupitelné v rodin .

U žen z nižších t íd bylo samoz ejmostí pracovat pro svou rodinu: na poli, v domácnosti apod. Pro mnohé ženy z nižších vrstev po p íchodu do m st znamenalo zam stnání naprosto jiné podmínky života v rodin . Ekonomická aktivita žen byla proto v takových p ípadech tolerována. Ovšem ženy samostatn výd le né a ekonomicky nezávislé zdaleka nebyly, nebo jejich práce sloužila jako pomoc rodin a manželovi. Nutnost pracovat v zam stnání p im la ženy mén se v novat rodin , nejd ležit jší bylo ji uživit, a to v p ípad krize i nezam stnanosti manžela. Velké pracovní zatížení v rodinách sociáln slabých také znamenalo pro ženy daleko vyšší úmrtnost, jež byla zap í in na celkovou vy erpaností ženy, t žkou prací, nedostate nou výživou, špatnými hygienickými podmínkami a minimální léka skou pé í. Takové podmínky byly naprosto neslu itelné s úlohou ženy – matky. Rizika nemocí vr stala nej ast ji p i t hotenství, proto byly ženy v produktivním v ku daleko náchyln jší k chorobám než muži.

Život žen nižších sociálních vrstev za al být neúnosný i pro zájmy státu, proto byla ke konci 19. století p íjímána opat ení v nující se problematice omezení pracovní doby žen, zákazu práce s jedovatými látkami, zákaz práce žen v noci, ochrana t hotných apod. D vodem k t mto opat ením byla vysoká kojenecká úmrtnost a úmrtnost d tí pracujících matek.²¹

Svobodné ženy a vdovy pracovaly ke konci 19. století b žn a byly dokonce respektovány. Ovšem pracujících provdaných žen ve svobodných povoláních bylo stále pom rn málo. Nejvíce pracujících vdaných žen bylo mezi d lnicemi. Bohužel je jejich menší socializace vylu ovala z práce v odborových organizacích a tím i možnosti, jak organizovan získat lepší postavení a pracovní podmínky. Ženy také asto pracovaly pouze sezónn , a tak ztrácely právo i na jakoukoli podporu.

²¹ O právním postavení d lnických žen v Rakousko - Uhersku: Winter, Lev, D lnické zákonodárství rakouské, eská politika IV, Praha 1912, s. 861 – 867, 1001 – 1002.

Muži z počátku viděli v práci žen ohrožení vlastní zaměstnanosti, ale už na přelomu 19. a 20. století s šířením kapitalistických teorií začaly ženy vnímat jako podporu v prosobení na vliv zaměstnavatele a pomoc v boji za zlepšení pracovních podmínek. Muži zde ženy respektovali daleko více než zaměstnané ženy ze středních sociálních vrstev. Ženy se proto brzy začaly shromažďovat v organizacích a byly převážně socialisticky orientované.²²

Na přelomu 19. a 20. století v Rakousko – Uhersku začaly přibývat nové pracovní příležitosti. Ženy byly především zemědělkami ale i průmyslovou, což se odráželo i na procentuálním podílu všech zaměstnání. Nejvíce žen pracujících žen zaujímaly dělnice i nádenice, menší počet pak patřil ženám pracujícím například jako úřednice. Nejvíce žen bylo zaměstnáno na konci 19. a počátkem 20. století jako dělnice, služky v domácnosti, průmyslové dělnice a nádenice. Až 50x méně žen bylo zaměstnáno jako učitelky a vychovatelky, zdravotní ošetřovatelky a úřednice. Pouze výjimečně pracovaly ženy jako spisovatelky, redaktorky a umělkyně. Naprosto ojediněle byly ženy na konci 19. století zaměstnané ve sférách vyžadujících vysokoškolské vzdělání, například lékařky.²³

I když se ženám podařilo získat vysokoškolské vzdělání, ani potom nebylo jednoduché získat uplatnění. Příkladem může být první česká lékařka Anna Bayerová, která získala svůj doktorský titul ve Švýcarsku, kde bylo vysokoškolské vzdělání ženám umožněno dříve než u nás. Bayerová se snažila získat povolení pro pražskou praxi a pomáhala jí v tom i starostka ženského výrobního spolku Karolína Světlá. Ta si v dopise Teréze Novákové stěžuje: „*Ano, ta ženská emancipace! Mnozí pánové sv ta zují ještě více proti Výrobnímu spolku než jindy, co si troufal vyzvatí Bayerovou, aby se snažila domoci se dovolení lékařské praxe pro Prahu. Nkteí páni doktoři dříve velmi horlivě m pozdravující, jdou te kolem mne, jako by m neznali. Bude to asiem ještě hů dopadat, neb nelze dopustiti, aby otázka volné výživy pro ženštinu utuchla.*“²⁴

²² Ženám z dělnického prostředí nebylo bráneno zapojovat se do politického života, socialistické strany také nejprve přijímaly právě ženy do svých řad a výjimečně je navrhovaly i za poslance (ženám bylo v Rakousko – Uhersku podle zákona povoleno stávat se členkami politických stran a organizací až od roku 1912).

²³ Horská, Pavla, K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. Příklady českých zemí, S. H 30, 1983, s. 713.

²⁴ Světlá, Karolína, Polemika s dobou, Praha 1969, s. 155.

Uplatnění ženy, která neměla patřičné vzdělání a možnost jak se uživit, bylo problémem celospolečenským. Takovými problémy se u nás zabýval především Ženský výrobní spolek. Jeho činnost byla zaměřena především na chudší vrstvy. Roku se zde učilo kolem 600 – 700 žensk, které měly možnost docházet do tříleté obchodní školy, průmyslové pokračovací školy s výukou ručních prací, mimo jiné se žensky mohly účastnit i kurzů malby, zpěvu, hry na klavír a cizích jazyků.

Díky snaze mnohých žen, které zakládaly etné spolky, organizovaly nejrozličnější kurzy a snažily se ženám ulehčit nelehkou situaci, se postupně zlepšovala situace na pracovním trhu, ale i tak trvalo dlouhou dobu, než se mohly ženy začlenit do profesních oborů, jež jim byly odepírány.

2.3.1 Pedagogická profese žen a problematika celibátu

Zvláštní podkapitolu bych chtěla vnovat učitelkám a jejich nelehké cestě za vzděláním a budoucím povoláním. Už jen proto, že učitelská profese je ženám velmi blízká, a to i dnes. Zajímavá je také problematika celibátu, který byl pro ženy učitelky nucený – buď se mohly vnovat pedagogické profesi, nebo odejít ze školství a vdát se.

Prvním samostatným zaměřením žen, a to ekonomicky nezávislým, byla profese v oblasti pedagogické. S učitelským povoláním se setkáváme již v 1. polovině 19. století, kdy mnohé cizinky a svobodné dívky vyučovaly v rodinách, a to především horních vrstev. Mladá dívka často opouštěla svou rodinu, aby jí ekonomicky ulehčila. Pedagogickou profesí se neživilo pouze mladé dívky, ale setkáváme se i s případy, kdy vyučovaly vdovy i vdané ženy, které pocházely z rodin, kde jim bylo poskytnuto dobré vzdělání a výchova.

Konečně v 60. letech 19. století, konkrétně roku 1869 vyšly v Právnístavu stanov, jež umožnily vznik učitelských ústavů pro muže i ženy. Zákon přesně stanovil, jaká žena se může do učitelského ústavu přihlásit. Dívce, která se zde ucházela o studium, muselo být nejméně patnáct let, musela rovněž prokázat svou bezúhonnost a účastnit se přijímacích zkoušek. Zájem o studium v ústavech byl velký. Díky novému zákonu také mohly vznikat i soukromé pedagogické ústavy v Praze i mimo ni.

Podle roku 1869 neexistovala žádná instituce pro vzdělávání učitelů, kromě českého státního ústavu, jehož podmínky spadají už do roku 1866. Jak velký byl zájem o pedagogické studium nejlépe dokládá výzva učitelů v Praze: „Děsť od vodní existence učitelů tohoto byly od samého jeho počátku a jsou až dosud každoročně přetrvávajícími prohlášeními do I. ročníku, které návalem nazývají. Tento nával, jakož i nedostatek učitelů vedl správu vyučovacího ústavu k otevření nových. Paralelky trvaly na ústav ve školních letech 1873 – 1884, a to o jednom až třech ročnících. Nejsilnější návštěva 373 chovanky ve třech ročnících – vykazuje kronika ústavu ve školním roce 1879/1880. – V posledních dvaceti letech vzrostl zápis ke zkoušce přijímací do míry úžasné, neslýchané, tak, že čísla 251, 270, 276, 288 atd. nejsou zjevem nijak neobvyklým...“²⁵

Ještě k roku 1880 kvalifikovanou práci vykonávalo pouze minimální procento žen. I tak se ovšem začaly objevovat první neshody s muži. Podle nového zákona totiž mohly ženy působit nejen v dívčích školách, ale také na chlapeckých, i když pouze do určité míry. Ženy působící v pedagogické oblasti rovněž mohly vyší úvazek, nebo automaticky vyučovat i ruční práce.

Česká veřejnost byla na konci 19. století již zvyklá na samostatný výdělek žen a to především na ty, které se živily jako domácnosti. Žena, která se snažila uživit povoláním, které bylo ještě donedávna ryze mužskou záležitostí, byla často málo pochopena. Na konci 19. století bylo na všech veřejných školách v českých zemích asi 20 tisíc učitelů, z toho 28% tvořily ženy, a to i v učitelství ručních prací. Muži často proti učitelkám protestovali, nebo podle nich, díky ženskému celibátu, měli lepší hmotné postavení než muži. Učitelky se proto často snažily dokázat, že nemají pravdu. Mnohé v jejich řadách byly ženy velmi schopné, udomácené a dokázaly veřejnost informovat o své činnosti a názorech. Měly také nejlépe fungující odborové organizace. Nejstarší odborová organizace vznikla už roku 1874. Brzy také založily vlastní tiskovinu „List českých učitelů“. Účitelky se také později snažily uplatnit i v politice.

Mnoho mladých žen, jež se rozhodlo pro učitelkou profesii, muselo počítat s „pedagogickým“ celibátem. Do zaměstnání tak vstupovaly s tím, že se nemohou provdat, a nebo ze školství odejít. Proto se ženy v pedagogických profesích snažily o

²⁵ Památník českých učitelů 1870 – 1900. Praha 1901 s. 5 – 10.

zrušení celibátu, jenž v Rakousku – Uhersku platil.²⁶ V otázkách celibátu však nebyla veřejnost ani úřady a zákony jednotné. Například ani v říšském školním zákoníku nebylo o manželství uitelky zmínky.

Pro některé uitelky však celibát neplatil, provdat se mohly například uitelky pro sobě v ústavech pro vzdělání budoucích uitelky nebo na moderních školách, jako byla lycea, gymnázia apod.

Společnost předpokládala, že na dráhu uitelky se vydají pouze ženy, které nemají naději na sňatek a jinou možnost finančního zajištění. Proto, aby se o místo uitelky neucházelo příliš mnoho žen, byl s touto profesí spojen zákaz sňatku. Toto opatření bylo argumentováno tím, že žena, která je schopna se sama uživit, potřebuje ochranu proti mužům, kteří by se o ni ucházeli pouze proto, že vydělává peníze. Jiné argumenty se týkaly toho, že žena uitelka musí být vzorem řádného života pro své žáky. Bylo rovněž nemyslitelné, aby se žena dokázala postarat o rodinu a k tomu pracovat jako uitelka. Překvapivě se proti zrušení celibátu postavily některé uitelky, podle kterých by tím byla narušena jakási posvátnost poslání uitelky.

Opuštění pedagogické profese však nebylo pro ženu lehké, odchodem ze školství žena ztrácela i nároky na odpočinek a další výhody. V tšinou se jednalo o odpočinkový plat. O celibátu a jeho zrušení se na veřejnosti přelomu století téměř nehovořilo.

Převážně v 90. letech 19. století ženy začaly pociťovat nespravedlivost a zbytečnost tohoto zákona: „...Nelze upříti, že nejlepším prostředím, v němž vyvíjet se může duše lidská, jest ideální svazek rodinný, rovněž idea vnitřní svobody nedovolí nám za první příjati, že celá národa jednotlivců nemá míti práva dle svého přesvědčení rozhodovati o věci tak důležité, jakou jest uzavření i neuzavření sňatku manželského...Na druhé straně také nelze podceňovati důvodů pro celibát. Tyto správně poznávají skutečnou nemožnost, aby provdaly se všechny ženy, a k tomu ve skutečnosti, že jak povinnosti ženy a matky, tak i povinnosti uitelky, každé pro sebe, vyžadují všech sil a času jednoho člověka a že jich fakticky nelze za jistých okolností sloužit, aniž by jedny nebo druhé škody nevzaly.“²⁷

²⁶ Turnerová, Tereza, Celibát, Ženský obzor I, 1901 – 1902, . 9, s. 154 – 155.

²⁷ Vítková, Marie, O nás – pro nás, Památník českých uitelky 1870 – 1900, Praha 1901, s. 31 – 35.

I ve ejnost se za ala stav t za jeho zrušení, celibát za ínal být chápán jako n co proti lidské p irozenosti. Bohužel zákon o celibátu byl op tovn na po átku 20. století schválen. Byl to d kaz neochoty a nedemokrati nosti tehdejší vlády. Celibát byl ozna en jako omezování p irozených lidských práv a také jako prost edek proti zrovnoprávn ní žen a muž . Ženy se snažily poukázat na to, že i v profesi u ítelky se žena dokáže postarat o svou rodinu, nebo má dost asu zvládat obojí. V Rakousku – Uhersku nebyl problém celibátu u ítelek zákonn vy ešen nikdy, ale p ed první sv tovou válkou se za aly vdané u ítelky na školách tolerovat. Problémem však byla nyní rivalita mezi u íteli a u ítelkami, muži totiž tvrdili, že ženy získávají pracovní místa pouze kv li svému p vabu. Na druhou stranu i muži za ali hájit profesi u ítelek a ešit problematiku celibátu, nap . podle Edvarda Béma se z jeho lánku dozvídáme: „Mezi pokrokovými lidmi je celibát sám o sob považován za nemravnost, nebo omezuje a znásil uje duševn i fyzicky – a otevírá cestu k ne esti. Ti, kdož trvají na celibátu u ítelek, jsou v zajetí nepokrokovosti, stavovské a rodové nevraživosti, nelásky a neúcty ke svobod druhého, a tím i k sob vlastní.“²⁸ Odsuzoval rovn ž postoj konzervativc , již cht jí ženu odsunout pouze do domácnosti a upírají u ítelkám právo s atku.

V Rakousko - Uhersku nakonec zrušení celibátu dosaženo nebylo. Se vznikem eskoslovenské republiky byl celibát zrušen zákonem roku 1919.

2.4 Cesta k ženské emancipaci

Nerovnoprávné postavení ženy se nejvíce projevilo se zrodem politiky, nacionalismu, demokracie a politického života v bec, nebo tato sféra byla ur ena výhradn muž m. V 19. století m ly ženy stále omezený rozhled, omezený p ístup ke vzd lání a rovn ž omezené v domosti, proto se není emu divit, když byla žena z politického života vylou ena. Z toho m žeme vyvodit i jejich spole enské postavení – vylou ení z politického a všeobecn z duchovního života, nebo náplní jejich existence byla rodina, starost o manžela a zajišt ní pohodlí rodinného krbu.

²⁸ Bém, Edvard, Svoboda ženy, Ženský obzor V, 1905 – 1906, . 2, s. 26 – 30.

Ve druhé polovině 19. století se ale postavení ženy začalo výrazně měnit. Kde bychom však hledali důvod takové změny? Souvisela především se vznikem industriální společnosti, kdy se žena stávala rovněž pracovní silou. V souvislosti s ekonomickými a společenskými změnami rostla aktivita žen, jež se týkala především snahy o vyrovnání jejich možností s muži. Od konce 19. století proto roste emancipační úsilí a to především v USA a západní Evropě – Francii, Švýcarsku, Holandsku i Velké Británii.

Život Evropy a společnosti v 19. a počátkem 20. století můžeme charakterizovat jako život, jenž se točil kolem liberalismu, jehož součástí bylo emancipační úsilí jednotlivých národů a boj o demokracii na poli politickém, jenž náležel mužům. V 90. letech 19. století se sice můžeme ojedinelé setkávat s úsilím žen o získání volebního práva, ale vzhledem k postojům, které k této problematice zaujímalí muži, se s většími úspěchy nesetkáváme. Pro ženy bylo proto velmi důležité, aby získaly na svou stranu vzdělané muže, kteří by je podpořili. Obzvláště v českém obrozeneckém prostředí se s vzájemnou spoluprací setkáváme často, což bylo i v rámci evropského prostředí poměrně neobvyklé. Emancipační úsilí žen však podporovalo pouze malé procento mužů. I po počátku 20. století, kdy emancipační snahy sílily, mělo mnoho mužů konzervativní názory na ženskou rovnoprávnost a na její postavení ve společnosti. Naopak v 19. a 20. století naopak sílily snahy žen o prosazení svých politických práv, v nichž byly tyto snahy spíše méně patrné, ale existovaly zde. Na jakoukoli změnu pozice ženy však musely především upozornit práva ženy.

Ženské hnutí vycházelo z připínání základních práv, které moderní společnost popisovala „všem občanům“ a které vycházely z francouzské Deklarace práv člověka a občana. Reálně však měly taková práva pouze někteří muži a rozhodně žádná žena. Základní práva představovala právo volit, právo na vzdělání a vlastnictví majetku. Nejdůležitější však bylo právo na osobní svobodu, což reálně znamenalo rozhodovat o své osobě. To ženy ovšem nemohly.

V moderní společnosti 19. století se začal stupňovat rozdíl práv, jež měl muž a jež měla žena. Ve feudální společnosti bychom tak markantní rozdíly nenašli. Například v rodině nevolníka bylo postavení muže a ženy téměř totožné. Oba byli nevolníci, pracovali pro někoho dalšího, ale v podstatě měli stejné postavení. Ani ve vyšších kruzích nebyl rozdíl mezi mužem a ženou tak velký. 19. století toto však

zmnilo: díky novým obanským zákoník m se sice zmenšil rozdíl mezi jednotlivými stavy, ale nar stala rodová „pedurenost“. Bylo proto dost podstatné, zda se lov k narodil jako muž nebo žena. Muž byl od poátku považován za svéprávného, samostatn rozhodujícího a nezávislého, na druhou stranu žena byla považována za nesamostatnou a pat ilo jí místo v domácnosti.

V moderní dob také vzr stala úloha pen z, a protože je muž živitel rodiny, stoupá i jeho d ležitost. Žena je na n m tudíž závislá, izolovaná pouze na okruh domácnosti. Její prostor se zmenšuje a stává se jakousi vizitkou muže – dobré rodiny a autority. Zdálo by se, že má alespo volnou ruku v kolob hu domácnosti, ale bohužel i veškeré d ní v soukromé ženin sfé e se d je pod drobnohledem muže. Muž a žena se stávají odlišnými bytostmi.

Nerovné postav ní nejlépe charakterizuje Obecný zákoník ob anský císa ství rakouského, z roku 1862, který nap íklad ur uje:

- manžel je povinen živit manželku
- manželka má právo požívat manželova stavu (což znamenalo, že manželka se pohybuje ve společenském stavu jen díky s atku s mužem)
- manželka je na ú adech zastupována manželem
- otec rozhoduje o výchov a výživ d tí
- manželka je povinna poslouchat manželovy p íkazy
- majetková práva má pouze manžel
- p i rozluce, jež byla velmi vzácná, nesmí žena vychovávat chlapce staršího 4 let i dívku starší 7 let, d ti pak p echázejí automaticky do pé e otce
- po smrti manžela nem že být žena jedinou poru nicí d tí²⁹

Velký vliv na společnost 19. století m li také osvícenští filozofové, jako Jean Jacques Rousseau, na kterého navazovali filozofové n me tí: Kant i Hegel. Jean Jacques Rousseau upozor uje p edevším na výchovu chlapc , kterým se má dát co

²⁹ Obecný zákoník ob anský císa ství rakouského, Víde 1862, § 44.

nejvyšší volnost. Výchova dívek je v novém minimální prostor autor poukazuje zejména na poddajnost a poslušnost žen.

Takové faktory přispěly k názoru, že žena je nesoběstačná a neschopná se o sebe postarat. Zatímco v době 18. století začala být ženám připisována alespoň skoro stejná míra inteligence jakou mají muži, i když mají být připoutané k domácnosti, ve druhé polovině 19. století bylo všeobecně na ženy pohlíženo jako na méně inteligentní a podřízené.

Celková situace žen v 19. století: podřadné postavení, nepřístupnost vzdělání a často i chudoba matek samoživitelek, které neměly právo na lepší profesi, to vše přispělo ke vzniku ženského hnutí.

Již v Ottově slovníku naučném najdeme definici „ženská emancipace“: „ženská otázka je problém, v němž jde o oprávněnost nároků ženy na uznání celého lidství jejího a dle sledků z toho plynoucích.“³⁰ Tato definice je ovšem jaksi dvojsečná, jednak uznání rovnoprávnosti ženy a také „dle sledků z toho plynoucích“, což znamená naplnění rovnoprávnosti v praxi. Feminismus a „ženská emancipace“ zahrnuje uznání ženy jako rovnocenného, s uznáním ve vědomí lidí a s požadavkem na spravedlivé jednání. Zahrnuje rovněž rovná práva a uplatnění ženy ve společnosti, což je charakteristické právě pro český feminismus.

Významnou osobností českého ženského hnutí byla Magdalena Dobromila Rettigová, která byla sice známá jako kuchařka, ale byla také výbornou organizátorkou, nebo často pořádala nejrozličnější besídky pro ženy a dívky, kde je podněcovala ke vzdělání a učila je zajímat se o veřejné záležitosti a také o nich diskutovat. Podobné snahy měla i dívčí družina v pražské Budči ve třicátých letech 19. století a ústav pro výchovu dívek Svatavy Amerlingové v letech čtyřicátých.

Nemalou měrou do ženské problematiky přispívaly i spisovatelky, jako byla Božena Němcová, Karolína Světlá, Sofie Podlipská nebo Eliška Krásnohorská. Tyto ženy si také dobře uvědomovaly nedostatečnost ženského vzdělání.

Konečně v 60. letech 19. století začaly do českých pronikat ohlasy ženského hnutí z Ameriky a to především zásluhou Vojty Náprstka. Vojta Náprstek po návratu ze Severní Ameriky, kde pobýval několik let, začal šířit myšlenky na lepší vzdělání,

³⁰ Ottův slovník naučný, Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí XXVII., Praha 1898, s. 803.

širokou veřejností seznamoval s nejznámějšími technickými vynálezy, které šetřily práci, a v neposlední řadě byl přesvědčen, že ženy, jako vychovatelky nového pokolení, by měly být i nositelkami pokroku. Rovněž si všiml postavení žen ve společnosti, jejich práce a touhy po vzdělání. Společně s Karolínou Světlou založil roku 1865 Americký klub dam.³¹ Ženy se scházely v domě U Halánků, v dnešním Náprstkově muzeu, v novaly se zde setkávaly a docházely na přednášky, jež se v novaly nejznámějším oborům, jako byla astronomie, medicína, psychologie, chemie, fyzika, geologie, botanika, zoologie, ekonomie, právo, umění, literatura i příběhy různých cestovatelů. Přednášeli zde především odborníci z jednotlivých vědních oborů: Jaroslav Goll, Jan Evangelista Purkyně, Otakar Hostinský a také Tomáš Garigue Masaryk. Americký klub dam měl za hlavní cíl vzdělávat ženy, aby získaly tolik v domácnosti a v práci, aby se každá žena, pokud by to bylo nutné, dokázala sama uživit, klub podporoval i dobrou činnost, nové myšlenky a stroje, které bylo možné používat v domácnosti pro ulehčení práce a také péči o děti a mládež.

K emancipaci plně přispívala Karolína Světlá, která podporovala snahu o ženskou vzdělání, založením Ženského výrobního spolku a Eliška Krásnohorská založením Minervy, prvního dívčího gymnázia. Úsilí žen týkající se emancipačních snah záviselo na dobrovolné práci žen. Například v Praze i ostatních městech v českých a na Moravě rostl počet ženských organizací. Jejich centra byla v tísínou v Praze nebo Brně.³²

Rozšiřovalo se i působení žen ve spolkové činnosti. Roku 1897 byl založen Ústřední spolek českých žen. Vedení tohoto spolku převzala Vnceslava Lužická – Srbová, formálně také Karolína Světlá. Spolek vytyčil hlavní body své činnosti, které se týkaly hlavně vzdělávání a školství, jež bylo svěřeno Teréze Novákové. Další činnosti se týkaly charity, jež se zaměřovala především na pomoc šesti děvkám, na péči o nalezené a odložené nebo nemanželským dětem. Další odbor byl zaměřen na zdravotnictví, především na přednáškovou činnost a poslední odbor byl národohospodářský a jeho hlavním úkolem bylo zakládat mezi českými ženami nová odvětví průmyslu a to hlavně v chudých krajích.

³¹ Americký klub dam = klub po americkém způsobu.

³² Pravidelné podrobné a analytické zprávy o českých ženských spolcích udával Kalendář paní a dívek českých.

Ústřední spolek českých žen se také zaměřoval na vzdělávací možnosti pro ženy, a chtěly přispívat v podnikání i jinde. Postoj mužů však prozrazoval, že ženy nejsou na univerzitách vítané, podle mužů jim ženy budou brát existenci zajištění, nebo přijmou menší plat a proto je budou zaměstnavatelé přijímat s jistotou.

Na konci 19. století bylo pro ženské hnutí podstatné i působení T. G. Masaryka, tehdy univerzitního profesora a poslance českého sněmu. Masaryk často zveřejňoval své názory na moderní ženu, její postavení v rodině a ve společnosti. Bylo přesvědčen, že obě pohlaví jsou si rovna.

V roce 1903 vznikl v Praze Ženský klub český, jenž se zabýval především kulturním a osvětovým životem žen. Ženský klub pořád literární, hudební i recitační večírky, také přednášky v nově ženě ve starověku, středověku i renesanci a ženě moderní. Přednášel zde i sám Masaryk. Důležitou osobností pro Ženský klub český byla také Františka Plamínková, jež se stala nejvýznamnější osobností českého ženského hnutí.

V roce 1905 vznikl v souvislosti s velkými demonstracemi Výbor pro volební právo žen. Skutečně první velký úspěch výbor zaznamenal roku 1912, kdy byla první žena, spisovatelka Božena Viková-Kunětická zvolena poslankyní zemského sněmu.

Emancipační hnutí mělo především za úkol, jak již bylo řečeno, získat pro ženy snadnější přístup ke vzdělání a tím pak k náročnějším zaměstnáním vyžadujícím patřičnou kvalifikaci. Ženy se také snažily získat přístup k aktivnímu společenskému a politickému životu. To znamenalo účast například na nevdělných a dobrovolných akcích i zastávání úřadů na obecní úrovni, dále pak ve státních úřadech – inspektorce školských a nemocničních výborů, revizorky charitativních zařízení, kontrolorky v továrnách apod. Později se ženy snažily také o získání vlivu na společensko-politické záležitosti jako o získání politických práv, což postupně také dosáhly.

Emancipační snahy však pro ženu také znamenaly hledání nové role ve společnosti. První pokusy o změnu postavení ženy se týkaly hlavně jejích individuálních práv, nikoli práv pro ženy všeobecně. Ve vyspělejších zemích tak v průběhu druhé poloviny 19. století získaly právo vlastnit majetek a rovněž získaly přístup ke vzdělání. Pokud se dotkneme otázky politických práv, všechny politické

strany se o n v podstat odmítaly zasadit, nebo by to odporovalo p irozené skladb spole nosti.

V anglosaském prost edí vznikla samostatná emancipa ní hnutí žen, která usilovala o volební práva. Takové ženy byly ozna ovány jako sufražetky.³³ V roce 1890 se v USA vytvo ila Národní ženská asociace za volební právo pod vedením Carrie Cattové. V roce 1903 založila v Anglii Emmeline Pankhurstová Sociální a politickou jednotu žen. Tato hnutí v tšinou používala extrémní metody pro dosažení svých cíl , jako byly hladovky i zapalování poštovních schránek. P ed první sv tovou válkou však svých cíl nedosáhla. I tak m la innost sufražetek sv j p ínos, nebo p ipravila p du pro zavedení všeobecného hlasovacího práva pro majetné ženy ve Velké Británii roku 1920 a všech žen od roku 1928. Emancipa ní hnutí sufražetek se v rozli ných podobách ší ilo do stát celého sv ta.³⁴

Emancipace ženy byla tedy zp sobena p edevším osvícenským prost edím, které p ineslo otázku práv žen. Šlo vlastn o demokratizaci spole nosti, zavedení rovnoprávn jších a spravedliv jších p ístup ve spole nosti.

2.5 Záv re né shrnutí

Je nepopíratelné, že ženy a muži žili ve sv t dvou odd lených sfér, jež se udržetely po mnoho století. Sv t m š anského maskulina byl napln n budováním kariéry, nebo jinak by nebylo možné zajistit budoucí rodinu. Ženy byly naopak zasv ceny životu rodinnému. U ily se být dobrými manželkami, matkami a

³³ Sufražetka – od suffrage, volební hlas, právo. Termín suffrage se objevil v polovin 19. století ve Francii, když bylo v b eznu 1848 uzákon no rovné hlasovací právo pro muže starší 21 let. Odtud také boj žen za totéž ozna ován jako hnutí sufražetek. Jeho výrazná podoba vešla ve všeobecnou známost ve Velké Británii na p elomu 19. a 20. století.

³⁴ Volební práva po celém sv t ženy získávaly postupn , stejn jako se rozši oval okruh ešení spole enských problém , kterým se ženy mohly v novat. Byla to p edevším oblast školství a charitativní innost, práva žen se postupem asu za ala uplat ovat i na obecní úrovni a nakonec i v plném politickém právu volebním. Jako první získaly volební právo ženy v Austrálii roku 1902, v Evrop to bylo 1906 ve Finsku a roku 1907 v Norsku. V Rakousko – Uhersku bylo volební právo ženám platícím dan p iznáno roku 1909. V p evážně v tšin zemí však volební právo ženy získaly až po první sv tové válce. Se vznikem eskoslovenské republiky u nás získaly ženy volební právo až se vznikem ústavy roku 1920. Tyto úspě chy byly hlavn teoretické, a proto je bylo nutné uplatnit v praxi. Práva ženy a jejich prosazování usnad ovala Organizace spojených národ , která vznikla po druhé sv tové válce roku 1945 a jako za jeden z hlavních cíl považovala rovnoprávnost žen a muž . Rozší ování volebního práva pro ženy na celém sv t však pokračoval i po druhé sv tové válce a vlastn ješt nebyl dovršen.

hospodyní. Ženám bylo přiděleno místo v domácnosti nebo v charitě, která vycházela z ženské pirozenosti – starosti o druhé.

Nejdležitější v životě ženy bylo manželství a v devatenáctém století nabralo ještě větší důležitost, než tomu bylo kdykoli předtím. Žena byla v manželství samozřejmě tou, která byla podřízená, ale na druhou stranu vstupem do manželství ženy získaly i jistou autonomii, nebo se musely starat o domácí rozpočet a o dobrý domov v obci. Ženy od mužů pochopitelně požadovaly dobrý finanční kapitál, ale také, aby se jejich manželé stali životními společníky. Konec století byl ze strany žen poznamenán značnou kritikou manželství, nebo ženy tvrdily, že muži neplní svou část smlouvy, která byla založena na úctě jednoho ke druhému. Pozvolna se tedy objevovaly názory, které volaly po povolení rozvodu.³⁵ Manželství bylo v neposlední řadě rovněž ovlivněno rostoucími emancipačními snahami žen.

Podstatnou roli ve změnách života žen hrál pokrok ke vzdělání. Vyšší vzdělání, které by vedlo k získání „mužské“ profese, bylo po dlouhou dobu pouze doménou mužů. Ženy k takovému vzdělání získaly skutečný pokrok až ke konci 19. století. I tak se ovšem musely vyrovnávat s předsudky společnosti, která změny akceptovala jen pomalu.

Značných proměn dosáhlo pracovní uplatnění žen a především názory na placení zaměstnání žen. Je nutno upozornit, že tato otázka se týkala hlavně žen z měšťanského prostředí, nebo zaměstnávání žen z nižších společenských vrstev, které pracovaly jako dělnice nebo služky, nebylo neobvyklé a v chudých rodinách se stávalo nutností. V těchto kruzích pak nacházela inspiraci emancipace žen, i když pracující ženy z těchto vrstev si spíše přály návrat do poklidného rodinného života.³⁶ V měšťanském prostředí byly možnosti ženských profesí striktně vymezeny. Mladé dívky si mohly přivydělávat jako vychovatelky a dospělé ženy jako učitelky, pokrok k jiným zaměstnáním, které vykonávali muži, jim byl přísně zakázán.

Ženy zůstávaly soustředěny ve špatně placených zaměstnáních, která měla jednak malou společenskou prestiž a jednak téměř žádné vyhlídky do budoucna. Jen málo žen do roku 1914 získalo prestižnější a lépe placené místo s vyšším postavením.

³⁵ Abramsová, Lynn, Zrození moderní ženy. Evropa 1789 – 1918, Praha 2005, s. 99 – 100.

³⁶ Bahenská, Marie, Poátky emancipace žen v dětech. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze 19. století, Praha 2005, S. 149.

Ženy se po celé sledované období snažily zlepšit svoje postavení a proniknout do světa mužů, jejich úkol však nebyl jednoduchý, nebo se stále potýkaly s předsudky mužů, ale i samotných žen, které své dcery jen málokdy podporovaly při snaze získat lepší vzdělání nebo práci. Emancipační proces žen v českém prostředí neznamenal naprostý odklon od mužů, ti naopak mnohdy ženské hnutí podporovali. Emancipace byla vnímána jako proces, který vyvede ženy z nevdanosti a předsudků, na jehož konci má být žena vzdělaná, zodpovědná za svůj život, bude schopna vést svou domácnost a rovněž pracovat mimo rodinu, a už pro potřeby společnosti nebo svou vlastní.

Je nutno podotknout, že v těsné představitelk ženského emancipačního hnutí tvořily vdané ženy žijící v konvenční domácnosti, ve které měl hlavní slovo muž, živitel rodiny. Naprosto osobitým znakem české emancipace je sepsání s vlasteneckým charakterem daným dobovou politickou situací. české emancipační hnutí se těmito znaky značně odlišuje od radikálních emancipačních snah západní Evropy.³⁷

³⁷ Bahenská, Marie, Poátky emancipace žen v dětech. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze 19. století, Praha 2005, S. 150.

3 KARIKATURA A HUMORISTICKÝ ASOPIS JAKO HISTORICKÝ PRAMEN

3.1 Karikatura jako pojem a historický pramen

Současné historické bádání se o ikonografické prameny opírá poměrně často. Karikatura však bývá v tomto směru opomíjena a stojí na okraji historického zkoumání. Mínil jsem však, že neprávem, nebo stejně jako ostatní ikonografické prameny poskytuje značný zdroj informací.

Dnes je karikatura považována za samozřejmost, za něco, co je naprosto běžné. Ve skutečnosti však definice a vývoj karikatury tak prostý není. V současné době termínu „karikatura“ užíváme jako označení pro humorné i satirické kresby, včetně také ilustrace, jež se objevují především v novinách jako doprovodné ilustrace slovního vtipu i anekdoty. Mohli bychom však polemizovat nad tím, zda je samostatným výtvarným žánrem a zda je spjata přímo s rozvojem tisku a je v podstatě jakousi „výtvarnou publicistikou“ nebo zda je stále součástí již zmíněného výtvarného umění a vyznačuje se tak specifickým způsobem vyjádření.

Co je karikatura? V českých výkladových slovnících 19. a počátku 20. století se definice příliš neliší.³⁸ Karikatura už tehdy získala ustálený význam, v podstatě stejný, jak satirický obraz vnímáme my. Z naučných slovníků lze vyvodit tyto závěry:

Slovo karikatura je italského původu a pochází ze slova *caricare*. Od 17. století se význam karikatury začal chápat ve třech sémantických rovinách:

1. nadsazení, přehánění
2. napětí
3. útok, nasazení

³⁸ Rieger, František Ladislav, Slovník naučný IV., Praha 1865, s. 569.

Ott v slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných v domostí XIII., Praha 1898, s. 1063 – 1064.

Masaryk v slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných v domostí III., Praha 1927, s. 925.

Komenského slovník naučný VI., Praha 1938, s. 187.

V prvním případě, tj. ve významu nadsázky, předhánění, se karikatura týká především zkrácení konkrétních vlastností, jež mohou být v některých případech vytrženy z kontextu. Charakteristické je také zveličování i předhnané zdrazování vybraných konkrétních rysů. V karikatuře je také možné brát doslova všechny uvedené metafory, nebo se hojně používá zvířat a zveličování jakéhokoli druhu. V karikatuře totiž není problém „otravnou ženskou“ promítnout v šáň nebo mouchu. Není problém zmítnout jakoukoli část těla v ovoce nebo nechat opékat zem kouli nad výhňní válečkou na rožni.

V případě druhém jde o zaměření se pouze na některé důležité jevy, kde se záměrně opomíjejí jevy vedlejší, což má v úlohu vyvolat jisté napětí a schopnost koncentrace.

Poslední bod, útok i nasazení, je důležité prvek karikatury, který může být agresivní i naopak příznivý, otevřený i uzavřený. Karikatura totiž vždy byla a pochopitelně také je, zaměřena proti nějaké události, osobě i názoru. Autor totiž humorně utvoří na nevhodnou nebo nevyhovující stránku dané problematiky. Karikaturu lze tedy označit jako „výraz iracionálního věku rozumu“. Útok nebo-li kritiku, vedenou karikaturou ovšem nemůžeme chápat pouze prostřednictvím estetického vnímání, nebo neestetické, zdeformované nemusí být nutně karikaturou.

Hlavním objektem karikatury byl a stále je člověk a jeho názory, charakterové rysy, vlastnosti, zvyky, nálady, vzhled, životní styl nebo prostředí ve kterém žil.

Karikatura patří do sféry komika a vyznačuje se kontrastem dvou vzdálených významových oblastí. Je to ovšem výtvarné dílo, kde nejdůležitější roli hraje jednoduchost, zjednodušení a úspornost užitých prostředků. Typické pro karikaturu je také „zvláštní uspořádání prvků kresby pomocí výrazného modelu ili zvláštní struktury, jež spočívá v konfiguraci obrazových znaků.“³⁹ Takové obrazové prvky nejčastěji nadsazují lidskou podobu a místo ní se často objevují nejrozličnější zvířecí i rostlinné symboly nebo obecné znaky.

³⁹ Pytlík, Radko, Český kreslený humor XX. století, Praha 1988, s.10.

V karikatuře tedy jednotlivé čáry znamenají zachycení výrazných rysů, a proto karikaturista musí, že svým způsobem opustit tradiční způsob vyjadřování a projevit se naprosto uvolněně.

Musíme si však uvědomit, že i když jsou zmíněné znaky karikatury použity, a v daném obraze platí, ještě se nemusí nutně jednat o karikaturu. Na takový problém poukazuje Ott v slovníku naučném z roku 1898: „*Fantastické nestvůry umění starověkého, pokud odchylky jejich od přírody mají symbolický význam vážný, přímou úctou a obdivem diktovaný, jako postavy některých bohů (indický Ravana s 10 hlavami a 20 rukama, trojice Brahma, Šiva, Višnu a trojí hlavou na jednom těle, Šiva s trojím okem na jedné hlavě, Diana efeská s množstvím prsou, etné smí se postav lidských a zvířecích u bohů egyptských a indických, u sfing, centaurů atd.), nejsou karikatury: v nich byli před vodními obrazy vznešenými, ideálními a jen nám nevědí, proč vytvořeny nejsou, mohou se zdát komické, směšné, odporné.*“⁴⁰

Ne vždy je tedy pro nás směšný obraz karikaturou, nebo v době kdy byl vytvořen pro tamějšího recipienta, karikaturou nebyl. Při posuzování a analyzování karikatury jako historického pramene, je proto nutné brát zřetel na dobu vzniku a na to, komu byla určena, jen tak totiž můžeme docenit skutečný význam karikatury.

Karikaturisté k divákovi hovoří velmi specifickou výtvarnou řečí. Používají kontrast, srovnávání i bezprostředního zobrazení skutečnosti. Někdy recipientovi předkládají jasné a srozumitelné myšlenky a jindy ho nutí k zamyšlení a hlubšímu poznání problematiky.

Kromě doby vzniku však rozbor karikatury, postaví badatele před zásadní problém v podobě výběru materiálu, jenž je vhodný k rozboru. V případě karikatury od 2. poloviny 19. století až do roku 1914, jež je hlavní náplní této práce, je tato opatrnost na místě, nebo velké množství obrazových pramenů obsažených v humoristických časopisech totiž nejsou karikatury, ale pouze doplňkové ilustrace k úsměvnému příběhu. Dalo by se říci, že se jedná o samotné vyjádření autora, o ilustrovaný výatek z příběhu. Postavy zde nejsou karikovány a jsou zveličeny jen do té míry, že byly postaveny do role hrdinů vtipu. Autor je v tomto případě pouze kreslíř, nikoli karikaturista.

⁴⁰ Ott v slovníku naučném. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí 13, Praha 1898, s. 1063.

Jaký je však význam karikatury jako historického pramene? Stejně jako ostatní dobové obrazové materiály má karikatura velký potenciál. Díky interpretaci a podrobným zkoumáním můžeme získat množství informací o každodenním životě tehdejší společnosti, můžeme tak spatřit i drobné momenty, které byly pro karikaturistu zcela běžné. Například díky často opakovaným tématům v humoristických časopisech se o životy aktérů vystupujících v karikaturách pocházejících převážně z české společnosti dozvídáme, jak vypadal roční cyklus od Vánoc až po Silvestra následujícího roku - a to z různých témat jako byly „Plesy“, „Masopustní ostatky“, „Co se dělo v Praze o svatě Anně“, „Paběrky z lázní“, „Na letním bytě“, „U vody a na vodě“, „Před sv. Kateřinou“, „Pražské zimní obrázky“ i „Silvestrovské počinání“.

V 19. století se díky průmyslové revoluci a ulehčení práce v mnoha ohledech lidského života objevuje nový fenomén: trávení volného času. Témata v humoristických časopisech týkající se plováren, zimních aktivit, výletů, plesů, salonů apod. zprostředkují exkurz do období, kdy se lidé v nohách zábav i svým zájmům. Ve 2. polovině 19. století také sílí národnostní uvědomování, je zrušena cenzura tisku a rapidně se zvyšuje počet časopisů v nichž se politické karikatury. Díky těmto informacím ze všedního i politického života můžeme pozorovat každodenní život tehdejších lidí, sledovat jejich zájmy, zvyky, ale například také mentalitu nebo národnostní i individuální postoje k politickému dění. Humorným vyjádřením karikaturisty, který se v nohách sociální nebo politické satiry, tak můžeme dojít k závěrům týkajících se především postojů lidí k záležitostem, jež vzbuzovaly opovržení i překvapení, nebo kritizovali to, co pro ně tehdy bylo důležité.

Glosátoři do vytvořených karikatur vkládali i obraz tehdejší mentality, chování i priorit. Výjev odehrávající se v satirické kresbě byl rovněž doplněn dobovým oblečením, interiérem nebo architekturou. Stejně tak lze pozorovat rozdíly mezi rozmanitými sociálními skupinami nebo mezi venkovským a městským prostředím.

Rozborem jediné karikatury se tak můžeme dopracovat k různým historickým poznatkům spadajícím do oblasti každodennosti, dějin mentality, a rovněž k informacím kulturně - historickým i k historicko - sociologickým. V karikaturách se odráží společenské postoje, stereotypy nebo názory na politickou situaci. Pro

sou asného interpreta tak glosa poskytuje záznam postoj a charakteristik tehdejší každodenní reality.

Analyzovat karikaturu není tedy jednoduché, dnes ani neexistují zásady práce s karikaturou. Při interpretaci je proto nutná znalost doby, v níž autor tvořil, mentalita tehdejších lidí a také pochopení autora a toho, co nám chtěl prostřednictvím svého díla sdělit.

Při interpretaci je tedy nutné brát zřetel na subjekt autora, protože každý tvůrce karikatury vnímá okolní svět individuálně a také chce recipientovi předat své myšlenky. Proto je v karikatuře rovněž důležité, jak jejímu smyslu porozumí publikum. Pochopitelně každý autor musel dopředu znát tenáre, jimž svou práci předával, musel dokázat odhadnout reakci na satirickou kresbu a rovněž musel brát ohled na prostředí, ve kterém publikum žilo. A protože se tvůrce vyjadřoval zkratkovitou a velmi jednoduchou kresbou, míra její stylizace proto tvořila v umění historicky i slohově proměnný a relativně realistický proud širokého stylového rozpětí. Publikum musí být také dobře obeznámeno se soudobou situací, což smysl a podstatu karikatury dotváří. Avšak tato vlastnost karikatury nijak nebrání spoluvytváření dobového slohu, ani řešení aktuálních výtvarných a obsahových problémů prostoru, světla, symbolu apod.

Důležitým a velmi výrazným znakem karikatury je její emocionální náplň. Vždy samotné výtvarné umění sděluje nejen racionální, ale souasně i emocionálně navazuje bezprostřední kontakt se skutečností. Karikatura si proto vytváří zvláštní obrazovou řeč, která vlastně nenapodobuje přírodu, ale „pouze“ odkazuje ke skutečnosti a to jinými právě pohnutými rysy, které skutečnost obrazově zveličují, ale zároveň ji do určité míry „odlehčují“ a parafrázuje. V dalších uměních je tento rys karikatury označován jako „obrazová řeč“, která v podstatě zasahuje do každodenní skutečnosti.⁴¹ Cílem karikatury bylo především vyvolat v člověku určitou emocionální reakci a to i v případě, že šlo o hněv, odpor či nesouhlas či naopak o smích, pobavení nebo souhlas. Velmi důležité je pro karikaturu spojení se satirou, sarkasmem či výsměchem. Karikatura se proto soustředí hlavně na způsob myšlení příjemce, na jeho city a předsudky, ne však na jeho rozum.

⁴¹ Jako příklad bychom mohli uvést vznik tvar písma, které vznikly podobným zjednodušením ze schematických „obrázků“.

Nedílnou součástí karikatury a její interpretace jsou dvě části karikatury: ikona a slovní část. Ikona je tvořena samotným obrázkem a část slovní zahrnuje titul, nápisy umístěné na obrázku, které samotnou ikonu vysvětlují, a podpis autora. U signování autora je však nutné podotknout, že se u karikatur velmi často nevyskytoval a vlastnictví kresby je tak velmi těžké určit. V karikatuře není hlavním zájmem analyzovat obsah, tedy zabývat se postavami, symboly apod., ale její smysl a význam, což je zejména u starších karikatur velmi obtížné, nebo nastávají problémy při hledání správné interpretace obsahu karikatury.

Slovní část karikatury postihovala úsilí autora o výstižné vyjádření obsahu satirické kresby. Jak již bylo řečeno, kreslíř usiloval o to, aby byla kresba co nejušpornější. Do karikatury bylo nutné zhustit ideu autora, a proto bylo nutné jednoduchou satirickou kresbu doplnit o slovní komentář. Verbalizace karikatury souvisela i s rostoucí gramotností čtenáře, nebo takový recipient neměl už dostatek času k analyzování složité symboliky obrazu a slovní vyjádření tak sloužilo k rychlé orientaci ve vícevýznamovém obsahu a také k tomu, aby nedocházelo k nedorozumění v pochopení smyslu karikatury mezi autorem a vnímatelem.

3.1.1 Stručný exkurz do historie světové karikatury od starověku do počátku 20. století

S karikaturou jako pojmem se poprvé setkáváme již ve starověku. Za karikaturu bychom mohli považovat například egyptský obraz z Théb, na němž žena bez ostychu ulehne svému nepříteli do žaludku, avšak tento obraz spíše než karikaturu vystihuje situace komiku. Karikaturám se více blíží pompejské obrazy ze života Pygmejů, kteří jsou představeni jako trpaslíci s velkou hlavou a se slabou kýmitelou. Už ve starověku byla karikatura chápána jako protipól ideálu klasické krásy. Obzvláště v počátcích, v době, kdy byla karikatura vnímána na pozadí tradiční kresby, se projevuje zjednodušení zakřivenými liniemi, které, i když mají blízko k realitě, mají také blízko k deformaci a znetvoření zobrazovaného.

Použití karikatury nalzáme rovněž ve středověkých kresbách i v období renesance, kde se objevuje právě motiv zdeformovaného. Ve středověku se s karikaturou setkáváme v chrámech, iluminovaných rukopisech i starých tiscích, na hlavicích sloupů, chrličích nebo maskách. V tomto případě jsou spíše karikovány situace výjevy a vztahy mezi lidmi než samotní lidé a rovněž spíše typy a stavy lidí

než samotná individua. Práv ve středověku se setkáváme se zobrazováním ábl a démon , ze kterých jde strach, ale zároveň vyvolávají i úctu. Posměch se nevyhýbá ani mnichům, již jsou zobrazováni jako potulní p vci, i šlechticům, kteří se objevují jako živnostníci. V této době se také setkáváme se zvířaty, jež jsou zobrazována a jež jednají jako lidé.⁴² Objevuje se rovněž karikování módy a manželských hádek.⁴³ Karikatura se rozvíjela i v renesanci. Jako příklademžeme uvést kresebné a anatomické studie Leonarda da Vinciho, které ke karikování nemají daleko. Určité náznaky karikatury mají i kresebná a malířská díla zobrazující apokalypsu Hieronyma Bosche nebo obrazy Pietera Brueghla, které vyšly z maleb miniatur.

První velcí karikaturisté se objevují již v 17. století jako například Jacques Callot, jež zobrazoval především tanečnice, cikány, žebráky, grotesky a situační scény, sám totiž vedl tulácký život a velmi dobře jej znal. Callot se však v novali i vážnějšími tématy jako byla válka.⁴⁴ Z Francie také pocházel vynikající karikaturista a grafik Stefano Della Bella.⁴⁵

K rozšíření karikatury došlo hlavně díky vzniku tiskáckých strojů a zdokonalení rozmnožovací technologie. Ovšem až poátkem 18. století, kdy se kresby přenášely na mramorové desky a následně se z nich tiskly, byla karikatura uznána jako umění. Za zakladatele skutečné karikatury, jak ji známe dnes, považujeme bratry Carracciho, u jejichž práce dochází k uvolnění. V 18. století se pak karikaturou, humornými situacemi a charaktery zabýval William Hogarth zobrazující celý cyklus obrazů ze života nevstevníka, prostopášník a scén z manželství. Cykly „Život prostitutky“ a „Život prostopášníka“ vypovídají o jeho názoru na mravokárnou roli, jak sám tvrdil malířství p ísluší.⁴⁶ Ke stejným žánrovým obrazům patří také šest prací vytvořených v letech 1742 - 1744 z cyklu „Módní manželství“,

⁴² Například ve Froissartově kronice, kde se nachází zobrazování prasnice, jež se honosí vysokým zvonovitým úsesem dam z první poloviny 15. století.

⁴³ Například v katedrále ve Sherbonu, kde si žena pohodlně lehla na povelého manžela a holí mu vtlučká hlavy, kdo je skutečným pánem domácnosti.

⁴⁴ Nejznámější jsou dva cykly „Útrapy války“ a „Útrapy a hrzy války“ (oba z roku 1632). Jacques Callot je vytvořil záhy po pádu Lotrinska vojsky Ludvíka XIII. 1631. Po letech také inspirovaly Goyu k cyklu Lepší hrzy války (1803 - 1813).

⁴⁵ Stefano Della Bella se narodil ve Francii, kde byl znám jako Etienne de La Belle, pak však od roku 1610 - 1664 žil ve Florencii a byl zván právě jako Stefano Della Bella.

⁴⁶ Cykly „Život prostitutky“ a „Život prostopášníka“ vytvořil v letech 1731 - 1733.

v nující se kritice nákladného způsobu života a uvolněných mravů, které se rozšířily v mladých šlechtických a velkoburžoazních domácnostech.⁴⁷

Naše současné vnímání karikatury, vychází až z 19. století. Velký rozmach karikatury reprezentují francouzské humoristické listy „La Caricature“ (1830 – 1835) a „Charivari“ (od roku 1832), které spojuje jméno stejného vydavatele Charlese Philipona a kreslí je Honoré Daumiera, anglický „Punch“,⁴⁸ mnichovské „Fliegende Blätter“ a berlínský „Simplicissimus“.

Tato moderní karikatura se vnuje kritice jedinců nebo podrobnostem z politiky i běžného života. Karikatura pracuje s kontrasty, opaky, rozdíly, poukazuje na rozdíl mezi realitou a sním. Heslem kreslí seává: „res severa verum gaudium“ tj. vážná věc je v pravdě smyšlenou. Kreslí i ovšem zachycují věci smyšlené, ale také vážné a to, co se skrývá pod povrchem událostí, lidí a věcí. Ve své době vynikal především Honoré Daumier: „...*uchvacující silou a dramatičností, jsou jako u Shakespeara trestí a zkrácenou kronikou svého věku, nebo si nekladou malé cíle, jak svdít na p. Forain v program: vypráví ti každodenní život, ukáží ti smůlku jistých bolestí, smutek mnoha radostí a nese s sebou konstatovati otevřeně, jakým úskočným způsobem se manifestuje ne est v nás...*“⁴⁹

V secesi se karikatura proměňuje. Styl doby si vyžádal zdrazněné linie a tvary, jež se stala také výraznější než tahštecem. Znakem secese je rovněž stylizace, která vede až k ornamentu a jež se projevuje i v samotné karikatuře. Secesní umělci hledají inspiraci ve zpracování ornamentálních motivů, které nacházejí v přírodě a to především v rostlinách, i se inspirují lidovým uměním. Ornament však brzy tematicky svazoval, proto se mnozí výtvarníci uchýlovali ke své fantazii: symbolismu, mýtům, oproštěným od reálného světa i dokonce k duchovní kráse, kterou ovšem secese pojímá spíše jako dekorativní. Karikatura se secesní umělci vnovala především jako vedlejší činnost.

Na počátku 20. století dochází k radikální změně, která se týkala uměleckých i společenských hodnot. Soudobá karikatura zachycovala období stagnace a krize na

⁴⁷ Pijoan, José, Dějiny umění VIII., Praha 2000, s. 67.

⁴⁸ Z italského Pulcinella, založen ve stejném roce jako „Paleček“ vydávaný Františkem Jaromírem Rubšem roku 1841.

⁴⁹ Švehla, Jaroslav, Česká karikatura v XIX. století, Praha 1941, s. 10.

konci století. Mní se i chápání umní, jež dříve představovalo alibi společnosti, jež opustila duchovní hodnoty. Práv karikatura zachycuje tento fakt i pokrytectví doby.

3.2 České humoristické časopisy 19. století

Karikatura ve své podstatě reaguje na aktuální společenské i politické dění. V českých zemích je schopnost takové reakce známa už po staletí. Avšak největší rozmach je dán 19. stoletím, a to hlavně díky rozvoji občanské společnosti a rozkvětu žurnalistiky. Tisk je mocným hybatelem společnosti a z velké části také dokáže ovlivňovat veřejné mínění a to nejen slovy. V 19. století se objevuje nový fenomén: vznik humoristických časopisů. A právě v nich často obsažené kresby – karikatury a humoristické ilustrace, mají velký vliv na názory tehdejších lidí.

Poátky společenské karikatury můžeme v českých časopisech najít kolem poloviny 19. století, a to především koncem 50. let. Ovšem již v roce 1849 vznikají hned dva významné humoristické časopisy: tím prvním je „Šotek“ Karla Havlíka Borovského, jehož první číslo vyšlo v lednu 1849 jako příloha Národních novin a do něhož svými kresbami přispíval Soběslav Hyppolit Pinkas. V březnu téhož roku se objevily „Brejle“ Bedřicha Mosera,⁵⁰ které vycházely pouze čtvrt roku a jejich kvalitu oceňuje i sám Havlík. Avšak ještě v téže době byly obnoveny „Brejle“, které vycházely od roku 1861 a v roce 1863 byly úplně zastaveny a do nichž přispíval i sám Karel Purkyně. Moser pak vydával časopis „Šotek“ a od ledna 1864 „Politické brejle“.

Bohužel rok 1849 přinesl pro nadějný rozvoj časopisů velké zklamání, bachovský absolutismus a cenzura nedovolily slibně se rozvíjejícím časopisům uvádět témata týkající se především politické situace. Padesátá léta tak nepřinesla na poli karikatury nic nového, v časopisech jako byly „Rachejtle, humor a satira“ se objevovaly pouze ilustrace k humorným textům. Ještě v roce 1855 vzniká „Díblík“

⁵⁰ Bedřich Moser (*1821 v Mýtově na Blovicích - † 21. února 1864 v Praze), absolvoval gymnázium a filozofii v Praze. Studoval i práva, ale brzy se začal v nově spisovatelské činnosti. Roku 1849 začal vydávat satiricko-humoristický časopis „Brejle“. Po zastavení listu vojenskou správou byl Moser zatčen a odsouzen na 6 měsíců vzení. Politická satira byla často pronásledována, proto Moser napsal román „Slepaní“ (Praha, 1853). Roku 1861 obnovil vydávání „Brejli“ a „Šotka“, za což byl opět zatčen a odsouzen.

Antonína Štraucha⁵¹ a Jana Grose,⁵² jenž ovšem vydržel pouze ty i svazky. Druhá polovina 19. století je provázena rychlým vznikem a zánikem humoristických časopisů doprovázených mnoha nezdary i konfiskacemi. Upoutat tená e nebylo nic lehkého a trvání jednotlivých časopisů to jen potvrzovalo. Mezi časopisy s brzkým pádem patří například „Jiskra“ (1864) redigovaná Eduardem Justem,⁵³ „Šotek“ (1863-1864) Václava Antonína Crhy,⁵⁴ „Veselé listy“ (1867-1868), „Bítva“ (1867) a řada dalších. Většina časopisů nedokázala tená e přežít o svých ambicích a nevydržely déle než dva roky.

Nepochybně nejdéle trvajícím a nejplodnějším humoristickým časopisem byly Humoristické listy založené roku 1858 Josefem Richardem Vilímkem. Časopisu, který je základem této práce proto budu níže v nově samostatnou kapitolu.

Na rozdíl od Humoristických listů, které ve své době umělecké kritiky neměly příliš příznivou odezvu, na dalšího „Šotka“, tentokrát Jakuba Arbesa, pohlížela kritika daleko lépe. Jeho nesporné literární kvality⁵⁵ umožňovaly i psaní Mikoláše Alše jako ilustrátora, který zde nechával otisknout velmi dobré práce. Je však nutno podotknout, že v Šotku se jednalo spíše o ilustrace k textům a nikoli o karikatury v pravém slova smyslu. Proto ho z hlediska zkoumání karikatur není možno do této

⁵¹ Antonín Strauch (*1831 v Jiříně vsi – † 20. ledna 1877 v Jiříně), v nově se především žurnalistice. Od roku 1855 vydával „Rachejtle“ a později byl spoluzakladatelem „Díblíku“. Vydal povídku „Pustý údolí“ (Praha, 1856), kde vypravuje o svém životě. Byl rovněž překladatel.

⁵² Jan Gros (*1833 v Železném Brodě - † 1894). Vystudoval práva, stal se státním úředníkem a později soudcem v Blovicích. Byl horlivý vlastenec a hojně se v nově literatuře. Spolu s Antonínem Štrauchem vydával „Rachejtle“ pod pseudonymem Damián Šroubek. Napsal také „Epigramy na své nohy“, psal i povídky, básně a právníckými pracemi do časopisů „Lumír“, „Posel z Prahy“, „Humoristické listy“, „Právník“ aj.

⁵³ Eduard Just (*20. března v Josefově - † 10. února 1879 v Praze). Studoval gymnázium v Hradci Králové, filozofii v Praze a později se v nově humoristické a mravoučné tematice: „Žert a pravda“ (Praha, 1865), „Povídky dítek“ (Praha, 1865) nebo „Humoresky“ (Praha, 1866). Pro mládež byla určena díla: „Otec Ambrož“, „Polepšená tvrdohlavost“, „Obtí nešlechternosti“ nebo „Antikrist“. Just se rovněž v nově překladatelské činnosti. Největší oblibu získaly jeho veselá a vtipná deklamace, přednášky na besedách po celých krahách, které i vydával. Svými pracemi psal do humoristických časopisů „Humoristické listy“, „Šotek“, „Rarášek“, „Bítva“, „Rolníky“ nebo „Díblík“. Později byl také zatčen a v posledních letech života byla jeho literární činnost úplně zastavena.

⁵⁴ Václav Antonín Crha (*1836 v Kopidlně na Jiříněsku). Studoval gymnázium v Hradci Králové, pak klasickou filologii v Praze. Roku 1858 byl přijat do redakce „Pražských novin“, později přispíval v „Národních listech“, „Poslu z Prahy“ nebo v „Pražském denníku“. Na Moravě vydával politický denník „Moravan“ a humoristický časopis „Šotek“. Napsal také několik povídek, například „Kalich krve“, „Malý Jeslíkář“, „Myslivec“ aj. Rovněž se v nově poesii a soubor svých básní vydal pod názvem „Kusy mého srdce“ (Brno, 1875). Některé práce uvedl pod pseudonymem Arnošt Volný.

⁵⁵ Do Šotky psali například J. V. Friš, Sládek, Rais, Neruda, Vrchlický i Zeyer.

práce za adit. Ani Arbes v Šotek neml dlouhého trvání, jeho existence spadala do období října 1880 – června 1881.

V sedmdesátých letech vzniká ještě jeden časopis, který se vnuje především žánrovým námětem. V roce 1872 zakládá nakladatel J. Otto satirický list „Palek“.⁵⁶ Palek nakladatele J. Otta disponuje nepolitickými karikaturami, jež zůstávají ve stínu politické produkce a týkají se především partnerských vztahů a nejrozmanitějších anekdot. Poprvé se zde objevují práce Mikoláše Alše, jenž svými pracemi inspirujícími se lidovou kresbou přispobil na vývoj české karikatury více než čtvrt století. Nejúspěšnější dobou pro Paleka byla osmdesátá léta, kdy zde přispobil kreslí Karel Krejčík. Po roce 1887 však následuje úpadek, který je završen přejmenováním Paleka na „Nového Paleka“, jenž existuje až do roku 1900.

Na konci 19. století se zároveň úroveň nepolitických satirických listů zvyšovat. Mezi nejvýraznější produkci té doby patří nesporně „Švanda Dudák“. List založil spisovatel Ignát Herrmann roku 1882 poté, co spisovatele odmítli přijmout do Národních listů, kde mu nabízeli pouze místo v administrativě. Časopis řídil Artuš Scheiner⁵⁷ a nejprve měl charakter literární. Až ke konci osmdesátých let se zde objevují první pokusy o zavedení obrazové přímě. I když do Švandy Dudáka v těchto letech přispívali například Ludvík Marold, který ve svých pracích využívá techniku perokresby, kvaše a akvarelu, Mikoláš Aleš nebo Viktor Oliva, jenž ve svých kresbách zpodobuje pražské ulice a šantány, čímž se snaží kresbu tematicky rozšířit, zůstává Švanda Dudák bez úspěchu. Časopis se i po neúspěchu snažil zvýšit úroveň a po roce 1900 svému svému spatřuje novou ilustrovanou podobu, jež si udržovala vysokou grafickou i literární úroveň a vycházela až do roku 1914.

Politická karikatura byla v českých zemích zpočátku jednotná, národem „táhnout za jeden provaz“, proto „politika ení“ nebylo na místě. Vzniku stranických časopisů bránil i nerovný volební systém, který omezoval význam jiné propagace. Stranické satirické listy se objevují až v devadesátých letech 19. století.

⁵⁶ Název časopisu byl převzat od zaniklého „Paleka“ Fr. J. Rubeše, který vytvořil humorné venkovské obrázky prosycené satirickými náměty s odporovanými charakteristikami zámeckých byrokratů apod.

⁵⁷ Artuš Scheiner (*1863 v Benešově). Studoval v Praze na středních školách a na univerzitě. Stal se učedníkem u finančního editelství království českého v Praze. Zabýval se také kreslením, kterým se později proslavil. Scheiner byl samoukem a často se vnoval kresbám s humoristickým nádechem. Nejdříve přispíval do časopisu „Svatozor“ a později se stal jedním z předních ilustrátorů. Pracoval i v cizině například v berlínském „Lustige Blätter“. Vnoval se i do tvorby plakátů a knižních ilustrací.

Mezi nejvýznamnější časopisy této doby patří stranický satirický list mlado české strany „Šípy“, jež vycházely v letech 1887 – 1907. Šípy byly zcela soukromé, a proto vyjadřovaly názory nacionalistického programu bratří Grégrů. Ilustrace satirického listu, prezentované hlavně Karlem Krejčíkem, se snažily tená a zejména o jejich politickém přesvědčení, které se týkalo naplnění tzv. českého státního práva.⁵⁸ V časopise publikovali osobnosti jako Karel Kramář, i sám Tomáš Garrigue Masaryk, který zde kritizoval štvavou kampaň týkající se tzv. hilsneriády na konci 19. století.

Další politické listy jsou zastoupeny například brněnskou sociálně demokratickou „Rašplí“ (1890 – 1894), která jako první roku 1894 zavádí do časopisecké grafické úpravy barvu a do které v prvním ročníku přispíval i Mikoláš Aleš a později také Josef Lada; pražským „Bičem“ (1890 – 1893) „českými kopivkami“ (1889 – 1892), „Bítvou“ (1891 – 1892) nebo „Hromem“ (1899 – 1901).

Politická karikatura 19. století je charakterizována jednoduchým přesobením na tená a, jež se zpravidla vyznačuje rozporem mezi dobrem a zlem a jež je doplnováno vysvětlujícími popisky. Podoba politické karikatury a především její repertoár se od roku 1848 nijak zásadně nemění. Po celou dobu se například často objevuje postava německého Michla a českého Vaška⁵⁹ nebo témata z mytologie. Politická karikatura jako pramen slouží především k odrazu doby, k vyjádření názoru na danou situaci. Politické listy se problematice každodennosti pochopitelně nevěnují a v případě této diplomové práce jsou použitelné z hlediska zpodobení ženské figury jako alegorie k politickým tématům, kterým se budu věnovat v následující kapitole.

Mezi poslední ze zajímavých časopisů přelomu počátku 20. století patří sociálně demokratický satirický časopis „Kopivky“ vydávaný nakladatelem Světlým. Důležitou osobností ovlivňující časopis byl satirik a také redaktor Josef Stivín-Foltýn. V Kopivkách bychom našli například práce Marie Majerové, Ivana Olbrachta, Karla Šapka nebo Jaroslava Haška. Časopis byl sice stranický, ale velmi brzy se začal přizpůsobovat veřejnosti a pro „méně uvidomilé“ tená a se zde objevovala témata z každodenního života, jako byla kritika módních výstřelků, manželských vztahů nebo profesí. Časopis vycházel v letech 1909 – 1931.

⁵⁸ české státní právo znamenalo obnovení českého království jako autonomního celku uvnitř habsburské monarchie.

⁵⁹ český Vašek představuje v karikaturách Ještví a Michl rakouské Němectví.

Zajímavými časopisy poátku 20. století byly například i „Karikatury“, národní sociálního zaměření, které vycházely ve dvou podobách: malé černobílé (1909 – 1914) a velké barevné (1909-1911), jedné z nejkvalitnějších podob časopisů své doby.

Humoristické časopisy jsou velmi cenným historickým pramenem, protože ilustrují kriticky svou dobu, vyjadřují postoje české společnosti i její zájmy. Ne všechny časopisy jsou použitelné pro badatelskou práci, z hlediska zkoumání karikatur je nutné si uvědomit směr zájmu a okruh bádání. V satirických listech 19. a poátku 20. století se vždy uplatňovaly ustálené skupiny postav: v politice především Němci a v nepolitické karikatuře ženy. Pro tuto práci je proto zpodobení ženské figury v humoristických časopisech zcela zásadní. Časopisy byly často konfiskovány a pozastaveny, v záhlaví se při této příležitosti objevuje nápis „po konfiskaci opravené vydání“, čímž cenzura neodmítala k popularitě listu, nebo zakázané vždy více přitahuje.

Humoristické časopisy se však nesetkávaly jen s překážkami pouze v podobě cenzury, ale i se samotnou společností. Karikaturisté si často stěžovali na nepřítelivost českého národa ve vztahu k humoru: *„Nedorostli jsme prostě na satiru. Na anekdotu zcela všeobecně pointovanou, v pravém slova smyslu bezpartijní, ozve se uštknuta celá dle dina, o jejíž zeměpisné poloze nebo vešdejší bytí vbec nemá autor ani redaktor dosud třeba potuchy, jako prach vyletí domněle dotčený spolek nebo přislápnutá korporace, za kterou se hned staví zemské ne-li říšské ústředí.“*⁶⁰

Vznik humoristických časopisů je nejrozsáhlejší kolem roku 1907, bohužel tento rozvoj je rázem ukončen příchodem první světové války. Velký počet časopisů zaniká, jiné jako Humoristické listy, Kopievy a další sociálně demokratické listy existují jen díky přetrvávajícím společenským anekdotám, které dominují ještě v období československé republiky. Společenská karikatura nikdy neurážela politickou sféru, v nově se pouze všednosti, maloměstství a kritice společenských záležitostí. Taková karikatura nikoho neurazí a hlavně – její náplň se v tšinou příliš nemění. Například v případě kritiky ženského chování byl obsah karikatur vždy stejný. Ženská malichernost, upovídanost nebo krása byly stálým tématem před sto lety stejně jako dnes. Časopisy, jež se v nově podobným satirickým kresbám, se proto

⁶⁰ Skácelík, František – Sezima, Karel, Humoristika u Vilímek, Praha 1937, s. 123.

udržely na žurnalistickém poli daleko déle než časopisy politické, nebo zájem o ně příliš neklesal. A co víc, takové časopisy byly ur eny široké veřejnosti: a už se jednalo o skupinu z vyšších nebo nižších společenských vrstev nebo o vysokou inteligenci i běžné obyvatelstvo.

3.2.1 Humoristické listy

Nepochybně nejúspěšnějším časopisem druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století byly Humoristické listy, jež byly v oblasti humoristických časopisů úspěšnějším podnikem své doby, a proto si také zaslouží zvláštní pozornost. O jejich úspěchu svědčí doba, po kterou byly dříve nazývané „Humory“ vydávány. Jedná se o léta 1858 – 1941, s krátkou přestávkou, mezi lety 24. 12. 1864 - 1865 kdy byly z politických důvodů dočasně zastaveny na bezmála rok.⁶¹

Jejich vydavatelem byl Josef Richard Vilímek (1835 – 1911), který díky úspěchu svého časopisu mohl vybudovat vydavatelství a stal se jedním z nejúspěšnějších podnikatelů své doby.⁶² Časopis řídil po dlouhých 49 let. Nakladatelství Josef R. Vilímek tvořilo s firmami J. Otto a F. Topič nejdelší nakladatelství v době rozmachu novodobé české kultury na přelomu 19. a 20. století.

Od 60. let 19. století se změnily Humoristické listy na politicko-satirický časopis. V tomto období J. R. Vilímek vydával i humoristické kalendáře, besedníky, almanachy, zpívanky, hry loutkové Mat je Kopeckého a občas i povodňovou tvorbu českých autorů. V roce 1872 se mu podařilo založit vlastní tiskárnu v domě U slovanské lípy ve Spálené ulici. Tak položil základy budoucího velkého nakladatelství, kam přenesl roku 1885 celé Humoristické listy a následujícího roku časopis předal svému synovi Josefu Richardu Vilímkovi ml. celý podnik, ponechal si pouze Humoristické listy, které redigoval až do roku 1906.⁶³

⁶¹ Mezitím J. R. Vilímek vydával časopis Rolníky (1863) a Bělá, jež vycházel do znovuoobnovení Humoristických listů.

⁶² Josef Richard Vilímek (1835-1911) vystudoval nižší německou reálku v Šumperku a vyšší českou reálku v Praze. Za ilegální vlastenecké aktivity byl roku 1856 odsunut do Vamberka. Roku 1858 založil s Josefem Svátkem „Humoristické listy“. Rovněž redigoval od roku 1859 Nerudovy „Obrazy života“, ale po roce od vydávání ustoupil. Za politickou satiru byl roku 1861 pokutován a také v zemi. Kromě časopisu vydával rovněž kalendáře, almanachy a hry Mat je Kopeckého.

⁶³ Josef Richard Vilímek ml. (1860 – 1938), vyučil se u svého otce a praxi získal v zahraničních tiskárnách. V roce 1886 mu otec předal podnik, ten se snažil rozšířit na nakladatelský dům, ale ten byl v roce 1899 zničen požárem. Roku 1901 bylo už obnoveno pouze nakladatelství a tiskárnu odevzdal české grafické unii, tu ale 1918 v jiných prostorách obnovil. 1928 – 1930 dokončil dům mezi

Jak již bylo řečeno, Humoristické listy vznikají roku 1858, tedy na sklonku bachovského absolutismu. V 60. letech deklarují svůj příklon k politické satirě, kde ovšem nechyběla ani karikatura. Humoristické listy měly po dobu vydávání ustálenou podobu, vždy se skládaly z části písemné, kde se objevovaly mnohé humoristické povídky, anekdoty i rébusy, nebyla také opomenuta ani část v novaných reklamách. V každém čísle Humoristických listů se nacházela obrazová příloha, do níž přispívali mnozí čeští kreslíři, jako byli například Emanuel S. Friedberg-Mírohorský, František Karel Kolár, Karel Václav Klíma a Karel Krejčík. Právě tyto osobnosti patří k nejstálejším a nejvýznamnějším kreslířům, kteří přispívali do časopisu. Emanuel Salomon Friedberg, známý pod pseudonymem Mírohorský, studoval akademické gymnázium, ale zároveň navštěvoval malířskou akademii a později krajinářskou školu Antonína Mánesa. Přál si stát se malířem, ale otec mu to nedovolil, proto studoval vojenskou akademii. Dlouhou dobu sloužil ve vojsku, účastnil se mnoha bitev a ve volném čase se nadále věnoval umění, několikrát i vystavoval. Bez zájmu nezůstala ani kresba, proto Friedberg velmi často přispíval právě do Humoristických listů. Friedberg kreslil i do časopisů „Obrazy života“, „Kvůli ty“ nebo „Svatozor“. Později se věnoval i literatuře a překladatelské činnosti.

František Karel Kolár (1828 – 1895) byl sice znám jako herec a režisér ze staré herecké rodiny, ale jeho zájmy spadají na pražskou Akademii, kde se věnoval studiu malířství. Karikatura ho však brzy přilákala ke kreslířství. Jeho nadání brzy využil Josef Richard Vilímek ve svém časopisu. *„Pražák v pravém slova smyslu, kavárenský anekdotář, laskavý humorista, dobrák od kosti a poctivý lovce, František Kolár znal dokonale typické prostředí hlavního města, jehož maloměstskou smyšlenost dovedl shovívavě, ale kriticky vkreslit mistrovskou arou satirického genu. Jeho politické karikatury přerostly svým pokrokovým názorem*

Opatovickou a Spálenou ulicí, kam přenesl celou firmu. Firma zde soustředila vazárnu, tiskárnu (již přerodila v obnovenou a zprvu umístěnou v eznické ulici), knihárnu, sklady a administraci. Vydával zejména přeloženou i původní beletrii, literaturu pro děti a mládež (časopis Malý tenáček a edice Knihovna Malého tenáčka, Knihovna mládeže dospívající, Dívčí srdcím, Z knihy do srdce), mapy, průvodce, jízdní řády, cestopisy i literaturu populárně-naučnou. Se svým zaměřením na nejširší tenáček vrstvy věnoval nakladatelství mimo jiné pozornost obrazové složce knih. Dokladem jsou nejen populární obrazová alba (Letem českým světem aj.), ale zejména díla Julese Vernea, jejichž pověstné červené vazby s motivy hlavních Vernových příběhů a původní ilustrace, převzaté spolu s autorizací z francouzských vydání, okouzlovaly několik generací chlapečků tenáček a dodnes jsou předmětem zájmu mnoha sběratelů.

domáci popularitu, a v reprodukčním procesu ztrácely někdy autor v rukopis a vycházely anonymně.“⁶⁴

Karel Václav Klí, který se narodil roku 1841 v Hostinném a zemřel 1926 ve Vídni, byl rovněž vynikající kreslíř a také vynálezce heliogravury a fotomechanického hlubotisku.⁶⁵ Stejně jako František Kolár studoval na pražské Akademii, kterou ale musel brzy opustit, neboť byl spolu se svým otcem pronásledován policií. Karel Václav Klí se v nověvalé grafice a novinové kresbě vydával vlastní časopis „Veselé listy“ v Brně, „Die humoristische Blätter“ ve Vídni a „Bilderbuch für Hagestolze“ v Lipsku. Umělec se však nejvíce proslavil jako vynálezce zmiňovaných hloubkových tisků. Roku 1899 v Lancasteru v Anglii dokonce založil první hlubotiskový podnik.

Poslední ze známých karikaturistů Karel Krejčík (1857 – 1901) se využil jako kreslíř na porcelán, ale proslavil se především velkým množstvím satirických kreseb v období úpadku karikatury v posledních desetiletích 19. století. Kreslil do mnoha satirických časopisů: „Sv tozor“, „Ruch“, „Humoristické listy“, „Paleček“, „Šotek“ a „Šípy“. Časopis zásobil především líbivými kresbami pro měšťanskou společnost.

Karikatury politické i z každodenního života se v časopise objevují jak v písemné, tak i obrazové. Politická karikatura se v nověvalé aktuálním soudobým tématům. Co se týká karikatury týkající se každodenního života je každý ročník v nověvalé ustáleným tématům, jako jsou pobyty v lázních, plesy, maškary, život v Praze, masopust, plovárna, letní byty, výlety, zima, Štědrý večer, Silvestr apod.

Časopis byl ve své době pro veřejnost velmi populární, i když naopak výtvarnou kritikou nebyl příliš milován, a to hlavně v období stagnace, omezenosti a pasivity české karikatury spadající do období 80. – 90. let 19. století, kdy konvenční karikatura nahradila originalitu. Gamma o této etapě píše ve Volných smerech: „...není české karikatury. Rozumíme si dobře: myslím zde karikaturu, na niž by byla

⁶⁴ Hoffmeister, Adolf, Sto let české karikatury, Praha 1955, s.139.

⁶⁵ Heliogravura (fotogravura, klíčotypie) je v grafice postup tisku z hloubky založený na fotografickém přenosu polotónových zobrazení. Ze zobrazení je pořízen negativ a z něj diapositiv, ze kterého je zobrazení přeneseno na pigmentový papír. Na kovový štěpek, který je potažen krytem z asfaltového prachu, je papír s kresbou přitlačen, osvětlen a pak vymyt teplou vodou v místech, kde osvětlen nebyl. První heliogravurou byla novoročenka a technika se používala především v knižní ilustraci.

Hlubotisk – tisk z hloubky, v grafice je to tiskácký postup, při kterém je otisk snímán za značného tlaku z rytých nebo leptaných rýh štěpku, do nichž je barva vetřena; štěpek bývá z mramru, oceli, zinku, mosazi atd.

patrna její eskost jako souhrn osobitých znak , které by ji odr z ovaly od karikatury francouzské, anglické nebo n mecké. ...Spole nost v malých pom rech žijící je zpravidla úzkoprsá, šosácká, chybí jí pružnost a svoboda mysli, aby uznala nejen oprávn nost, nýbrž p ímo zdravotní pot ebnost (abych tak ekl) karikaturistovu; v dusném, vydýchaném vzduch nízkých krov malé spole nosti národní musí se bez zna né osobní odhodlanosti kone n každá b itká kritika satiry a lé ivé karikatury zalknout...“⁶⁶ Gustav Jaroš však nem l na mysli, že by eská karikatura neexistovala, ale že v echách nenalezneme osobitý styl satirické kresby, která by jej odlišovala od svébytné karikatury anglické, francouzské nebo n mecké. D vody k tomuto problému vid l v povaze slovanského národa, jež má sklony ke smutku a vážnosti a neumí úsm vn kritizovat samo sebe. Jisté však je, že karikatura v echách existovala i p ed rokem 1900 a už v jakékoli podob a Humoristickým list m nelze up ít to, že se „stávají zrcadlem doby – i zrcadlem svým vlastním.“⁶⁷

Charakter Humoristických list se po dobu svého trvání tém nezmenil. Jednalo se o období, kdy asopis redigoval Josef Richard Vilímek st., nebo po pevzetí asopisu jeho synem Josefem Richardem Vilímkem ml. dostaly Humoristické listy barevnou podobu a zmenil se i charakter karikatur. Témata obsažená v asopise se ale v podstat nezmenila, nadále byla v nována innostem z každodenního života, jen ob as se zde objevila aktuální témata kritizující nap íklad ženské hnutí i povolání.

Karikatura v Humoristických listech m la p edevším charakter obsahový, tém nikdy nezdrasovala n jaké výrazné rysy osobnosti, pouze v p ípadech politické karikatury, kde zdrasním prvku umocovala efektivitu daného problému, toto neplatilo.

Jako pramen pro historické bádání jsou Humoristické listy velmi cenné, nebo díky dlouhé kontinuit vydávání, poskytují ucelený studijní materiál pro srovnání vývojových etap eské humoristické kresby.

⁶⁶ Gamma (Gustav Jaroš), eská karikatura, Volné sm ry IV, 1900, s.269-272.

⁶⁷ Pytlík, Radko, Malá encyklopedie eského humoru, Praha 1982, s. 90.

4 ŽENA VID NÁ PEREM KRESLÍ (PALE EK, ŠVANDA DUDÁK, HUMORISTICKÉ LISTY ATD.)

Stejně jako humorné reakce na politickou situaci, společenské dny nebo aktuální novinky týkající se nových novot a vynálezů 19. století, tak i odezva na ženské chování, charakter i vzhled lákala mnoho karikaturistů k jejímu ztvárnění. Ženy v českých humoristických časopisech nalezneme již na konci 40. let 19. století, kde sice vystupují jako doprovodná část satirických kreseb, ale i tak zde mají určitou roli. Období zobrazení ženské figury od 2. poloviny 19. století až do první světové války prošlo za více než padesát let mnohými změnami, jež se týkaly především žánrové náplně karikatur. Satirici kreslí i byli v nejznámějších humoristických listech vždy muži a podle toho můžeme posuzovat jejich pohled na ženský svět, jejich myšlení a mentalitu. Bohužel vyjádření ženského světa jako takového, to jest ženskýmá omyšlení, kreslíme a jejich karikaturám uniká. Proto můžeme podotknout, že z karikatur nelze plně rozpoznat svět ženského myšlení ve sledovaném období. I když je karikatura žen ztvárněna muži, není bezvýznamná, nebo mužská část populace objektivně posuzuje například módní výstrelky, negativní vlastnosti druhého pohlaví nebo politiku, kde ženy nalezneme jako alegorická vtělení světových zemí, národů i politických termínů.

Karikatura vztahující se k ženské problematice se rozvinula především v 60. a 70. letech 19. století, kdy se objevuje v řadě žánrů zabývajících se ženami. V 70. letech 19. století se emancipační proces značně urychlil. Ženy ve svém působení samy zakládají a vedou charitativní spolky a aktivity. Tato činnost se ovšem neomezuje jen na pomoc chudým, ale vztahuje se k širšímu sociálnímu kontextu. Ženskou otázkou se začíná zabývat širší veřejnost. Dříve nepostradatelná role ženy v rodině se začíná postupně zmenšovat.

Aktivita žen se však neobešla bez odezvy ze strany mužské populace. V humoristických časopisech se v 70. letech 19. století proto začínají objevovat reakce na ženské chování, stále častější vystupování z intimity rodiny, vzpurnost žen v manželství nebo dívčí honba za statky. Karikaturisté se také začínají zajímat o vlastnosti žen, které jsou v rozporu s jejich slušným vychováním jako skromných,

pracovitých, v rnyých, ml enlivých, ob tavých a hospodárných manželék. Neopomíjí však ani vzhled, stá í i úd l neprovdaných starých panen.

V letech osmdesátých stále stoupá zájem o ženskou otázku a rovn ž o vzd lání. V ženském hnutí se projevují rostoucí požadavky související s národními zájmy. Pozvolna se obnovuje ideál ženy – hospodyn , který se objevil už v dobách Magdaleny Dobromily Rettigové. Žena je navracena k domácnosti a je kladen d raz na její vlasteneckou povinnost týkající se výchovy d tí a utvá ení pohodlného rodinného života. Ideál ženy je tak odvozován od vzorné matky, dobré hospodyn a nepochybn od vynikající společnice manžela. Proto se karikaturisté asto pozastavují práv nad tím, zda žena – manželka a matka, tuto roli plní.

Karikatury osmdesátých a devadesátých let bychom mohli charakterizovat jako úpadkové, avšak, co se tý e kreseb, kde vystupují ženy, p edstavují i jisté novum. Rozvíjejí témata týkající se p edevším ženské emancipace, kterých bychom v p edchozích letech našli jen málo, dále se v nují ženskému vzhledu, jenž souvisí s rostoucím zájmem o krásu a hygienu, poukazují na rostoucí „žíze “ dívek po s atku, v nují se ve velké mí e chování a ve ejnému životu žen.

P elom století je doprovázen tradi n pojatými satirickými kresbami, mnoho nového bychom nenašli. Novinky zaznamenáváme pouze v oblasti rostoucího emancipa ního úsilí žen, anglických sufražetek a také kalhotové i kloboukové módy. V karikaturách za átku 20. století docházelo rovn ž k v tší volnosti a sob sta nosti projevující se v manželském soužití.

4.1 Žena v po átcích eské karikatury 40. – 60. let 19. století

4.1.1 Žena jako objekt dobové karikatury

Po átky eské karikatury klademe do 40. – 50. let 19. století. První karikatury se objevovaly v letácích reagujících na nejzn jší politické události. Zprvu se jednalo výhradn o politickou satiru a pozd ji se s rostoucím zájmem o témata z eské společnosti začala objevovat i karikatura společenská.

Ve 40. letech se satirické kresby v novaly p edevším politickým témat m týkajících se atmosféry v Habsburské monarchii a to p edevším let m 1848 – 1849. V 19. století procházely eské země totiž stejn jako ostatní Evropa složitým

procesem transformace starých feudálních stavovských struktur v moderní občanskou společnost a národní hnutí, respektive utváření novodobého českého národa, bylo nedílnou součástí těchto proměn. Národní sebeuvědomění pochopitelně souviselo i s vývojem české karikatury. Vztahy mezi monarchií a českým národem byly, chtě nechtě, napjaté a ironický nádech se ve vztahu k habsburské mocnosti zvyšoval. Dočasné zrušení cenzury za revoluce 1848 – 1849 umožnilo nově vzniklým časopisům, jako byly *Brejlé* a *Šotek*, rozvíjet pro českou společnost dvě aktuální témata: boj za občanské svobody a obhajobu práv českého národa v habsburské monarchii.

Zvlášť lukrativním tématem byly svatodušní bouře z června 1848, kdy se zemský vojenský velitel generál kníže Alfred Windischgrätz snažil revoluční nálad v Praze zasadit významný úder a vytvořit si tak bezpečné zázemí pro tažení proti Vídni. V Praze vyrostly barikády obsazené ozbrojenými studenty a dělníky. Avšak s velkou materiální i vojenskou převahou Windischgrätzovy armády bylo povstání poraženo. V této souvislosti se často dozvídáme o tzv. „sedmašedesátnících“, kteří se hojně stávali terčem satirických kreslířů.⁶⁸ V souvislosti s tímto hanlivým označením bychom našli velké množství karikatur. Například nově založené *Brejlé* (1849) překypují dobovou atmosférou a objevuje se v nich i téma „Sedmašedesátník v rozpácích“, kde pan Strachota rozpráví se svou ženou a služkou o tom, zda má ve své domácnosti rozsvítit svíčku, a tím se připojit k nim, které se stejným smýšlejícím stran. V tomto případě zde vystupují i dvě ženy, avšak ty mají jen roli podružnou.⁶⁹ V *Brejlich* se objevují i reakce na oktrojovanou ústavu, na shromáždění zemského sněmu apod., přičemž žena tu má minimální prostor a vystupuje pouze jako figura a v žádném případě jako aktérka samotné satirické kresby.

Jak bylo již naznačeno ve 40. letech bychom karikatur s ženskou tematikou našli pramálo. V těchto případech se karikatury věnují soudobým politickým událostem a žena v nich vystupuje jen kvůli doplnění satirické kresby. Nikdy však na sebe nebere jinou než doplňkovou úlohu, což můžeme vidět právě na příkladu „Sedmašedesátníka na rozpácích“. Pro jinou než nepolitickou satiru ve 40. letech

⁶⁸ Tzv. „sedmašedesátníci“ - po svatodušních bouřích totiž šedesát sedm pražských konzervativních mužů podkovovalo generálu Windischgrätzovi za potlačení povstání a požádalo ho, aby nebylo zrušeno obležení Prahy. Odtud potom vzniklo toto pejorativní označení. Později se označení „sedmašedesátníci“ používalo jako symbol šosáctví.

⁶⁹ Obrazová příloha, Obr. 7: Sedmašedesátník na rozpácích, *Brejlé* 19, 1849, s.75.

nebylo místo ani čas. Doba byla plná revolučních změn, které vyžadovaly adekvátní reakci a to i z hlediska humoristických kreseb.

V 50. letech 19. století se v časopisech *Paleček*, *Diblík* nebo *Rachejtla* začínají pozvolna objevovat karikatury s nádechem společenského zabarvení. Díky obnovení cenzury a nastolení Bachovského absolutismu nebylo možné v novat se politickým tématům jako po revoluci 1848, proto se karikaturisté často obraceli na takové politické záležitosti, jež se netýkají přímo Habsburské monarchie, nebo na témata ryze apolitická. Karikaturisté se vnují nejené i společenské sféře života i každodenním problémům v běžném životě.

Sociální satira se rozšířila nejen díky cenzuře, ale také díky rostoucímu zájmu o provozování veřejných aktivit, které byly také společensky preferované: plesy, procházky, pobyty v lázních apod., a také na základě nového fenoménu 19. století, jímž je volný čas.

V 50. letech se karikatura začíná zabývat i ženami, a to i z hlediska poměrem choulostivých záležitostí: například v *Diblíku* z roku 1855 najdeme dokonce lehce erotický náznak obrazu dívky nadzdvihávající si sukni nad dubnovou louží.⁷⁰ Na konci padesátých let se *Humoristické listy* v cyklu „Názorné vyučování pro rodopisu“ s podtitulem „Svět vnují povaze žen“⁷¹ najdeme zde dvě hádající se ženy. Neznámý karikaturista se zaměřil na ženskou povahu, kterou v tomto případě vystihovala hašteřivost a nevraživost mezi ženami. Zajímavé je porovnání neexistujícího zvířecího druhu a ženy – v tomto případě alegorie san jako ženy. Stejně jako dnes, i v 19. století ženy jsou a byly porovnávány ke zvířatům se zápornými i kladnými vlastnostmi: vzpomeneme na hanlivé označení ženy jako husy, slepice, kvočny apod. a na jemné, křehké a hlavně slabší jako labuňka, ptáček nebo holoubek.

Žena začíná dostávat v satirické kresbě větší prostor. Ovšem v tomto směru musíme pracovat s pojmem „žena v karikatuře“ a nemůžeme její zobrazení spojovat s „ženskou karikaturou“, nebo takový pojem by zahrnoval její autorství, a už myšlenkově nebo jako ženu: potencionální konzumentku umleckého díla. Žena, jež se vyskytuje v karikatuře nejen tohoto období, vystupuje v satirických kresbách jako

⁷⁰ Obrazová plocha, Obr. 8: Definice dubna, *Diblík*, 1855, nestr.

⁷¹ *Názorné vyučování pro rodopisu*, Svět vnují povaze žen, *Humoristické listy* 6, 1858, s. 139.

objekt, v žádném případě například jako společník mužského pozorovatele, který sice úsměvně zaznamenává její existenci, ale nepoznává její možnost sebevyjádření.

Ženu v karikatuře 50. let nacházíme například v *Obrazech života* z roku 1859.⁷² „Vyobrazení Venuše“ líčí, jak by dokonalá žena vypadala podle doslovného popisu starších i novějších básníků: „*O i jak trnky - tvá e jak rže - šíje labutí - ruce jako váleky - tlo jako jedle - nohy jako svíky a chodidla co piškotky*“.⁷³ Text je pochopitelně doplněn karikaturou ženy podle tohoto popisu, což působí humorně. I tady ovšem autor neměl na mysli ženu jako osobnost, ale spíše samotnou představu o ideální ženě jako takové. I tak je ovšem podstatné, že autor karikatury zesměšuje nesmyslný názor na ženskou dokonalost a rovněž poukazuje na nepolitický charakter díla.

4.1.2 Alegorie politiky s drazem na 60. léta 19. století

V 60. letech 19. století bychom ženy kupodivu našli především v politické satirě. Karikatury se sociálními náměty se zatím objevovaly jen pozvolna a hlavním námětem v dílech karikaturistů tak zůstávala politická témata. Žena pochopitelně v této době nemá s politikou nic společného, ale přesto se zde objevuje. Nevystupuje tu však jako aktérka celého scénáře satirické kresby, ale jako alegorické zpodobnění jaké politické události. Z takových karikatur se sice nedozvíme nic o vnitřním nebo veřejném životě ženy, ale prozatím to byla hlavní oblast zájmu satirických kreslířů. Padesátá a šedesátá léta by se dala charakterizovat jako doba, kdy česká politická karikatura objevuje principy jak skrytě vyjádřit své názory, a to především pomocí symboliky nepatrných detailů, jako jsou ženské povahové vlastnosti, kterými lze ukázat například na ponížené postavení, nevinnost nebo vzpurnost, i drobnosti v typu ošacení a výrazu v obličeji.

Reagování na politiku v humoristických časopisech si vyžádalo zrod ikonografie států i geograficky vymezených území: Austria, Germania, například Francie i jiné aktuální mocnosti. Právě alegorická zpodobnění států, o nichž se hovořilo, představují nejčastěji ženské figury. I v případech, že se jedná o záležitost i zemi rodu mužského, je území zobrazeno jako žena. Politické celky jako například

⁷² Vycházely 1859 – 1862 a později 1870 – 1876.

⁷³ Obrazová příloha, Obr. 9: Vyobrazení Venuše, *Obrazy života*, 1859, nestr.

Turecko, Rusko, Prusko nebo Rakousko, jež jsou rodu st edního a mohly by být zobrazovány bu jako muži, nebo ženy, jsou však daleko ast ji zpodobovány jako ženy. Turecko nebo Rusko jsou zde totiž chápány jako velmoci – to jest rod ženský - žena.⁷⁴

Velmoci jsou vyobrazeny r zn : Austria jakožto Habsburská monarchie bývá zobrazována jako žena kyprých tvar , i elegantní štíhlá dáma s korunkou na hlav od ná do p vabných plesových šat , avšak se smutným i odevzdaným pohledem, nebo jako zchudlá a otrhaná kostnatá vdova s žalem a bolestí ve tvá í. Podoba monarchie vždy souvisela s kontextem situace, ve které byla vylí ena, s dobou a rovn ž se subjektivním vid ním hospodá ských pom r .

To, jak byly tradi n vyobrazeny sv tové mocnosti, lí í kresba z Humoristických list z roku 1862 „Illustrovaný repertoire p ístího národního divadla“, kde se setkáváme s Tureckem, Pruskem, Francií, Ruskem, Anglií, Vlachem a mocností, jež má na šatech pouze útržkovitý název Rak---. Podle slune níku, který drží v ruce a na kterém je nápis 26. únor, se jedná o Rakousko. Mocnosti, n které pom m zbída ené a s útrpným výrazem, se nacházejí pravd podobn v n jakém lazaretu, soud podle l žka s ležící Francií a podle Turecka s berlemi. Anglie vše pozoruje opodál, nebo v tšin soudobých událostí p ihlížela, i je sama organizovala. Zubožené Rakousko je zni eno 26. únorem, kdy byla roku 1861 vydána tzv. únorová ústava, jež stanovila základní zákony monarchie.⁷⁵

Alegorické ztvárn ní zemí m lo vždy svou podobu podle aktuální situace v jednotlivých mocnostech. Symboly jako tlouš ka i vychrtlost m ly své opodstatn ní a význam. Hubenost až kostnatost p edstavovala chudobu, deficit státního rozpo tu nebo nouzi, naopak t lesná objemnost zakotvený, pevn konstituovaný a relativn nem nný fakt jako nap íklad konstituce a centralizace. Vždy pochopiteln záleželo na d jovém vývoji, což znamenalo, že i relativn stálé a pevné mohlo být zobrazeno jako kostnaté, seschlé i zastaralé. Atraktivní žena m že n kdy znamenat revoluci i autonomii, zatímco stará s t lesnými vadami, jako

⁷⁴ Obrazová p íloha, Obr. 10: „Illustrovaný repertoire p ístího národního divadla, 13. Ze sedmi ta nejškared jší“, Humoristické listy 42, 1862, nestr.

⁷⁵ Autorem byl státní ministr Anton von Schmerling. Díky využití po tu cens došlo k tomu, že se v eském sn mu vytvo ila poslanecká v tšina, která nezastupovala eské národní zájmy.

kulhavost i slepota, naopak odpudivost a v mnoha případech třeba zkožnatlou byrokracií.

Jako příklad toho, že ženy vždy nepředstavovaly pouze země nebo mocnost, i poslouží karikatura z roku 1863, již otiskly Humoristické listy. „Bude toto “berane, berane, duc!“ Také jen špásem?“⁷⁶ vyjadřuje situaci za Napoleona III., který ovlivnil celou Evropu, ale i zámoří.⁷⁷

Napoleon III. je zde zobrazený jako beran – soud podle beranova obličeje, jenž byl takto tradičně v karikaturách zobrazován – a chystá se ke srážce s kozlem představujícím veřejné mínění. Uprostřed ní stojí, podpíraná berlemi, zblázněná a zoufalá diplomacie. Napoleon III. se z hlediska diplomatického vyjednávání spíše opíral o armádu. Svou expanzivní politikou, autoritativním působením narážel na odpor ve veřejnosti, a tak vydatně diplomacie stojí uprostřed, neschopná cokoli učinit nebo ovlivnit situaci kolem sebe. Diplomacie je rodu ženského, proto je jasné, že je zpodobena jako žena, ale v tomto případě má ženská postava ještě další smysl – to, že se jedná o slabé pohlaví, neschopné cokoli učinit.

Příklad osudu ženy a rovněž další politické karikatury představuje „Sátek z násilí“⁷⁸ v Humoristických listech roku 1862, který na první pohled ukazuje dívku bránící se vší silou sátku, na kterém však není nic satirického. Avšak při bližším prozkoumání poznáme politický podtext karikatury. Ženich je Michl,⁷⁹ jenž je v meckou obdobou českého Vaška a symbolizuje rakouské Němectví. Postavy v karikaturách výtvarně své ustálené rysy, které vycházely z povahy a etnických specifikací. Takové vymezení mohlo zahrnovat odlišnosti, ve smyslu lokálního kroje, fyziognomii jako například „slovanskou“ postavu ženy nebo chování, například tím, že být vyjádření „podlézavosti“, jež je karikována úslunným sklonem hlavou a dopředu natoženým tělem. Postavy se v takových případech výtvarně neměly, maximálně v detailech svízelích o aktuálnosti tématu.

Žena, jež má za Michla být provdána, není konkrétně určena, ale její povaha nám může odhadnout podle detailů na postavě. Nevsta má na hlavě v neek

⁷⁶ Obrazová příloha, Obr. 11: „Bude toto “berane, berane, duc!“ Také jen špásem?“, Humoristické listy 11, 1863, s. 85.

⁷⁷ Expanze do Indonésie 1858 – 1862, Sýrie 1860 – 1861 a Mexiko 1862 – 1867.

⁷⁸ Obrazová příloha, Obr. 12: Illustrovaný repertoár pro české národní divadlo, Humoristické listy 47, 1862, s. 393.

⁷⁹ Jméno Michl je napsáno na scéně, je blíže určeno.

z lipového listí, jež je symbolem slovanství, jedná se tedy o Slavii. S atek Michla a Slavie představuje násilné spojení dvou národů. Slavii ke s atku nutí voják, který, soud podle nápisu „centralizace“ za snoubenci a oddávajícím, představuje obraz monarchie po vydání únorové ústavy, jež představovala posílení centrální moci na úroveň jednotlivých území. Žena se přes svůj odpor s atku neubrání, nebo jednání ovládají muži a názor ženy nebyl v tehdejší společnosti brán v potaz.

Politická karikatura provází 2. polovinu 19. století po celou dobu, dalo by se říct, že je jediná neustále originální, nebo politická situace se mění každým dnem, zatímco karikatury reagující na ženy, jak v oblasti jejich charakteru nebo módy, se povětšinou opakují, maximálně se mírně obměňují. Jak již bylo řečeno, analýza politické satiry je dosti obtížná a vynucuje si precizní znalost historických faktů i detailů z politické oblasti. Vyžaduje rovněž znalost politiků, jejich postojů k událostem, k mezinárodním vztahům, jejich politického cítění i sounáležitosti s jinými národy a také v domostech z oblasti symboliky detailů vyskytujících se v karikatuře.

Šedesátá léta jsou obdobím velkého rozmachu politické karikatury, nebo zánikem bachovského absolutismu a obnovená tisková svoboda přinesly volnost vyjádření politických názorů. Toto období představuje celou řadu novinek, a proto zůstaly stědem zájmu této kapitoly. Vybrané obrazové materiály a jejich interpretace jsem použila k vystižení podstaty politické karikatury, jejíž principy byly totožné po celé sledované období. V politické karikatuře se pochopitelně nejednalo o emancipaci, ale byla to jen jedna z mnoha sfér, kde se objevovala žena jako objekt společenského zájmu. Ta zde vystupovala sice alegoricky, sloužila v podstatě k druhotnému vyjádření určitých vlastností, zemí nebo situací, ale měla zde svůj význam. Žena jako zdroj slabosti nebo nevinnosti, bídy nebo bohatství byla vždy symbolicky provázána s politickou situací doby.

Politická karikatura se pochopitelně objevovala hojně až do první světové války, ale právě šedesátá léta jí dala to nejpodstatnější, proto jsem se v ní zabývala právě této dobou.

4.2 Žena krásná aneb vzhled, móda, pokrývky hlavy a marnivost

4.2.1 Stáří versus mládí aneb ženská krása a vzhled

Krásna vládne sv tu, praví po ekadlo. Zajisté má pravdu, krásné ženy si vždy dokázaly získat peníze a zájem mužů. Ošklivé to mohly v životě daleko těžší, ale na druhou stranu byly díky těžší životní situaci připraveny sobě a mnohdy i silnější.

Ideál krásy nebyl vždy stejný a každá doba si vytvářela svůj typ krásného. Znamená to, že ideál krásy 19. století byl zcela odlišný od ideálu současného. Krásné vždy také záviselo na způsobu života, hospodářských a společenských poměrech a pochopitelně na názoru jednotlivce.

Ideálem krásy 19. století byla žena s vysokým pasem, jehož se dosahovalo pevnou šňorovkou, vysokým poprsím a bohatými vlasy. K tomu, aby takového ideálu dosáhly, používaly ženy nejrůznějších pomůcek, a už to byla kosmetika, později sport nebo jiné, třeba i šarlatánské prostředky. V 19. století se také objevuje velké množství inzerátů na kosmetické přípravky, které „zaručen“ dovedou pleť k dokonalosti nebo zlepší kvalitu a růst vlasů. Tyto reklamy byly většinou podvodnické a produkty vyrobené z nejobyčejnějších látek. Na živé inzeráty upozorňovali i lékaři, kteří se ve 2. polovině 19. století snažili o osvětlení v oblasti hygieny a sportování, jež mohlo zlepšit zdraví i krásu.

Krásna vždy přislušela mládí, za celkem mladé byly ženy v 19. století považovány ještě po třicátce, avšak po čtyřicátém roce života se žena už nemohla nijak zkrášlovat. Už od středověku byly zesměšňovány ženy, které se tomuto pravidlu nepodřizovaly a stáří se všemožně snažily bránit. Rovněž ošklivost byla i v 19. století terčem posměchu a mnoho karikatur se tělesnému vzhledu věnovalo. Karikaturisté si tedy nejčastěji brali na mušku staré i obtlouklé ženy, jež se ideálu krásy vymykaly. Je zajímavé, že jen málokdy se karikaturisté v novali snažily žen jejich vzezření vylepšit, nebo české ženy se kosmetice a líčení věnovaly, dlouho vyhýbaly a teprve v posledních desetiletích 19. století rostla výroba „zkrášlovacích“ prostředků.

První satirické kresby reagující na vzhled žen se ve většině míry začaly objevovat v 70. letech 19. století. Avšak v humoristickém časopise Rolníky se už roku 1864 nachází první narážka na to, jak vypadají ženy na veřejnosti - na plese, a

jak doma – neupravené, se zplihlými vlasy a oteklýma ořivkami.⁸⁰ Ženy se totiž na veřejnosti ukazovaly pouze upravené s nasazenými vlasy a ve svých nejlepších šatech, a proto pro muže nebylo lehké poznat, jak ve skutečnosti vypadají. Rolníci tedy upozorňují na přehnané zkrášlování žen a na to, že muži skutečně často kupovali „zajíce v pytli“.

70. léta jsou provázána vznikem Paleyky, jenž se v něm je především sociální, nikoli politické satira a dává tak vzniknout mnoha novým žánrům. Při posuzování vzhledu a krásných žen byl rovněž kladen důraz na obličej. Vyschlé ženy s dlouhým, úzkýmnosem, špičatou bradou, jak je vidět na mnohých kresbách, rozhodně nebyly v kurzu. Právě Palek mnoho takových karikatur v 70. letech 19. století zveřejňuje. Nejtypičtější pro nepřekrásné ženy byly kresby z let 1876 a 1879 „Tušák v kleci“ a „Potrefená podobizna“,⁸¹ kde ženy v nich zobrazené na sebe sama hledí v různých podobách. V prvním případě se postarší žena dívá na tušáka a přidává k tomu komentář: „*Zvláštní to pták! – Podivno, mně se zdá, že je nkomu, koho znám, velmi podoběn!*“⁸² Jak je vidět, žena se skutečně nemýlí, tušák je při bližším prozkoumání podoben právě jí samotné. Ve druhém případě se jedná o podobu mladé ženy, podle kreslí se nepřitažlivé, jejíž ošklivá tvář je umocněna zkrácením v kulatém zrcadle. Kreslí si rozhodně výčitky nedělali a mnohdy tak ženy skutečně uráželi.

Co se týkalo záležitostí obličeje, nezapomněli karikaturisté ani na líčení, které se v českých zemích ujalopozději a o to více bylo kritizováno, neb muži na něj nebyli zvyklí. K líčení používaly ženy nejrozmanitějších přírodních i pokoutných výrobků, které byly často úplně jiné. Pudry, líčidla, nejrozmanitější tinktury, krémy a voňavky byly z neznámých materiálů a někdy bylo skutečně horší než lepší je používat. Pudr, vyráběný z mouky, ženám způsoboval zášklivé pupínky a nivil jim pleť, ale i tak je ženy v domácnosti, že se zkrášlují, používaly dál. Žena mnohdy strávila před zrcadlem, stejně jako dnes, celé hodiny, což se mužům zdálo nepochopitelné. Humoristické listy a Švanda Dudák se snažily i v tomto směru ženy trochu popíchnout. Karikatury se v něm v menší míře i kosmetickým případem. Podle mužů by se ženy měly raději provdat do mlýna, kde by měly mouky dostatek, nebo se vlastně ani nemusí nechat portrétovat, nebo se malují už tak dost. Některé kresby rovněž kritizují

⁸⁰ Obrazová příloha, Obr. 13: Před plesem, po plesu, Rolník 3, 1864, s. 125.

⁸¹ Tamtéž, Obr. 15: Potrefená podobizna, Palek 17, 1879, s. 133.

⁸² Tamtéž, Obr. 14: Tušák v kleci, Palek 48, 1876, s. 380.

inzeráty a zázračné pípravky, které mly ple zbavit stá í, a u nit tak ženu o n kolik let mladší. Poukazují tím i na ženskou hloupost a naivitu, nebo bylo nepochopitelné jak mohly ženy uv it n emu takovému, když na inzerátech byla například nakreslena žena, která mla p ed použití pípravku problémy s pletí a tatáž žena byla pak po jeho použití ztvárn na s krásnou pletí.

Muži se ovšem nedívali ženám pouze do obli eje, ale posuzovali i jejich postavu. Jak již bylo e eno, ideálem byla žena s vosím pasem, p kným poprsím a bohatými vlasy. Takový ideál mly reprezentovat mladé ženy, starší a vdané ženy mly být naopak trošku p i t le, aby bylo znát, že jsou dobrými hospodyn mi a matkami. P ílišná otylost nebo vyhublost za aly být na konci 19. století znakem nemoci nebo špatného životního stylu. V dob sportování a p st ní krásy nebylo pro otylé místo. Jedna z prvních karikatur pochází už z roku 1878, ale skute n oblíbeným tématem se t lnatost stala až na p elomu století, kdy si um lci st žují, že se jim malovaná dáma ani na plátno nevejde nebo kdy dva mladíci diskutují o tom, zda kolemjdoucí korpulentní sle na projde úzkou ulí kou.⁸³ P ílišné vyhublosti se karikatury rovn ž v novaly, ale daleko mén než otylosti, nebo vyhublost byla znakem chudoby nebo nemoci a ta se na lehkou váhu nebrala. Vyhublost se v tšinou v karikaturách ješt zd raz ovala výškou a v takovém pípad žena vypadla skute n jako kost a k že. V jedné karikatu e z roku 1900 vyzve p evozník stojící p estárlou sle inku, aby si rad ji sedla nebo si ji splete s ty í. Žena je tak karikována dvojím zp sobem, jednak svou postavou a také stá ím.⁸⁴

Velmi astým nám tem, daleko ast jším než vzhled, bylo stá í žen, které se s ním nedokázaly vyrovnat nebo se z nich staly staré panny. Stá í bylo pochopiteln chováno v úct , ale staré, vyschlé ženy si karikaturisté rozhodn nemohli nechat ujít. Mnohé ženy se stá í vyhýbaly, asto lhaly o svém skute ném v ku, a tak byly snadným ter em posm chu. Na druhou stranu se ženám nikdo nemohl divit, v dob , kdy bylo ideálem krásy mládí, se ženy strachovaly o sv j vliv plynoucí z p kné postavy nebo obli eje a sv j v k se obzvláš zoufale snažily tajit neprovdané ženy po t ícíte: „ *etla jste v novinách, že každý kalendá ní rok je vlastn o 11 minut delší*

⁸³ Obrazová p íloha, Obr. 16: Dvojí kritika, Pale ek 50, 1878, s. 397.

Tamtéž, Obr. 18: Mistr Zouplna v rozpacích, Švanda Dudák 20, 1902, nestr.

⁸⁴ Tamtéž, Obr. 17: Každé stá í není úctyhodné, Humoristické listy 20, 1900, nestr.

nežli skute ný? Opravdu? Ó jak vám d kuji ! Já tedy nejsem p ec ješt tak stará, jako m j k estní list!“⁸⁵

Mnohé karikatury narážejí na problematiku kontrastu mezi starými a mladými ženami. Muž je asto rozpolcen pohledem na svou starou ženu, jejíž stá í je v tšinou ješt zveli eno vyhublostí nebo škaredým obli ejem, a ženou mladou, vitální a velmi pohlednou. Takové karikatury pochopiteln souvisejí i se samotným manželstvím a také s postojem muž k ženám, jimž, stejn jako dnes lahodí pohled na krásnou ženu, obzvlášt pokud vedle sebe mají ženu starou a zbavenou vši krásy.⁸⁶

Kreslí i asto zobrazovali staré ženy v hovoru nebo kontaktu s mužem, který jim jedovat radí i alespo p emýšlí o tom, že by ženy pot ebovaly ubrat n jaký ten rok. Je zajímavé, že karikaturisté kritizovali ženy, které se snažily utajit v k nebo o sebe pe ovat tak, aby byly co nejdéle sv ží a krásné, a na druhou stranu zesm š ovali staré ženy nejr zn jšími výrazy jako „starožitnosti“ nebo „rachejtle“. V karikatu e Švandy Dudáka z roku 1906 najdeme práv jeden z t chto výraz : „*Sle na Lóri (k d tem od soused) : Copak, d ti ky, co vás k nám vede tak pozd ve er? Pepánek: Po ád jsme doma zlobili, že chceme vid t rachejtle, tak tatínek ekl, abychom se šli podívat k vám.*“⁸⁷ Zde se pochopiteln nejednalo o zápalné sv tlice, ale o staré dámy, které tak karikaturisté ozna ili a posm šn se tak vyjád ili ke stá í a pravd podobn i k povaze obou zobrazených dam.

Stá í žen nebylo kritizováno vždy tak razantn a urážliv , mezi kresbami se najdou i takové, které se stá ím sice zabývají, ale jakýmsi roztomilým zp sobem, nap íklad když se ve Švandu Dudákovi na ulici baví dv babi ky: „*Kdež byli, paní Peprná? – U o kování. – Dovolují, já nedoslejchám, k i ejí víc! Já jim nerozumím nic. - Cht la jsem, aby mu vsadil t i a doktor ek, že posta í vsadit dv . – I jen vsad jí t i, ož kdyby ud lali terno!*“⁸⁸

Krása byla u žen vždy d ležitá, i když se hovo ilo o tom, že žena má být p edevším dobrá matka, hospodyn a ochránkyn rodinného krbu. Mnohdy se v karikaturách objevují i narážky na muže, již si vzali staré nebo ošklivé ženy jen pro

⁸⁵ Veliký rozdíl, Humoristické listy 24, 1889, s. 220.

⁸⁶ Obrazová p íloha, Obr. 19: Kus ot enáše, Pale ek 40, 1878, s. 317.

⁸⁷ Tamtéž, Obr. 21:V p edve er sv. Jana N., Švanda Dudák 19, 1906, nestr.

⁸⁸ Tamtéž, Obr. 20: Není o ko jako o ko, Švanda Dudák 25, 1906, s. 222.

peníze. To, jak ženy vypadaly a co pro to udělaly, bylo pro karikaturisty velkým lákadlem, kterého se často chopili. Takových karikatur se ženy bály, nerady viděly, že by mohly dopadnout tak jako ženy na obrázcích. Ženy naivně věřily novým kosmetickým výrobkům, mušly se šň rova kami, i když si tak nišly zdraví, ale dělaly prostě to, co na nich bylo vyžadováno – splnit ideál krásy, aby byly žádané a neskončily jako opovrhované a zesměšňované staré panny.

4.2.2 Móda – věná inspirace kreslí

V 50. letech 19. století se začínají objevovat ustálená témata karikaturistů, jež doprovázejí tradici satirické kresby po celou 2. polovinu 19. a počátku 20. století. Nejvládnivějším námětem pro práci kreslí byla móda, nebo už od počátku vzniku karikatury se umělci soustředili na mnohé stránky lidské osobnosti, ale také na jejich zevnějšek. Všimli si nejzřejmějších módních výstřelků. Mužský oděv se v průběhu 19. století příliš neměnil, a proto se karikaturisté zaměřovali hlavně na ženskou módu. Móda a její inovace jsou pro satirickou kresbu nosným tématem a z tohoto důvodu hojně se vyskytujícím.

Oblečení charakterizuje životní úroveň obyvatelstva, jejich postavení ve společnosti a také příslušnost k politické nebo profesní skupině. Móda je určována mnoha faktory, které se týkají podnebí, životní úrovně a stylu obyvatelstva nebo národní tradice.

Paradoxní zůstává fakt, že na počátku každého nového módního období stály inovace v oblasti odívání, jež jsou častým předmětem mnoha karikatur. Právě novinky, které do tradičního oděvu přinášejí netradiční nápady nebo které nějakým způsobem vzbuzují posměch nebo pobouření, jsou tehdy kreslí už od počátku vzniku satirické kresby.

Na konci 50. let 19. století se objevují reakce na obnovení módy krinolín, jež vytvářejí základní siluetu ženské postavy, a jsou častým cílem karikatur. Léta 40. – 70. jsou právem nazývána druhé rokoko.⁸⁹

⁸⁹ Druhé rokoko: 40. - 70. léta 19. století, v módě zaměřené na okázalost a nádheru. Charakterizováno především obnovením krinolín. Velmi široká sukně byla počátku vypořádána několika vrstvami spodních a později kovovou nebo dřevěnou konstrukcí.

Krinolína vyžadovala velmi útlý živ tek a také velmi štíhlý pas, ehož se dosahovalo t lo deformujícím korzetem. Tvar krinolíny mnohdy dosahoval až neuv itelných rozm r . Ter em karikaturist ale z stávaly i potíže s nošením krinolíny spojené, nebo nosit šaty takových rozm r jist nebylo jednoduché. Samotné nesnáze p inášela nejen deformace ženského t la, ale také nesnadný pohyb a tím i komunikaci. T žkosti, které s krinolínou souvisely, musely ovšem z stat skryty. Ženy na ve ejnosti musely vypadat tak, že jim krinolína ne iní žádné potíže: lehce vystupovat do schod a do ko ár i jejich ch ze musela být bezpodmíne n harmonická. Nosit krinolínu bylo vskutku um ním, a p itom k ponížení sta ilo jen malé rozhoupání celé konstrukce. Postoj a obtíže s krinolínu spojené, jež karikaturisté asto komentovali, jsou výstižn sepsány ve vzpomínkách Servác Hellera: „Krinolína zavládla kolem roku 1855 a stala se v ob ansém život znakem své dony. Žádná kritika, žádný posm ch nebyly s to ji zapudit, žádné stíhání, žádné násilí s to ji udolat. Krinolína byla neúpornou vládkyní ženské módy, neúprosnou tyrankou toalety, mnohem více a h e ješt , než pozd jší vle ka. Dv ženské nem ly kolem sebe na žádném chodníku místa – jeden zvon jejich ma kal se u zdi a druhý byl vystr en daleko do jízdni dráhy. Na lavicích ve ejných sad nebo promenád sedaly jenom dámy, které se již mnoho neostýchaly, nebo jakmile se ženská s krinolínou ve volném prostoru posadila, zdvihl se vp edu zvon jejího svrchního šatu tak, že bylo vid ti nohy až po kolena anebo druhou, rezervní a svislou spodni ku do neur ité výše.“⁹⁰

Karikaturisté se p edevším v novali form a konstrukci sukn , tj. spodní montáži nebo bizarním rozm r m.⁹¹ Zajímavostí z stává, že nejv tší problém nové módy, korzet, deformující ženské t lo, karikován nebyl a to i vzhledem ke skute nosti, že proti používání korzetu se už v 50. letech 19. století objevovaly etné protesty.⁹²

Rozm ry, nesnadný pohyb díky krinolín a také život manželský si v 50. letech bere na mušku i nov vzniklý asopis Humoristické listy. Karikatura „Tíse manželská“⁹³ upozor uje muže na nesnadné manželské soužití. Rozm ry krinolíny

⁹⁰ Heller, S., Z minulé doby II., Praha 1928, s. 89 – 90.

⁹¹ Krinolína karikována v mnoha sv tových asopisech – „Punch“ nebo „Charivari“.

⁹² Nej ast ji p ednášky Amelie Bloomerové.

⁹³ Obrazová p íloha, Obr. 22: Tíse manželská, Humoristické listy 6, 1858, s. 141.

brání páru v pozadí vstoupit do domu, komentá pán stojících opodál: „...*Jak povídám, milý Bed ichu, nemusíš-li, než se; neb dokavad je lov k sám, snadno všady projde. Jak ale se jednou ožení — — darmo mluvit!*“ jen napovídá, že zde krinolína nehraje přímo hlavní roli, ale je v podstatě alegorií na manželství, nebo muž má zůstat svobodný, protože tento „podnik“ je finančně velmi náročný díky neustálému obnovování ženského šatníku. Ovšem i tak je zde okrajově zdůrazněn rozměr krinolíny, tím, že není lehké se s takovými šaty lehce pohybovat.

Karikaturisté velmi často používali krinolínu jako předmět denní potřeby, objekt k přechovávání nejrozličnějších předmětů, transportní prostředek apod. V Humoristických listech z roku 1858 nalezneme kresbu „Jak si pan Paškrný pomáhá“⁹⁴, jež zobrazuje deštivý den a muže schovávajícího se pod krinolínou své ženy, která mu slouží jako deštník.

Pro muže byly krinolíny nedobytnou pevností, jejich těžkosti se karikaturisté snažili mnohdy odlehčit. Mužský pohled na ženu a novou módu dobře vystihuje „Pomník vynálezkyň tuhých sukni“, jež nalezneme v Humoristických listech.⁹⁵ Kresba v sobě nese kromě zesměšnění samotné krinolíny i erotický nádech, nebo „tuhé sukni“ umožní mužům nahlédnout ženám pod sukni. Pomník v tomto případě nejspíše připomíná falický symbol. Krátká sukni dámy dosahuje nad kolena, což bylo v tehdejší mužské společnosti nepřijatelné, ale v tomto případě je právě porušení tabu humorné.

Móda a v případě 50. let 19. století hlavně krinolína je z mužského pohledu prostředníkem k vyjádření smšnosti ženského světa, nebo ženy pro krásu udělají cokoli, i když si ničí tělo a zdraví. Poukazují i na fiktivost, ješitnost a malichernost, ale bez zájmu nezůstává ani fakt, že se nikdy nezabývají zdravotními potížemi. Krinolína je ve většině případů karikována a nikoli hanobena, mnohdy ji najdeme s erotickým nádechem, což vystihuje snahu nahlédnout pod sukni a překročit společenské zásady.

V 60. letech zůstává móda jedním z hlavních zdrojů karikatur, kde, i když pasivně, vystupují ženy. Stejně jako v letech padesátých je i nyní jedním z hlavních témat krinolína. I přes nepraktičnost, kterou móda krinolíny představovala, se těší

⁹⁴ Obrazová příloha, Obr. 23: Jak si pan Paškrný pomáhá, Humoristické listy 4, 1858, s.28.

⁹⁵ Tamtéž, Obr. 24: Pomník vynálezkyň tuhých sukni, Humoristické listy 5, 1858, s. 114.

stále oblíbené, třebaže se začínají doporovat alternativní řešení v podobě škrobení nebo prošívání spodních sukni volány.⁹⁶ V polovině šedesátých let se také objevuje předchůdkyně „honzíka“. Životky jsou stále velmi přiléhavé a obnažují svrchní část těla. Vlečka dokonce dosahuje až dvou metrů.

Právě přiléhavý životek hluboce odhalující ramena a také rozměrné šaty tehdejší doby byly tématem několika karikatur, nejzajímavější přinesly Rolniky roku 1864 s pojmenováním „Špatný rozměr“. Dva páni na plesu zde hovoří o dámě v popředí: „*Pitelinku! Tuším, že ona dáma má horší část těla poněkud více, než třeba, obnaženou.*“ – „*Bloudku! přirozený to následek nyníjší módy; nebo, jak vidíte, vypotěbovalo se na sukni u šatů toliko látky, že jí na život skoro nic nezbylo.*“⁹⁷ Objemné šaty skutečně ukazují podobu veškeré dámy v 60. letech, i když životek nikdy nebyl tak odvážný, nebo etiketa a mravní principy by takové odhalení nedovolily. Karikatura tak vystihuje mravní zásady společnosti: to co je a není přístupné. Kresba má však i mírně lechtivý podtext vztahující se k oběma mužům, kteří se necítí příliš pobouřeni, přestože celou situaci komentují.

Vlečky v 60. letech 19. století doplňovaly v těsninu šatů a také se začaly známenat prodlužovat, některé dosahovaly i tři metry. Vlečky sice zdobily šaty a přispívaly tak noblesnějším dojmem, ale do jisté míry dokázaly také komplikovat život. V pražských ulicích tehdejších měst způsobovaly nemalé potíže. Vlečky vířily prach a také byly známenat nehygienické. V 70. letech se začaly objevovat mnohé kritiky. Jedním z předních odpůrců vleček byl sám Vojta Náprstek, který upozoroval na jejich nepraktičnost. Karikaturisté si jeden z módních výstřelků rozhodně nenechali ujít a mnohé narážky na ně se objevují v nejprejedenějších humoristických časopisech.

Karikaturisté reagovali jak na potíže s vlečkami spojené, tak i na odpor Vojty Náprstka. Velmi časté byly „obmýny“ vleček, které by měly chránit zdraví všech obyvatel pražského města. Jedním z těchto případů je karikatura zveřejněná v Humoristických listech roku 1878 „Jak by se staly vlečky neškodnými.“⁹⁸ Autor karikatury se pokoušel vynalézt takovou vlečku, která by vyhovovala jak dámám, tak

⁹⁶ Od počátku šedesátých let se krinolína vpředu zploštuje, vzadu rozšiřuje a prodlužuje, až dostane z boku pohledu tvar trojúhelníku. Později se zadní část krinolíny prodlužuje až do vlečky, z počátku typické především u veškerých šatů a později i u šatů určených pro vycházky.

⁹⁷ Špatný rozměr, Rolniky 4, 1864, s. 124.

⁹⁸ Obrazová příloha, Obr. 25: Jak by se staly vlečky neškodnými, Humoristické listy 27, 1878, s.212.

i Náprstkovi a upozoruje na nepraktičnost vlek. Vynález je skutečně absurdní – žena má kolem těla omotanou hadici a na hlavě nádrž s vodou, jež by ji měla chránit před úpalem. Hadice končí u kotníků a měla zalévat prach zvířený vlekou. Nemožná realizace byla stejná jako nesmyslný spor mezi dámami a Vojtou Náprstkem. Podobný vynález bychom našli opět v Humoristických listech, ale o 14 let později. Jak je vidět, vleká Náprstkovo brojení přežila, ale ani tak nezůstala bez kritických ohlasů. Nový vynález z Humoristických listů se vnuje opět vlekám, které vyfukují prach, ale obsahuje také jakousi narážku na ženskou hloupost, nebo vynález zobrazuje ženu s vlekou, kterou má položenou na vozíku s několika kolečky: „*Jen že taková dáma má pak ještě o několik koleček víc.*“⁹⁹

Roku 1902 uveřejnil Švanda Dudák karikaturu „Vleká na vesnici“ jež ve dvou obrazech zobrazuje udivení vesnických lidí před mračením prachu, který se zdvihá před jejich vesnicí: „*Ale kdepak procesí – dragouni to budou, lidi ky!!*“¹⁰⁰ Zjištění, co daný poplach vyvolalo, je provázeno všeobecným pobavením přítomných lidí, nebo pozdvižením způsobem dámy na procházce s vlekou.

Vleká skutečně zaznamenala velký ohlas, a i přes hojný posměch a kritiku trvající přes 20 let se udržela ještě na začátku 20. století. Jak je vidět, ženy se jen nerady zřekaly módních trendů, jež byly v kurzu, a to i za cenu nepohodlí, kritiky a posměchu.

Před rokem 1880 se na krátkou dobu změnila módní silueta: živě se prodloužil hluboko na boky, těsně obepínal tělo, a značně tak omezoval pohyb. Podle nového módního trendu se délka sukně z pohledu prudérního 19. století značně zkrátila. Nová móda příliš dlouho nevydržela, a proto na ni ani v časopisech nenajdeme přílišnou odezvu. Ale i přesto se v Paříži roku 1877 taková reakce vyskytuje. Autor porovnává dopady „krátké“ módy a módy vlek, jež začaly být v této době opět v posměchu. Scéna se odehrává na městské ulici a je líčená z pohledu muže: „*ím dál, tím hůř! Vleky kazily alespoň jen plíce, ale tuhle ty krátké sukénky zkazí hned – celého lovka.*“¹⁰¹ Muž je obklopen dvěma ženami reprezentujícími oba módní směry. Z jeho reakce vyplývá, že vlek s sebou sice nesly určitá negativa, ale z pohledu tehdejší společnosti byly krátké sukny daleko

⁹⁹ Obrazová příloha, Obr. 26: Patentované vynálezy Humor, Humoristické listy 25, 1892, nestr.

¹⁰⁰ Tamtéž, Obr. 28: Vleká na vesnici, Švanda Dudák 20, 1902, s. 194.

¹⁰¹ Tamtéž, Obr. 27: Nakažlivá móda, Paříž 60, 1877, nestr.

pohoršlivější. V podstatě se staví jednoznačně na stranu „starých“ vlek, nebo zánik vlek by pravděpodobně způsobil daleko větší, nepřijatelnou pohromu.

Další zájem karikaturistů vyvolal nový módní trend, jenž se objevil v 60. letech 19. století a setrval až do konce let osmdesátých: „honzíky“.¹⁰² „Turnýry“ umožnily dosud nevídanou siluetu ženské postavy. Tvarovaná kostra, jež měla zdraznit hýždě, rozhodně nezůstala bez povšimnutí. Honzík se mohutně zdvihl mimo přirozenou ženskou siluetu a mužům musel připadat skutečně abnormální. Mnozí jej také patřičně kritizovali v humoristických kresbách. V tiskové negativní ohlas na módu honzík se objevuje ke konci 80. let, kdy se stávají spíše přehlíčkou a svými rozměry připomínají normálnímu životu.

Největším kritikem turnýry byly Humoristické listy, které od roku 1885 často reagovaly na přehlíčky staré módy. Turnýry ženám i jejich okolí způsobovaly nemalé potíže. Neustále se zavrtávaly a ženy značně omezovaly v pohybu. Sledně jako prodávka v obchodě měla nemalé potíže, aby se se svým honzíkem vešla mezi regály, což majitel přitom neschvaloval: *„Všechno vám, slečno, dovolím, jen tohle nemohu! Uznáte sama, že kvůli vašemu ne už „honzíku“ nýbrž Honzovi nemohu najímat v této místnosti ani přestavovat regály.“*¹⁰³ Podobné problémy způsobovaly turnýry na ulici, kde značně blokovaly chodníky. Jedna milá dáma si spokojeně prohlížela výlohu, policista jí však z chodníku vykázal: *„Ra te odpustit, milostpaní, ale vy přede touto výkladní skříní stát nemůžete; lidé si stěžují, že zastavujete na chodníku všechnu pasáží.“*¹⁰⁴

Největší posměch však vyvolávaly u mužů, kteří honzíkům vymýšlely nové názvy, jako „sedátko“ nebo „kouskový zadek“, a přemítali o tom, jak jinak by se daly využít. Honzíky podle karikaturistů mohly sloužit jako úložný prostor, záchranný kruh, k nošení rozličných předmětů k sezení a vození malých dětí. Nejen mužům připadala tato objemná móda podivná, zejména na venkově, kde se výstrelky módy

¹⁰² „Honzík“, nebo-li turnýra, se skládal z tvarované kostry a vycpané posušky, jež měla zdraznit hýždě. Nejvíce se ujal dvojitý sukýna, přičemž vrchní byla kvůli dosažení náležitého objemu vzadu podkasaná.

¹⁰³ Ze všedního života, Humoristické listy 12, 1886, s. 95.

¹⁰⁴ Obrazová plocha, Obr. 29: Z pražských ulic, Humoristické listy 14, 1886, s. 111.

objevovaly málokdy, musely honzíky připadat vesni an m jako netvo i, což potvrzuje i karikatura z roku 1885.¹⁰⁵

Pozornost karikaturist upoutala i takzvaná „balónová“ móda. V 90. letech 19. století se totiž zna n m ní silueta od vu, honzíky definitivn zanikají a objevují se st ihy biedermeierovského typu. Velkou zm nu prod lávají rukávy, které se na ramenou zna n zv tšují a v podstat vypadají jako balón.¹⁰⁶ Móda nabraných rukáv trvala jen n kolik let, proto reakce na ni nejsou tak hojné, jako nap íklad na krinolíny, vle ky nebo honzíky, ale i tak stojí za pozornost.

Karikaturisté si tentokrát berou na mušku to, jak by se velké rukávy daly využít nebo to, jakou budoucnost budou mít. Už roku 1889 se objevují první satirické kresby reagující na prom nu módy. Jedna z karikatur sleduje vývoj šat s objemnými prvky. Zatímco roku 1888 to ješt byly honzíky, roku 1889 to jsou nadm rné rukávy a budoucí rok 1890 s otazníkem je reprezentován „nafouklým“ poprsím. „Balóny“ mohly mít i praktické využití, jako t eba „rukávky“ p i plavání.¹⁰⁷

Krom rukáv se móda 90. let zna n zjednodušuje a dbá hlavn na praktické a pohodlné nošení. Secese p ináší nové materiály i podoby. Zajímavé je, že na secesní módu bychom karikatury našli jen st ží. Muž m pravd podobn připadalo, že ženy kone n zmoud ely a za aly nosit n co „normálního“, praktického a ženského zároveň. Secesní móda nevzbuzovala posm ch, nebránila nikomu v pohybu, nezne iš ovala ovzduší ani jinak nezne p íjem ovala život. Kritiku dokonce nevyvolaly ani nov vzniklé kostýmy, které se od p edchozí módy zna n lišily. Zna ných zm n prod lala móda také díky sportovní aktivit žen, nebo bylo nutné od v ženskému sportování p izp sobit a nebylo možné provozovat cyklistiku, bruslení nebo hraní tenisu a golfu v nepohodlných šatech. Avšak ani v oblasti sportovní módy se karikatury neuplatnily.

Jediný a poslední bou livý ohlas, jenž se týkal módy do první sv tové války zaznamenaly kalhoty. Kalhoty, pro ženy n co naprosto nep írozeného, nevhodného a hlavn n co, co je p ibližovalo ke sv tu muž a stavilo je na jejich úrove . Kalhoty

¹⁰⁵ Obrazová p íloha, Obr. 30: Hlasy venkovan , humoristické listy 40, 1885, s. 324.

¹⁰⁶ Vývoj rukáv se zna n prom oval, b hem n kolika let prod lal velké zm ny. Zatímco v roce 1900 jsou nabrané, ale úzké, v následujících letech se rozší ují a zploš ují v hlavici. Roku 1893 sahá výdu rukávu od ramene k lokti a rukáv v dolní ásti paže je úzký. 1895 ší ka rukávu vrcholí. Do konce století se pak rukávy postupn zmenšují.

¹⁰⁷ Obrazová p íloha, Obr. 31: Nafoukanos téhleté modu, Nový Pale ek 42, 1889, s. 332.

mlý život a nebylo snadné je obhájit. Avšak právě díky sportovním aktivitám se kalhoty pomalu začínaly dostávat do kurzu. Zpočátku velmi nenápadně, kdy se stávaly součástí sportovních šatů, až po zcela samostatný oděv. Muži kalhotám dlouho nemohli přijít na jméno a nový trend přijímali jen těžce. I samotné ženy o kalhotách dlouho nechtěly slyšet, připadaly jim neženské a byla to pro ně také příliš velká inovace. Například v letech nechtěly ženy kalhoty nosit ani při cyklistice, kde byly šaty velmi nepohodlné.

Karikatury se dlouho kalhotám vyhýbaly a jen čas od času nalezneme malou satirickou kresbu. Hlavním obdobím, kdy „kalhotové karikatury“ zaznamenaly skutečný boom, byl počátek druhého desetiletí 20. století, kdy začínaly kalhoty přijímat celkem bez okolků i ženy. Pochopitelně. Do doby, kdy ženy kalhoty odmítaly, bylo vše v pořádku, ale dnem, kdy začínaly být tolerovány ba dokonce přijímány a v hojnější míře nošeny, bylo z pohledu mužů zle.

Ojedinelou karikaturou týkající se kalhot před rokem 1900 byla kresba z Paříže roku 1881,¹⁰⁸ která upozorňuje na negativní následky toho, až ženy budou nosit kalhoty tak jako muži. Karikatura nenaráží pouze na problém týkající se samotné módy, ale poukazuje především na ženskou emancipaci. Kalhoty, jak jsem již naznačila, připadaly mužům pro ženy naprosto nevhodné a to jednak proto, že jim to připadalo naprosto nepřijatelné a také proto, že ženy se se svými emancipačními snahami snažily dostat na úroveň mužů. Karikatura se vnuje také tomu, že pokud budou ženy nosit kalhoty, budou se také chovat jako muži – chodit do hospody, kouřit doutníky, lovit nebo sloužit ve vojsku, což k lehkým a líbezným ženám naprosto nepřísluší. Na druhou stranu bychom také mohli podotknout, že karikatura i jistým způsobem kritizuje mužské nevhodné chování, což ale pravděpodobně karikaturista na mysli neměl.

Rokem 1911 se karikatury vnující se kalhotám objevují stále častěji, což naznačuje, že „nová“ móda se skutečně ujala, nebo karikaturisté vždy reagují na aktuální témata. Satirické kresby se, ne příliš jedovatě, spíše posměšně, vnují nové problematice. Od doby, kdy se kalhoty objevují poprvé, uběhlo už několik desetiletí, nyní se však kalhoty dostávají do každodenního života a do běžného nošení. Ženy je nepoužívají pouze jako sportovní úbory, ale jako oděv do společnosti – na veřejnost.

¹⁰⁸ Ženské spiknutí proti sukňám v Berlíně – a jeho nevídané následky, Paříž 29, 1881, s. 173.

Muž m toto nebylo po chuti, byli zvyklí na elegantní dámy v p kných šatech – symbolu ženskosti. V karikaturách najdeme v tšinou postarší pány hledící na dámy v jupe-cullote, již nev í svým o ím: „*Jo, jo! Nemá lov k na tom sv t už žádnu radost! Kde jsou ty asy, když ještě vítr hol i kám nadzvedával sukýnky...*“,¹⁰⁹ povzdechl si kolemjdoucí v jedné z karikatur v Humoristických listech. V jiné kresb je postarší pán zd šen p i pohledu na objímající se mladíky, když k nim však p istoupil blíže, poznal že se jedná o muže a ženu v kalhotách.¹¹⁰ N kterým muž m p ipadalo, že si ženy navlékají v podstat na každou nohu jednu úzkou sukni.

Zvyknout si na kalhotovou módu pro muže zajisté nebylo lehké, ale najdeme i karikatury, které reagují celkem smí liv : „*Tak vidíš, starouši, takhle nám sta ejí ob ma jedny kalhoty.*“¹¹¹ Na výhody kalhot upozor ují i Kop ivy, v jejichž karikatu e „*Myš v pensionát*“ pozorujeme situaci, kdy se je ící dívky s u ítelkou schovávají p ed myškou na stole – mají sukni a bojí se, aby jim pod n myš nevklozla. Ve druhé scén je situace jiná – ženy se myši vysmívají, nebo mají kalhoty a nemusí se ni eho bát.¹¹²

Do roku 1914 se vnímání jupe-cullote p íliš nezmn ilo, ale muži si na kalhoty postupn zvykali, stejn jako ženy.

4.2.3 Pokrývky hlavy

Zvláštní kapitolu bych cht la v novat pokrývkám hlavy, jež m ly nezastupitelnou roli v život žen 19. století. Po celé devatenácté století platí konvence, podle nichž dáma nesmí vycházet z domu bez pokrývky hlavy. Vlasy dámy musely být na ulici skryty, jedin v soukromí, na plesech nebo v uzav ené spole nosti mohly být vlasy obnaženy, ale pouze pod podmínkou, že byl jejich ú es pat i n upraven. Ženy 19. století se honosily dlouhými vlasy, ale rozpušt né je sm ly mít málokdy a to maximáln v soukromí. Na ve ejnost se rozpušt né vlasy nehodily.

Mladé dámy se asto snažily koketovat s mládenci pomocí malých epe k , drobných textilních šperk lemovaných krajkou, které kryly jen temeno hlavy.

¹⁰⁹ Obrazová p íloha, Obr. 32: V kalhotové mod , Humoristické listy 12, 1911, s. 142.

¹¹⁰ Tamtéž, Obr. 33: Jaro roku 1911, Kop ivy 12, 1911, nestr.

¹¹¹ Tamtéž, Obr. 34: Až se ujme ta nová moda, Humoristické listy 12, 1911, s. 139.

¹¹² Tamtéž, Obr. 35: Myš v pensionát , Kop ivy 8, 1911, nestr.

Takové klobouky se v karikaturách objevují jen v náznacích a nikdy nejsou zesměšňovány přímo, i když to byl pro 19. století znak frivolnosti a koketního vystupování.

Celkově se pokrývky hlavy karikovaly jen málokdy, i když například v období secese se skutečně objevují bizarní tvary. Klobouky tehdy byly především honosné, bohatě zdobené nejen květinami, ale také perleťmi nebo i celými vycpanými zvířaty a ptáky, jimiž bývaly doslova obsypány. Jedna z karikatur Nového Paleka přímo na vycpané ptáky a nevkusné klobouky reaguje.¹¹³ Žena je na procházce se svým manželem, na hlavě jí totiž má skutečně přelácaný klobouk, jehož nevkusnost je doplněna ještě předlouhou špičkou, na jejímž konci sedí ptáček. Jakby ne, když klobouk připomíná hnízdo na stromě a prodloužená špička vtevírá. Žena je ptákovým jednáním zjevně pobavena a podle ní ještě dokonaleji doplní „pěkný“ klobouk.

Karikaturisté klobouky dlouho opomíjeli, tolerovali je a spíše se jim vyhýbali, to se ovšem změnilo kolem roku 1910, kdy klobouky dosahují skutečně abnormálních rozměrů, mají velmi širokou krempu a dost často jsou přehnaně zdobené květinami. Takové výstřelky už nenechaly karikaturisty chladnými a do klobouků se opět opíjeli. Humoristické listy v jenom roce 1910 nabízejí například egršel podobných kreseb na stejné téma: obrovské klobouky komplikující život dámám i obyvatelstvu. Pokrývky hlavy takových rozměrů ztěžovaly i ve veřejnou dopravu nebo divadelní představení.¹¹⁴ Podle karikatur dámy musely například jízdu tramvají klobouky zavazovat pod okna, aby neobtěžovaly spolucestující. V divadle byla situace ještě podivnější. Dáma s moderním kloboukem se vešla do lóže jenom jedna, zatímco pánů pět. Dámy to neměly jednoduché, výhodou klobouků však byly objemné krabice, jak dokazuje satirická kresba zobrazující ženu, kterou přijeli navštívit rodiče: „*Přebýt nou postel nemáme, musíte vzít za vděk škatulí od klobouku...*“.¹¹⁵

Zdobení klobouků květinami také nemělo příliš výhod. Oblíbené byly především květiny a karikaturisté rovněž využívají i této manýry. Zalévání klobouků nebylo pro satirické kresby nic neobvyklého a ani to, že si zahradník snadno spletl toucí dámu se záhonkem.¹¹⁶

¹¹³ Obrazová příloha, Obr. 36: K této módě, Nový Palek 48, 1889, s. 381.

¹¹⁴ Tamtéž, Obr. 37: Opatření chystané na elektrické dráze, Humoristické listy 45, 1908, s. 537.

¹¹⁵ Tamtéž, Obr. 38: Humoristické listy 48, 1909, s. 567.

¹¹⁶ Tamtéž, Obr. 39: Klobouk model roku 2911, Humoristické listy 15, 1910, s. 173.

Klobouky byly nepostradatelnou součástí života, ale karikaturisté se jimi nezabývali tak často. Vysvětlením by mohl být fakt, že móda klobouků a klobouk se nemohla tak rychle a neprobíhala tolik „velkých“ změn. Karikaturisté proto reagovali jen na skutečné výstřelky, jako byly právě „moderní“ a křivě ovívané pokrývky.

4.2.4 Marnivost

S módou a potěbou dobře vypadat je spojena i ženská marnivost, které se karikaturisté vnují velmi často. Ženy se vždy snažily vypadat dobře a „jít s módou“. Ten, kdo se dobovému trendu oblečení vymykal, byl všemožně pomlouván, kritizován nebo na něj bylo nahlíženo jako na nějakou raritu. Ženy proto musely jít s dobou, ale ne všechny si to mohly finančně dovolit.

Šaty byly nedílnou součástí společenské prestiže a pokud chtěla být módní žena členkou společnosti, musela se řídit jejími pravidly. Podle pravidel bylo nutné mít pro určitou příležitost šaty a klobouky. V průběhu 70. – 90. let se objevovaly v módních časopisech návrhy určené pro domácnost, například návštěvy, ranní vycházce, obědy, odpolední procházce, kávičky, šaty do salonu, na plesy, do lázní, šaty svatební i smuteční a někdy se objevovaly i šaty turistické a oblečení vhodné pro sportování. To vše v několika podobách pro ženy různých věkových skupin. Připadá mi, že by každá žena musela vlastnit tolik šatů, muže jistě měla hrabě. Do sledku dodržovat etiketu v odívání však nebylo zcela možné, nebo ženy oblékáním strávily poměrně dost času a celý den by nedělaly nic jiného. Mnohé ženy si takové množství šatů nemohly dovolit, a proto je tajně šily doma.

Muži byli z ženské malichernosti mnohdy skutečně zoufalí, finanční výdaje byly velké a muži jen neradi ženám poskytovali potřebné peníze na jejich novou garderobu: „*Hezký je ten nový psací stůl, až na to množství zásuvek. Jen mi řekni, co vše do nich dáš? – Do těch malých banknoty, losy, dležitě dopisy a podobné, a sem dol do těch velkých úty za tvé šperky, šaty a klobouky.*“¹¹⁷ Žena musela jít s dobou a každou sezónu se šaty měnily, a proto bylo nutné neustále obnovovat šatník. Ženy tak škemraly na svých „mužících“, aby jim koupily to a ono. Karikaturisté se ženské marnivosti vnovali až přehnaně, přitom nové šaty byly ukazatelem společenského postavení a pokud žena nosila tytéž šaty více sezón za sebou byla terčem posměchu a

¹¹⁷ Obrazová příloha, Obr. 40: Panstvo, Humoristické listy 44, 1900, nestr.

pomluvy stejně tak jako její rodina. Ženy to neměly s odíváním skutečně lehké, na jedné straně se potýkaly se stížnostmi mužů na jejich rozhovornost a na straně druhé s kritickými pohledy společnosti, pokud se lišily.

Ženskou marnivost ale nemůžeme dávat za vinu pouze společnosti, účastní se na tom podílely i samy ženy, protože nosit krásné oblečení bylo jejich slabostí. Ženy mohly být v nárocích na oblečení střídmější, ale protože se chtěly pochlubit se svým novým kloboukem, kabátkem nebo šaty předitelkyní a se ukázat ve společnosti, byla touha po nových šatech i doplncích silnější. Karikaturisté ženy nekritizovali pouze proto, že škemraly na svých manželích peníze, ale i proto, že manželka měla být i dobrou hospodyní, která s penězi umí hospodařit a ne je bezmyšlenkovitě utrácet za šaty. Podle karikaturistů si ženy přibíraly manželovu peněženku, aby jim pořídily novou garderobu, prožily pravá muka. Mnoho satirických kreseb je zaměřeno na módu, pláče, vzlyky, náky, mdloby a proseby, jen aby žena získala, co chtěla: „*Jakže, kvůli novému jarnímu klobouku jsi před mužem třikrát padla do mdlob?! Nešastné dítě, copak ti zbude, až budeš chtít na letní byt nebo dokonce jet do lázní?!*“¹¹⁸ nebo „*Je to pravda, milostivá paní, co stálo v era v novinách, že osud ženy je zlý a trpký? - - Svatá pravda, Helenko. Sotva vybrečíte na muži zimní šaty, máte tu masopust a bály, jarní toaletu, letní byt, módné lázně. A proto je život ženy jen boj, boj, vítězství boj!*“¹¹⁹ Podle satirických kreslířů mnohdy ženy sáhly i k drastičtějšímu způsobu, než byl pouze pláč. Kvůli šatům tloustly, aby se do starých nevešly a manžel byl nucen obstarat jim nové. V karikaturách kreslí i reagovali na ženskou slabost, ale také lstivost, protože manžel raději, než aby od manželky stále slýchal lamentování a náky, nové šaty koupil. Karikatury poukazují i na to, že ženy moc dobře věděly, jak s manželem jednat, aby dosáhly svého a to nejen v případě oblečení. Mnohé ženy si s manželem dokázaly poradit i bez náky: „*Proboh, ženo, zas na troje nové šaty!?! To budu hnedle na mizině! – Právě proto chci si pořádně co do zásoby.*“¹²⁰ Zajímavé je, že pokud si žena takto dokázala bez problému poradit, byli její manželé v tiskovém zobrazování jako staří a senilní pánové, kteří pro mladou ženušku udělají cokoli a nechají se sebou i takto jednat: „*Zase nový klobouk chceš?! Vždy už jeden máš! A*

¹¹⁸ Malé panstvo, Humoristické listy 11, 1900, nestr.

¹¹⁹ Osud ženy, Švanda Dudák 5, 1910, s. 145.

¹²⁰ S jarem jsou tu i nové módy, Humoristické listy 11, 1890, nestr.

ostatn – já, tv j manžel, m l bych ti být vlastn vším na sv t ! – Ale starej, myslíš opravdu, že spokojím se v n s jedním?“¹²¹

Ženy si v život skute n um ly poradit, i když byly ásto kritizovány, že škemrají, neustále plá ou a st žují si, nakonec svého cíle dosáhly. Jist , bylo to ned stojné chování, ale i tak se s ním setkáváme dodnes.

4.3 Soukromá sféra ženského života – s atky, manželství, nev ry, tchýn a staré panny

4.3.1 S atky, aneb co nejrychleji pod epec

Žena byla celý život vychovávána pro manželství, bylo pro ni tedy prioritní najít si vhodného manžela. Výb r však nebyl jednoduchou záležitostí a volba budoucího partnera byla chápána jako ve ejná společenská událost.¹²² Celé namlouvání probíhalo p ed zraky ve ejnosti, tedy zcela odlišn , než známe my. Mladí lidé se museli ídit podle mnoha pravidel a rituál . Správné chování a normy ur ovaly jak se mají oba chovat na ve ejnosti. P ekonat hradbu na ízení a pravidel proto nebylo jednoduché a neformální setkávání a možnost najít si vhodného partnera se zužovaly na ve ejné akce, jako byly plesy, salony, výlety, lázn nebo pozd ji zimní radovánky. Z výb ru partnera se tak po právu stal „svatební trh“.

Ve společ nosti platila p edstava, že žena se má vdávat mladá, aby m la rodina jistotu, že její budoucnost bude zajišt na. Tento p edpoklad p sobil na s atkový trh zna ný tlak, protože vdavekchtivých žen bylo skute n mnoho. Pokud se dívka neprovdala a z stala „na ocet“, p sobila rodin zna nou p ít ž, nebo nemohla p isp t do rodinného rozpo tu.¹²³ Žena sice pomáhala v chodu domácnosti, ale to nebylo chápáno jako práce – nebyla ohodnocena pen zi. Není proto divu, že vdavky byly hlavním životním cílem dívky i jejích rodi . Alternativou k p ít ži v domácnosti bylo osamostatn ní, které však nebylo ve ejností ochotn akceptováno. Hon žen za ženichy byl také nejv tší náplní všech karikatur 2. poloviny 19. století.

¹²¹ Obrazová p íloha, Obr. 41: Humoristické listy 1, 1894, nestr.

¹²² Šim nková, Alena, Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v eské m šanské společ nosti v 19. století, H, doplnit, s. 67.

¹²³ Bahenská, Marie, Po átky emancipace žen v echách, Praha 2005, s. 20.

Karikatury se často opakovaly, jsou plny koketování, krásných slovíček, lichotek, ale i zklamání z odmítnutí.

Dívka se tedy měla provdat co možná nejdříve po dosažení požadovaného věku. Uzavření sátek bylo hlavním cílem dívek po šestnáctém nebo sedmnáctém roku. Práv tehdy se dívka začala zavazovat do světa dospělých a byla sázka ukázat na veřejnosti připravenost na budoucí manželský život. Takovou příležitostí byly v měšťanském prostředí právě plesy a bály, jež představovaly jedinou příležitost prezentovat zájem rodiny o získání vhodné partie pro dceru, poprvé uváděnou do veřejné společnosti, a zároveň předvést a posílit vážnost jejich rodiny. Vstupem do společnosti a uvedením na první ples se rozhostil koloběh pravidelných tanečních zábav, plesů a návštěv. Mladá dívka představovala i pro rodinu změnu všedního života, nebo ryze soukromý charakter rodiny se rozrostl o novou dimenzi – návštěvy potenciálních partnerů a úasti na plesech, výletech nebo salonních společnostech. Mnoho otců se na společenskou sezonu příliš netušilo, dobře věděli, že hledání manžela pro svou dceru bude rovněž finanční záležitostí – koupě nových šatů, šperků, doplňků, nebo to vše s výběrem partnera souviselo. V jedné karikatuře z Humoristických listů roku 1892 najdeme přesně takového otce, jenž se na první ples své dcery příliš netuší: „*Poslechni, starej, ta naše holka se ještě zblázní, než dojde na ten její první ples. – Myslíš? I to abych snad vypoítal, co by stálo mí ...*“¹²⁴

Nejdelší však byla pro dívku její první společenská sezóna, na kterou se skutečně připravovala celá rodina. Jak jsem již naznačovala, nejpříhodnějším místem k seznámení byly plesy nebo taneční zábavy a později také bruslení. Karikaturisté právě do takového prostředí začleňují vdavekchtivé mladé dívky.

Karikatury nejčastěji kritizují jejich honbu za manželstvím a co nejvčasněji úsilí dostat se pod pépec. Pro ženy ovšem to, co kreslí i tak horlivě kritizovali a posmívali se tomu, byla existenční záležitost. Co jim jiného zbývalo, muži se často ženili, až když byli dostatečně finančně zajištěni a mohli živit rodinu, což bývalo až po tisícátém roce věku. Žen bylo na vdavky mnoho a muži zvyklí na samotu se často ani oženit nechtěli. Dívky a jejich matky proto dělaly vše možné, jen aby byly na sátkovém trhu úspěšné. Jistě bylo to úsměvné, svým způsobem i ponižující, ale

¹²⁴ Obrazová příloha, Obr. 42: První letošní ples, Humoristické listy 3, 1892, nestr.

žena, která se neprovdala, byla ter em posm chu také. Byla bez možnosti uplatn ní, nebo na výd le nou innost žen bylo rovn ž pohlíženo svrchu. Ženy nem ly na výb r, bu budou sm šné svou honbou za ženichem, tím, že se neprovdají a budou pracovat, nebo že z stanou starými pannami. První zesm šn ní, lov manžela, bylo nejmenším zlem, nebo pak se z dívek staly manželky a byly zajišt né po zbytek života.

N kdy bývaly daleko horliv jší p i hledání manžela matky svých neprovdaných dcer, jednak cht ly dce i zajistit budoucnost, ale také se cht ly zbavit velkého finan ního b emene. V mnoha karikaturách je proto ter em posm chu práv matka a její jednání: „*Muži kup Aurelce hodn kv tin do oken.*“ – *Pro pak? – Inu, aby je dlouho mohla zalévat; víš, naproti bydlí už ten nový pan doktor...*“¹²⁵ Matky také cht ly pro dcery co možná nejlepší zajišt ní, dívku rodina neprovdala za chudáka jen proto, aby se zbavila finan ní zát že. Matky mnohdy sáhly i ke lžím: „*Mamá, ty jsi prý oznámila plesovému výboru, že jsem ztratila brilantový náramek, a p ece dob e víš, že žádného takového ani nemám. – To vím! Ale hejl je tu dost, a brilanty táhnou!*“¹²⁶ Matky skute n cht ly dcery co nejlépe a nejrychleji provdat, a proto si nenechaly ujít první p íležitost, kdy se naskytla narážka na s atek, a to i p i banální poznámce na vycházce matky s dcerou: „*Božínku, matinko, tak spadnout do toho potoka! – Bláznivá! Takový myšlenky te vypus z hlavy, vidíš dob e, že tu široko daleko není slušného svobodného muže!*“¹²⁷ Dcery byly pochopiteln ásto z jednání svých matek neš astné, mnohdy se vdávat necht ly, myslely na svou romantickou lásku, pro kterou nebylo v tehdejší dob místo. Matky jim v tom také pat i n bránily, zakazovaly jim podez elé procházky a cht ly je mít pod dohledem. Dívka samotná a neprovdaná se ve spole nosti nesm la objevit. Mladé dívenky v ily v romantickou lásku a necht ly se podvolit rodi m, kte í jim manžela vybrali proti jejich v li: „*Dovol, matinko, já bych se t ráda na n co zeptala: pro jak jsi jednou povídala, chodil za tebou tatínek sedm let? – Proto, že dílo kvapné není platné. – Tak? A pro tedy ženeš m do s atku s panem Va urou? – Protože, co m žeš ud lati dnes, neodkládej na zejtra, jak praví zas jiné íkadlo.*“¹²⁸

¹²⁵ V domácnosti, Humoristické listy 22, 1882, s. 179.

¹²⁶ První letošní ples, Humoristické listy 1, 1892, nestr.

¹²⁷ Obrazová p íloha, Obr. 43: Marné laskominy, Švanda Dudák 4, 1905, s. 36.

¹²⁸ R žová poupata, Humoristické listy 5, 1898, nestr.

Karikatury týkající se lovu ženichů se od poloviny 19. století až do první světové války příliš nezmenšily. Ženy, i když se osamostatňovaly, emancipovaly, získávaly nová zaměstnání a začaly se přibližovat mužskému světu, se stále horlivě chtěly vdávat, aby nezůstaly na ocet. Vnímání úlohy ženy se změnilo jen pomalu a to nejen z pohledu mužského, ale i ženského. I pro ženu bylo přirozené se vdát a také to byl její prvotní zájem, i když se pochopitelně našly výjimky, jako byla Zdeňka Braunerová nebo Františka Plamínková. Přesto bylo pro rodiče velikou úlevou, pokud svou dceru provdali, jak je vidět z pohledu na dva tlnaté rodiče, kteří v lázních „ztratili“ přímětráku, což na nich vůbec není patrné. Nakonec však vyjde najevo, že oni chpímětráku představuje jejich dcera, kterou zde provdali.¹²⁹

4.3.2 Manželství – semetriky a jiné nehodné ženy

„Však pánem v domě musí býti muž. Starou pravdu tu potvrzuje denní zkušenost. Žena, která ovládá přímětráku svého muže, ani jej ctíti nemůže, jak by to eba bylo, má jej za slabocha a jest se jí báti, že by ani pro jiným osobám a v dobách zlých nebyl jí dostatečnou oporou a záštitou. Muž „pod pantoflem“ stává se smšným a zavíní přímětráku i úpadek své domácnosti.“¹³⁰

V 70. letech se pozvolna karikaturisté začínají v novat novému tématu – manželství. Stejně jako dnes, bylo soužití dvou lidí přímětráku kritiky. Karikaturisté se zabývají přímětráku ženským chováním vímětráku a samotným životem s ženami.

Pro většinu žen 19. století byly hlavním životním cílem vdavky. Celá dívčí výchova se po celé jejich dětství tímto faktem zabývala a snažila se je na tuto roli dostatečně připravit. Dosažení manželského svazku bylo posuzováno jako nedílná součást společenského postavení.

Jak ale vypadalo manželství ve 2. polovině 19. století? Postavení ženy bylo v manželství nerovnoprávné a ženy se díky emancipaci snažily zdemokratizovat a zliberalizovat manželské právo. Z hlediska soukromého práva měla žena poměrně velkou ochranu, která jí ovšem k ničemu nebyla. Zákon nebral ohledy na její majetek ani na zaopatření dětí v případě rozvodu, nebo živit rodinu s přímětráku manžel nikoli

¹²⁹ Lázně a koupání, Humoristické listy 25, 1910, nestr.

¹³⁰ Starý, František, Jinoch a jeho poměr k dívce, přímětráku ní, kterak jinoch může zalíbiti se mladým dámám a tak co nejdříve se oženiti se ženou s nejlepšími vlastnostmi, Praha b. r., s. 31 – 22.

manželka.¹³¹ Muži rozhodovali o celém životě ženy – jakým způsobem s ní a kde budou žít, jak bude vychovávat děti. Poslední slovo měl muž i v otázkách týkajících se domácnosti i ve všech ostatních rodinných záležitostech. Žena byla rovněž na manželovi ekonomicky i sociálně naprosto závislá.

Manžel, živitel a hlava rodiny byl vždy spojován s aktivitou, energií, odvahou a rozumem a před sátek musel být také finančně zajištěn. Z tohoto důvodu měl také právo o všem rozhodovat a měl vždy poslední slovo, nebo žena byla vždy spojována s mateřstvím a domácností, a proto byla na manželovi přirozeně závislá. Skutečně tomu tak bylo – většina žen strávila svůj život rozením dětí a jejich výchovou, proto žena patřila do domácnosti a měla být dobrou hospodyní, manželkou i matkou.

Pevné rozdíly mezi mužem a ženou, zděděné, pro které žena poddána muži, byly vysvětlovány i její fyziologickou a duševní daností: „žena je více bytostí citlivou, muž pak více bytostí myslivou. Ženy bývají poměrně slabšími dojmy již dosti značně podrážděny a na podráždění v takovém běhu podléhají rychle i veškerý ostatní organismus těla, poddávají se snadno dojmům vnějším. Žena proto snadno podléhá pokušení dle zbrklé a povrchní závěry. Její emotivnost a obrazotvornost omezuje její schopnost získat a udržet si nadhled, soustředí se, exaktně myslet a uvažovat v globálním měřítku. Díky svému duševnímu uzpůsobení je proto prakticky vyloučena z možného působení v oblastech, které jsou doménami mužů.“¹³²

Uměním bylo manželku si dobře vybrat. V dobové literatuře nalezneme mnoho návodů, jaké má mít žena vlastnosti, jak se má chovat nebo co má umět. Ideály se však často neslučovaly se skutečností, mnoho manželství nebylo zdaleka tak harmonických, jak se prezentovalo na veřejnosti. Manželství v 19. století nebylo založeno na lásce, jak je tomu v současnosti, ale do svazku manželského se

¹³¹ V zákonech měla žena podléhající postavení, proto se muž mohl ohrazovat tvrzením, že jeho postoj je oprávněný. Postavení ženy v manželství podle rakouského zákona. Muž totiž pro celou rodinu představoval zástupce před veškerými úřady a soudy. Nerovnocennost zde byla patrná na první pohled a to zejména při nevěře nebo opuštění manžela. Posuzování takové situace bylo pro muže daleko shovívavější. Žena bez svolení manžela nemohla získat majetek, pracovat, ani provozovat jakoukoli živnost.

Nejucelenější články o právním postavení žen v Rakousku - Uhersku: Dedková, Libuše, Právní postavení žen v Rakousku, Ženský svět III., 1899, . 16, s. 18 – 24, . 17, s. 198 – 199, . 18, s. 208, . 19, s. 220 – 221, . 20, s. 233 – 234. Viz. také Indra, Richard, Právní ochrana ženy, Ženská revue I, 1905, s. 126 – 129.

¹³² Rieger v slovník naučný X., Praha 1875, s. 476.

vstupovalo p edevším s rozmyslem a chladnou hlavou. V m š anské spole nosti 19. století se hledala hlavn vhodná partie pro budoucí život.

Chování manželek, které se vymykalo dobovým ideál m a normám, bylo živnou p dou pro mnohé karikaturisty. Manželka m la být vždy smí livá, pokorná a mírná. Konflikty m ly být ešeny s rozvahou, nebo se nesluší, aby žena svými výtkami rušila domácí klid. V žádné rodin však nebylo soužití partner bez chyby. Podle karikatur k poty kám docházelo v tšinou kv li ženám, protože jim nevyhovovalo chování manžela. Mnoho návod se proto také vztahovalo k udržení harmonického manželství bez hádek. Manželi byla nejvíce cen na mírnost, nebo žena hádává, prudká a vzpurná není vhodná pro dobré manželství. „*Nejvíce jest ji však t eba žen , která v domácnosti své vydána jest na pospas denním nep íjemnostem, malým sice, ale stále dorážejícím na její citlivost mrzutostem*“.¹³³ Žena se nemá hned hn vat, má se nau it mírnému vytýkání, pokud je nutné. Panova nost a vzn tlivost se neslu ovala s n žností a d stojností, jež žen p ísluší. Ženy byly také upozor ovány, aby se vyvarovaly zlých slov. S muži nebylo pochopiteln snadné vždy vyjít, a proto V nceslava Lužická radí dívkám, jak mají zachovat rodinnou pohodu: „*Bude ti asto krotiti mírností mužskou prudkost. Jen mírností dobydeš si u manžela vážnosti a odvykneš mu, aby každému nemilému hnutí se hned poddal a výbuchy svého hn vu ohrožoval míru domácího.*“¹³⁴

Karikaturisté reagovali p edevším na negativní rysy manžel iny osobnosti a i dnes najdeme v mnohých karikaturách ohlasy na ženskou vzn tlivost a na to, že se ženám stále n co nelíbí, že v tšinou problém eší hádkou a nikoli mírným jednání. S muži se tedy m lo jednat „v rukavi kách“. V 70. letech se v satirických kresbách za íná objevovat žena – semetrika nebo-li fúrie, jež stíhá manžela za jeho „p estupky“. V tšinou je zobrazena jako silná žena s vále kem v ruce nebo alespo dostate n zlostným výrazem, i jako vyhublá energická manželka. Žena není nijak p vabná, zarputilý výraz, seschlý a vrás itý obli ej napovídají o jejím vzteku na manžela. Žena je p edstavena jako vládkyn nad mužem, který se p ed ní velmi asto schovává pod postel nebo pod st l. Muž je tady zobrazen jako slaboch, proto by se význam karikatur dal vysv tli i opa n : muž je neschopný a nedokáže si udržet

¹³³ Lužická, V nceslava, R že stolistá, Praha 1913 s. 149.

¹³⁴ Tamtéž, s. 152.

pevnou ruku nad chodem své domácnosti. Vzhledem k tomu, že se ale jedná o sv t mužského humoru, jsou zde kritizovány ženy, které svým chování terorizují manžela. Existují však i výjimky – „hrozná ženská“ je za své chování po zásluze potrestána a její manžel z boje vychází jako pán domácnosti a jejího života. Kresba „Válka v obrazech“¹³⁵ Františka Kolára v Humoristických listech roku 1871 o takovém pojetí ženského vzdoru pojednává v n kolika d jstvích – od odporu manželky a snaze si prosadit svou, až po její krutou porážku. Nazna uje rovn ž, že vzn tlivost a hašte ivost k poslušné žen nepat í, a hlavn , že nad manželem nem že za žádnou cenu zvít zit.

Takové pojetí se ale asem rychle m ní, už o p t let pozd ji má navrch žena. Pale ek roku 1876 p edstavuje karikaturu „Jen co je pravda“,¹³⁶ jež je jedna z prvních satirických kreseb, kde se objevuje motiv „šílené“ manželky. Pan Kratina zde vystupuje jako ubitý muž, uhýbající se létajícím p edm t m, jež po n m hází jeho rozzlobená žena. Muž zde o ividn není pánem situace a má co d lat, aby útoku manželky unikl: „*Soused Kratina má na to sv dky, že je v domácnosti své p ece jen pánem; nebo co je se ženou, šlo u n ho všechno vždy jen po jeho hlav .*“

Podobných kreseb bychom od sedmdesátých let našli pom rn velké množství, kresby se v tšinou p íliš nem nily, žen je maximáln p id len jiný p edm t ohrožující jejího manžela, jako je tomu nap íklad v satirické kresb z roku 1895 „Zálezly“.¹³⁷ Název kresby vypovídá o dvojím významu – o pojmenování m sta a také o život jedné rodiny. Žena stojí nad stolem s rákoskou v ruce a hrozí svému manželovi. V pozadí je shozená židle a v pop edí jedna bota, jež sv d í o p ekotném úprku muže a prudkém útoku ženy. Manžel zde není ani vyobrazen, vidíme ho pouze, jak se bojácn kr í pod stolem. Jiné p ípadné zbran byly nap íklad pláca ky, pantofle, hrnce, ženina vlastní ruka nebo pouze a hlavn ženské nadávky a vzn tlivost jako nap íklad v karikatu e „*Na horké p d sope né*“: „*Ty stará, ty jsi horší nežli Vesuv! Jakmile to v tob v e a vybuchne, za neš soptit, a tak hned kráter nezav eš!*“¹³⁸ Žena je vyobrazena s typickými znaky semetriky – t lnatá,

¹³⁵ Obrazová p íloha, Obr. 44: Válka v obrazech, Humoristické listy 1871, nestr.

¹³⁶ Tamtéž, Obr. 46: Jen co je pravda!, Pale ek 11, 1876, s. 85.

¹³⁷ Tamtéž, Obr. 45: Která m sta a místa posud nebyla na výstav . Zálezly, Humoristické listy 36, 1895, nestr.

¹³⁸ Tamtéž, Obr. 47: Na horké p d sope né, Humoristické listy 16, 1906, nestr.

s hr zobrazením oblíbeným rozležením a rozpačnými rukama jen jen udeřit.

Paleček roku 1878 otiskl kresbu „Jak to chodí v každé domácnosti“.¹³⁹ Téma se nijak neliší od předchozích kreseb, jediný rozdíl spatřujeme v tom, že je zde naznačena přítomnost ženy, a tou je hospoda. Stejně jako dnes ženy často vyhledávají mužům jejich toulky po hospodách - něžnému pohlaví z lepší společnosti bylo navštěvování takových podniků zcela cizí. Ženám se neslušelo chodit do kaváren nebo hospod. Styky s přáteli a debata o společenských záležitostech byla ženám dovolena na zcela jiných místech, a to především doma. Zvykem bylo zvat si společnost alespoň jednou týdně v předem stanovený den a v určitou hodinu, většinou k odpolední večeři.¹⁴⁰

Ženám pochopitelně vadily i toulky manželů po hospodách, jednak kvůli tomu, že se nezdržovali doma, ale také kvůli utrácení peněz. Žena měla na starosti rodinný rozpočet a utrácení peněz za pivo, které bylo nejdražším nápojem - stejně jako dnes, jim připadalo zbytečné. Proto v českých domácnostech často docházelo k hádkám tohoto typu. Muž naopak znechucen neustálým vyhledáváním ženy, rád opustil domácí prostor a šel si „odpočinout“ do hospody s velikou chutí. Někdy ovšem mužská autorita nad ženiným vyhledáváním nezvítězila, podle karikatur byl manžel někdy dokonce rozzlobenou ženou zbit nebo alespoň neunikl hádce. Manželky také často vyhledávaly mužům jejich pozdní prochůdky, i ty se staly v daném tématu satirických kreseb.

„Jak to chodí v každé domácnosti“ ukazuje dvě důstojnosti: muže sedícího v hospodě a vychutnávajícího si pivo, ovidně spokojeného, i když opilého; a následky jeho chování - zlou semetricku doma: „*Kde se po nedělní rano namáčí, tam se zajisté v pondělí pere, mydlí a mojí.*“¹⁴¹ Důstojnosti se ovšem nevěnuje praní prádla, ale, jak je u karikatur obvyklé, i když by tomu text odpovídal, je opět dvojsmyslné. Bez karikatur bychom těžko poznali, že se jedná o následky návštěvy

¹³⁹ Obrazová příloha, Obr. 48: Jak to chodí v každé domácnosti, Paleček 22, 1878, s. 172.

¹⁴⁰ Návštěvy si ženy většinou oplácely, a pokud se zde sešli i muži, většinou odcházeli do jiného pokoje - knihovny nebo kuchyňského pokoje, byl-li nějaký. Společnost se většinou scházela ve zvláštní místnosti „salonu“, který měl rodinu reprezentovat a kde se ukazovaly nejlepší kusy nábytku nebo obrazů, často zde nechybělo i piano nebo jiný hudební nástroj.

¹⁴¹ V pondělí se obyčejně pralo velké prádlo, většinou jednou až dvakrát do měsíce podle potřeby domácnosti. Prádlo se také muselo den předem namáčet.

hospody. Kresba ukazuje velmi zlou manželku, výraz její tváře by jistě zastrašil každého a napřážená ruka tomu neulehčuje. I když se jí manžel bojí, a jistě vidí, co ho čeká, touha po hospodě je silnější, stejně jako v případě kresby ve Švandu Dudákovi z roku 1902, kde „pan Strachota“ sedí u piva, kouří a bylo by mu jistě dobře nebyť vidění jeho zlé ženy s pohledem nahánějícím strach.¹⁴²

Jedna poměrně jemných kreseb bez agresivního ženského láteření narážející na problematiku „mužského flámu“ se nachází v Paletce z roku 1874. „Balouny z balón“¹⁴³ poukazují na novotu a tou jsou balóny, ty však v kresbě nehrají hlavní roli, což je hlavním předmětem zájmu, můžeme přesvědčit ze slovního doplnění kresby: „*Co myslíš, stará, abych si také pilsed a letl?*“ „*Hole ku, ty bys to nevydržel; tam nahoře jsou hospody daleko od sebe.*“ Žena manželovi odpovídá pohotově a vychytrale, pravděpodobně nechce, aby si do balónu sedl, přeci jenom novota představovala jistě nebezpečí a lidé si na ni jen pomalu zvykali. Na druhou stranu také poukazuje na to, že její muž má hospodu opravdu rád, soud podle velkého „pupku“, ale žena si narážku na ni v žádném případě nenechá ujít.

Muži se však svých hospod za žádnou cenu nevzdali, některé z nich jsou i přes výtky a hrozby manželek „nad věcí“. Karikatura z Humoristických listů „Páté přes deváté“ z roku 1888, vystihuje ledový klid manžela, možná je to také tím, že je silně opilý a z láteření své choti si ovidně nic nedělá: „*Ty teda jsi se zas opil?! No pokej! Jen až budeme doma, dostaneš ode mě, co se do tebe vejde!*“ „*Hole ku, ženo, dnes nevejde se do mě už zhola nic.*“¹⁴⁴

Podobnou kresbu s vychytralým manželem najdeme opět v Humoristických listech z roku 1893.¹⁴⁵ Manžel je svou ženou přistižen v klece a se sepjatýma rukama při návratu domů z inkriminovaného místa, aby se vyhnul jejím nadávkám, raději se uchyluje ke lži: *Ona: „Ty jeden lumpe, tě se chodí z hospody domů?!?“ On: „I mlá nevytrhuj mne z veřejné pobožnosti!“*. Manželka je s navštěvováním krmy smířena, bere ji jako nutné zlo – přeci jenom nemůže manželovi zakazovat kam má jít, to se pro vzornou manželku neslušelo, vadí jí jen pozdní příchody.

¹⁴² Obrazová příloha, Obr. 49: Vidění pana Jarolíma Strachoty, Švanda Dudák 13, 1902, s. 119.

¹⁴³ Tamtéž, Obr. 50: Balouny z balón Paletka 42, 1874, s. 176.

¹⁴⁴ Tamtéž Obr. 51: Páté přes deváté, Humoristické listy 42, 1888, s. 407.

¹⁴⁵ Tamtéž, Obr. 52: Různé tribunály, Humoristické listy 41, 1893, nestr.

Třeba podotknout, zda jeho klamu žena uvěřila, i když podle něj byla jistě mistrně provedena.

Manžel si chtěl mnohdy od ženy odpčinout, proto chodil do hospody a také byl velmi rád, když žena na delší dobu někam odešla nebo dokonce odjela. Často si také přál, aby nadobro zmizela. Jistě, se ženami bylo někdy k nevydržení, obzvláště po dlouholetém manželství. Pro představu, co si manželé přáli, uvádím kresbu z Humoristických listů roku 1892.¹⁴⁶ Scéna se odehrává ve vlaku, kde vidíme dva bavící se muže, ženu jednoho z nich – ovidivně nijak přívabnou a nejspíš zapšklou, a dvě děti. Muži spolu hovoří o cestě do Pardubic, přičemž manžel dámy se na Pardubice těší „jako malé dítě“, ovšem nikoli kvůli jeho pobytu zde, ale z delšího pobytu manželčina.

V manželství bylo rovněž důležité, aby byla žena dobrou hospodyní a kuchařkou. Karikatury z 2. poloviny 19. století v tštinou kritizují svtě žen, které o toto poslání nedbají. S rostoucím zájmem o ženskou emancipaci se svtě mužů začíná radikálně měnit. Ve v tštině mšanských domácností sice jen pomalu, ale i tak je posun znatelný. Muži na to samozřejmě reagují po svém. Muži – karikaturisté kritizovali přístup žen k jejich vztahu k hospodaření nebo vaření. Podle nich mnoho žen dokonce neumělo vařit. „Více lidí se shání po dobrém a chutném obědě než po nejkrásnější básni. Pro ženštinu je nejslavnější částka vzdělanosti, když vaření a hospodaření rozumí. Bude manželovi, když ženuška sice všemu i zeměpisu a vyššímu básnictví, třeba i hvězdám rozumí, ale rozumět si se domejšlí, ale neumí talit chutné polévky uvařit.“¹⁴⁷ Pro Magdalenu Dobromilu Rettigovou bylo nemyslitelné, aby žena neuměla vařit a dobře se postarat o domácnost. Stejně tak to bylo nepřijatelné pro muže, kteří by se bez ženiny péče o sebe neuměli postarat. Není proto divu, že nedbalá péče o domácnost a špatné jídlo byly častým terčem posměchu a kritiky satirických kreslířů.

Tomuto tématu se v novaly především koncem 80. a v 90. letech Humoristické listy a jejich plodný malíř Karel Krejčík. Z roku 1889 pochází kresba z cyklu „Z takzvané společnosti“.¹⁴⁸ Několik žen sedí u stolu v cukrárně a rozebírá situaci právě se oženivšího pana Paškrného. Po svatbě prý zase musí chodit do

¹⁴⁶ Obrazová příloha, Obr. 53: Na cestách a cestičkách, Humoristické listy 34, 1892, nestr.

¹⁴⁷ Vostřebalová, Věra, Magdalena Dobromila Rettigová, Praha 1972, s. 9.

¹⁴⁸ Obrazová příloha, Obr. 54: Z takzvané společnosti, Humoristické listy 45, 1889, s. 409.

hostince, nebo jeho žena mu nic po ádného neuva í. Korpulentní dáma, zjevn dobe živená a dobrá kucha ka, vyjad uje pohoršení nad tím, že žena neumí va it. Naopak jedna z vyhublých dam je ráda, že si ho její dcera nevezala, nebo va ení asi není její silnou stránkou a manžel by byl jist nespokojen s její neschopností: „*Vidíš, Eufrosinko?! Dob e, že si's ho nevezala! Já ti íkala, že bys s ním byla neš astná.*“

Komentá žen však nebyl jediným zp sobem jak poukázat na ženský nedostatek. Ženatí muži ásto se zklamáním zjiš ovali, že jejich žena neumí moc dobe va it, rozlad ní bylo pochopiteln veliké, ale i tak jemn nazna ovali svým manželkám, co si myslí o jejich kucha ském umu. V podobné kresb z roku 1890 v Humoristických listech s názvem „Chu “¹⁴⁹ najdeme manžele, již se práv chystají ob dvat. Manžel si ale u jídla te noviny, což žen pochopiteln vadí, nebo tak nem že ocenit kvality toho, co práv uva íla: „*To se mi nelíbí, Old ichu, že p i jídle teš. Vždy ani nevíš, co jíš!*“ - „*I to bu ráda, ženuško! Jinak bych asi sotva chválil tvou kuchyni.*“

Ženy se n kdy také snažily svoje nedobré jídlo všelijak obhájit a svalit vinu na n co jiného, na nekvalitní maso i jinou potravinu, na špatného prodava e nebo na samotnou Magdalenu Dobromilu Rettigovou.¹⁵⁰ Um ním bylo vybrat na trhu dobré potraviny, nebo se zde ásto šidilo. Pozd ji se více nakupovalo v kamenných obchodech, kde se majitel spíše snažil, aby si lidé nest žovali, nebo se nevyplácelo dobré zákazníky odradit. V Humoristických list najdeme práv takovou výmluvu, v tomto p ípad na neschopného ezníka. Manželovi se zdá, že ízek, co mu cho uva íla, je jako kožený, žena si však nep ipouští svou chybu a ohrazuje se tím, „*...to nejspíše ezník špatn stáhl tele.*“¹⁵¹

Manželství nebyl tedy jednoduchý podnik. Úskalí, s nímž se muži potýkali, vyžadovalo sílu a trp livost. Karikaturisté tak poukazují na útrpný život muže, který se musí potýkat s šílenou semetrikou nebo neschopnou zhý kanou ženuškou. Manželství vždy bylo a je tématem k diskuzi nebo kritice „hrozných ženských“. S manželstvím však nesouviselo pouze neustále st žování si na hospodu, láte ení ženy a špatné jídlo, ale také nev ry a tchýn .

¹⁴⁹ Patero smysl ílov ka 40, Humoristické listy 1890, nestr.

¹⁵⁰ Obrazová p íloha, Obr. 55: Nespolehlivá kucha ka, Švanda Dudák 6, 1901, s. 48.

¹⁵¹ Páté p es deváté, Humoristické listy 49, 1890, nestr.

4.3.3 Nev ry

Manželé si byli povinni úplnou v rností a její porušení bylo chápáno jako trestný in.¹⁵² Manželská v rnost nebyla brána vážn oboustrann a jak z hlediska ve ejného mín ní, tak i právn byla nev ra manželky považována za t žší p estupek. Nerovnocennost zde byla patrná na první pohled. Posuzování takové situace bylo pro muže daleko shovívav jší.¹⁵³ Nap íklad žena, když zjistila, že je jí manžel nev rný, m la zachovat naprostý klid a nedát najevo, že o manželov nev e ví, a jeho p estupek utajit p ed ve ejností, nebo jen takové chování jí mohlo uchránit p ed rodinným nešt stím. „*D lej, jak bys ni eho nepozorovala, bu všemožn laskavá a hle jinou stranou srdce manželovo od sokyn odvrátiti a sob jej op t získati; nevrátí-li se touto cestou, nevrátí se nikdy více.*“¹⁵⁴ Muž byl za své chování dokonce litován, což bylo zd vodn no tím, že nebyl v manželství spokojen, a proto hledal št stí a lásku u milenky. Karikatury se v novaly nev e manžela jen málo, i když v Humoristických listech z roku 1882 najdeme kresbu jež se v nuje nev e obou manžel .¹⁵⁵ To, že by karikaturisté kritizovali muže za jejich p elétavost najdeme skute n ojedin le.

Velká ást žen se rozhodla na své nešt stí nijak neupozor ovat a žít nadále alespo ve formálním, i když neš astném manželství. Satirické kresby daleko více upozor ují na nev rné ženy, které se vdávají za bohaté muže pouze pro peníze a pak si hledají št stí jinde. Na nev ru ženy bylo pohlíženo zcela jinak. Ženy byly p edevším nabádány k naprosté v rnosti, obecn bylo p edpokládáno, že dobrá manželka není cizoložství schopna. Pokud k nev e manželky došlo, za hlavní d vod, byla považována ženská zv davost, msta za špatné manželovo zacházení nebo lhostejnost.

¹⁵² Podle rakouského zákoníka z roku 1811 byl za nev ru skute n trestanou považován sexuální styk jednoho z partner s n kým jiným. Cizoložství bylo hodnoceno jako p estupek a trestem mohlo být i v zení v rozsahu jednoho až šesti m síc , p i emž trest platil pro oba zú astn é. Tento trest za nev ru však nebyl zdaleka nejp ísn jší, podle tereziánského zákoníku z roku 1768 bylo cizoložství azeno mezi nejt žší zlo iny, za n ž se odsuzovalo k trestu smrti. Ovšem už Josef II. tento zákon zmínil a cizoložství bylo charakterizováno jako soukromožalobný p estupek.

¹⁵³ Tereziánský zákoník 1768, zákoník Josefa II. 1787.

¹⁵⁴ Rettigová, M. D., Mladá hospody ka v domácnosti, jak sob po ínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla, Praha 1840, s. 21.

¹⁵⁵ V lázních, Humoristické listy 31, 1882, s. 215.

Mnohdy ženy hledaly opravdovou lásku, nebo s atky z lásky byly v 19. století méně asté, daleko ast ji se lidé brali z jiných d vod , které se týkaly životního zaopat ení a dobré partie. O nevě se nemluvalo, proto by se mohlo zdát, že si lidé v 19. století byli v rn jší než my dnes. Pohnutky k tomu, aby se partne i dopoušt li nevě ry, zajisté nebyly o mnoho jiné než v sou asnosti.

Karikaturisté se tedy v novali p edevším nevě e a flirtování žen. Flirtování a koketérie mezi slušné, mravní chování ženy rozhodně nepat ily. Ženám byla rovn ž vyhrazena pravidla p i styku s jinými muži ve spole nosti, aby žena „nep išla do e í“. Satiri tí kreslí i se problematice flirtování a nevě ry za ali v novat už v 70. letech 19. století. V humoristickém asopise Pale ek z roku 1876 najdeme kresbu „Roztržitá cho “. ¹⁵⁶ Manželka je málem p istižena jejím mužem p i flirtu s vojákem. Vojáci jako objekt ženiny touhy byli astým jevem – udatný muž v uniform byl pro mnoho žen skute n lákavým v nadidlem. Vojáci asto cestovali se svým plukem do jiných m st a na jednom míst se dlouho nezdržovali, což bylo pro ženy výhodné, nebo pravd podobnost, že se setká s jejím manželem, byla malá. V karikatu e z Pale ka se cho snaží návšt vu vojáka skrýt zaléváním, ovšem ve výjevu zrovna pší, což její manžel považuje za ženskou roztržitost, avšak ženin zám r je spln n, nebo se jí poda ilo odlákat manželovu pozornost a dát as k úniku jejímu milenci.

Vojáka – poru íka jako objekt ženina zájmu nalezneme i v kresb z Humoristických list z roku 1892. ¹⁵⁷ Zde se jedná p edevším o kritiku ženského chování v oblasti nevě ry, ale také výb ru manžela. Slovní komentá kresby je více než výstižný: „A ješt slovo na rozlou enou, pane poru íku: zítra v 11 hodin mám svatbu s tím plesnivcem a nemohu teda p ijít na dostavení ko d ív až ve 4 hodiny.“ Skute n , budoucí manželka si s v rností velkou hlavu ned lá, vdává se pouze pro peníze nebo prestiži manžela, o vdavky z lásky se tedy opravdu nejedná.

Nej ast jším prost edím, kde se dalo bezpečn v novat flirtování nebo skute né nevě e, byly lázn . O lázních budu ješt hovo it v další kapitole, avšak z hlediska nevě ry jsou lázn skute ným rájem. Ženy se sem jezdily lé it z nejr zn jších d vod , bu samy nebo s manželem. P i nep ítomnosti chot byla možnost koketovat s jinými muži daleko v tší. Manželce pouze sta ilo, aby si

¹⁵⁶ Obrazová p íloha, Obr. 56: Roztržitá cho , Pale ek 27, 1876, s. 213.

¹⁵⁷ Od námluv až po líbánky, Humoristické listy 6, 1892, nestr.

sundala snubní prsten: „*Na tvá ích velkou zm nu ani nevidím, ale za to na tvých prstech, které ti zde sesílily tak, že's na jeden z nich nemohla už navléknout ani snubní prsten, vid?!*“¹⁵⁸ V karikaturách si mnohdy manžel, jenž je v tšinou p edstavován jako obtloustlý postarší pán, p ijíždí pro svou mladou a šaramantní ženu, aby si ji odvezl dom , ta ho asto prosí aby ji zde ještě nechal, že jí ozdravný pobyt velmi pomáhá. Zoufalé ženy se také asto snaží svému odjezdu zabránit tím, že „škemrají“ u láze ského léka e, aby jim napsal ještě n jakou tu malou chorobu. Ženám se z lázní necht lo, p i p edstav žívota doma, starostí o rodinu a všednosti se opravdu nebylo emu divit.

Mnoho kreseb se v novalo i „dozvuk m z lázní“ a jejich d sledk m. Nev ra pochopiteln nez stala vždy v naprosté tajnosti, asto se našel n kdo, kdo o nekalém manžel in ínu v d l, i když to bylo t eba jen dít : „*Mamá, kup mi zas cukroví, já budu ml et, že se hubi kuješ s tatínkem.., víš jako's mi je kupovala v lázních, když jsi se hubi kovala s tím pánem.*“¹⁵⁹

Ve 20. století s p íchodem moderní doby a emancipace se pohled na nev ru za al trochu m nit, i když byla stále odsuzována. V karikaturách bylo na nev ru pohlíženo jaksi frivoln . Kop ivy roku 1911 vyjad ují sv j názor na nev ru takto: „*V našich zámožných kruzích se skute n omezuje po et d tí. – A vidíte, to se zrovna u nás ra te mýlit, my máme sice jen dv d tí, ale m j muž má sedm nemanželských d tí se služkami.*“¹⁶⁰ Mužská nev ra je zde patrna, ale manželka nev rníka si z toho, jak je vid t, velkou hlavu ned lá. Ženy rovn ž berou nev ru v Humoristických listech z téhož roku na lehkou váhu: „*A jsi š astna, Zí o, v manželství? Velmi š astna! Považ si to št stí! Muž se jmenuje Karel a milenec taky Karel. Nemohu se tak snadno pod eknout.*“¹⁶¹

Karikaturisté kritizují ženskou nestálost, avšak poukazují i na manželství bez lásky, které asto vedlo k nev e. Ke konci 19. století totiž s atky z lásky byly daleko ast jší a láska tedy byla dostate ným d vodem ke svatb . Mnohdy zobrazují také manžela, který se k mladé žen v bec nehodí, jako kdyby m li pro ženskou nev ru pochopení. Muži se totiž v tšinou ženili až tehdy, pokud byli schopni

¹⁵⁸ *Obrazová p íloha, Obr. 57: Dozvuky z lázní, Humoristické listy 36, 1896, nestr.*

¹⁵⁹ *Po návratu do Prahy, Humoristické listy 37, 1889, s. 334.*

¹⁶⁰ *Ubývání porod , Kop ivy 3, 1911.*

¹⁶¹ *Obrazová p íloha, Obr. 58: Moderní manželské št stí, Humoristické listy 26, 1911, s. 309.*

zaopatřit rodinu, a tak si brali o mnoho mladší ženy, kterým postarší manžel mnohdy nestačil.

4.3.4 Přehled tchýně a staré panny

Opravdovou pohromou v manželském soužití představovala tchýně. Dnes se hovoří především o manželov matce jako o zkažené a nešťastné, nebo maminině „mazánka“ jen těžko odpoutáte od její nové mámy. Matky manžela nové hospodyně mluvily do chodu domácnosti, kritizovaly v tšinu toho, co žena udělala, nebo ona by to udělala určitě lépe. Skutečně katastrofický scénář představovalo soužití s takovou ženou, protože mladí manželé si mnohdy nemohli dovést nové bydlení a museli zůstat u rodičů. Skutečně, obraz zlé tchýně byl stejný před sto lety jako dnes.

V humoristických časopisech se však neseťkáváme s mužovou matkou, ale naopak s matkou dívky. Tchýně bývá zobrazována buď jako vyschlá, kostnatá a přehnaná žena nebo naopak otlá, brýlatá a nepohodlná osoba. Tchýně je všemožně kritizována a pomlouvána, je vážně považována za pravé zlo. Některé karikatury jsou dokonce poměrně drsného ražení, přání mnoha dívkových manželů představují zbavení se jejich matky je někdy hnáno až ke smrti. Mladý manžel nebyl schopen akceptovat jinou ženu než svou, vadila mu neustálá kritika a drobnost jejich „matky“. Pochopitelně, tchýně mladé manželky obírala o soukromí, nikdy si nenechala nic ujít a neopomněla připojit svůj komentář. Někdy se pletla i do výchovy dětí, což bylo i pro ženu nesnesitelné.

Na konci sedmdesátých let 19. století se objevuje jedna z prvních satirických kreseb vnučující se „tím hrozným ženským“. „Vrána k vrán“¹⁶² z Paříže roku 1879 představuje dva rozmlouvající pány, přičemž jeden obdivuje sbírku zbraní druhého. Mezi puškami visí obraz ženy, což prvnímu muži připadá podivné: „*Ty máš krásnou sbírku zbraní; jak pak ale přichází ta dáma mezi to?*“ „*To je má paní tchýně; horší než revolver, na koho spustí ona nebo on, je vždycky zle.*“ Ke slovnímu doplnění dané kresby skutečně není co dodat: tchýně představující obtížný hmyz, neustále bzučící a nikdy neutichající.

¹⁶² Obrazová příloha, Obr. 59: Vrána k vrán, Pařížek 28, 1879, s. 224.

B hem t iceti let se smysl karikatur zabývajících se tchýn mi m nil jen málo. Zm ny m žeme zaznamenat pouze ve zp sobu urážky nebo pomluvy „drahé“ osoby. Obliba vtip a karikatur na tchýn dosáhla svého vrcholu v osmdesátých a devadesátých letech. Humoristické listy pochopiteln nez stávají stranou a ironické poznámky dosahují až morbidního charakteru. Kresba na konci osmdesátých let – roku 1888 v cyklu „Z kruh vyšších a nižších“¹⁶³ neunikla pozornosti. Mladý ze je skute n „floutkem“, když má tu drzost urazit maminku jeho milované ženy. Ironická narážka na tchýnino stá í je více než do o í bijící: *Sy ák: „Jemnostpane, s ponížením prosím o n co starého.“ Ze : „Paní tchýn , n kdo zde žádá o vaši ruku.“* Vzhledem k tomu, že se mladý muž pokouší „provdát“ svou tchýni za n jakého pobudu, urážku ještě stup uje. Tchýn tím o ividn není pot šena, což m žeme vy íst ze zlostného pohledu. Naopak ze je svou poznámkou o ividn pobaven. T žko íci, zda si muži skute n mohli dovolit ke svým tchýním n co takového, soudím, že nikoli, ale vyhocení celé situace a drzost práv p sobí humorn . Zde by se jemná narážka jevila jako bezsmyslná.

Pokud bychom se cht li poohlédnout ještě po horším osudu tchýn , museli bychom se posunout asi o deset let dále. Na konci devadesátých let se „ erný humor“ ještě zhuš uje. Tchýn nejsou pouze uráženy, ale je jim p ána také smrt. Dv kresby z roku 1898 a 1899 to nepochybn dokazují.¹⁶⁴ Sílu karikatury doložíme nejlépe slovním komentá em, v n mž manžel ina matka nadává služce, kde byla tak dlouho s nákupem a ironicky podotkne: *„No, vás si pošlu pro smrt.“* Tím však nadhodí udi ku zeti stojícímu opodál, jenž si povzdechne, že to by si služka m la skute n pospíšit. Podobná kresba z roku 1899 vyjad uje v podstat totéž a ukazuje, že problémy s tchýn mi nem li jen m š ané, ale také venkovští muži, v tom si byli pánové skute n rovni. V z s nábytkem je naložen k prasknutí, ze ledabyly drží jeden konec vozu a nevypadá to, že by se s ním snažil n jak pohnout. Postarší ženu to pochopiteln rozlíti: *„A te už neo umujte a je te! Já vám zatla ím!“*. Ze její pokyny neopomene okomentovat: *„Kdybys rad ji už „jela“ ty! Já bych ti také zatla il – ty pichlavé o i.“* Je nutno podotknout, že ze si poznámku íká v duchu, i

¹⁶³ Obrazová p íloha, Obr. 60: Z kruh vyšších a nižších, Humoristické listy 14, 1888, s. 131.

¹⁶⁴ Dvojsmysly, Humoristické listy 25, 1898, nestr.

Obrazová p íloha, Obr. 61: Momentky ze srpnového kvartálu, Humoristické listy 33, 1899, nestr.

p es o ividnou nenávist k tchýni má p ece jenom tu slušnost se nahlas nevyjád it. To u kresby z roku 1898 íci nem žeme.

Ženatý muž p i sebemenší p íležitosti neopomenul sd lit n jakou poznámku na konto tchýn . Ze již zvyklý a otrkaný si mohl leccos dovolit, jiné to však bylo u nastávajícího manžela. Celý vyd šen, pln úzkosti a strachu p ed matkou své milované se jen t žko odhodlával požádat o její ruku.¹⁶⁵ Jak je vid t, tchýn nebyly „obtížným hmyzem“ pouze v pr b hu manželství, ale i p ed ním. Muži tchýn ásto nesnášeli a jen t žko se smi ovali s jejich p ítomností ve svém život .

Na karikaturách ze 70. – 90. let m žeme pozorovat ur itý vývoj: od karikatury, kde se tchýn objevila pouze na obrazu až po karikaturu, kde se ze nebojí íct manžel in matce, že si p eje její smrt, i když dvojsmysln .

Stejn jako omšelé a protivné tchýn byly ástým ter em satirických kreslí staré panny. Spole nost k nim zaujímala podivný postoj. Na jedné stran lítost p ed nenapl nou životní rolí jako manželky a matky a na druhé stran posm ch od škodolibe .

Ženy se v tšinou provdaly do dvacátého sedmého roku svého života, pozd ji se šance na dobrý s atek radikáln zmenšovala. Neprovdaná žena z stala u svých rodi a p sobila zde jako finan ní p ít ž. Možnosti profesního uplatn ní m šanských žen byly dost malé, žena se mohla v novat innostem vycházejícím z jejího „ženského poslání“ – výchova d tí nebo hospodyn . Ženy se proto mohly uplatnit jako u itelky, vychovatelky, modistky a v nižších spole enských kruzích jako služky, švadleny nebo d lnice. Obzvlášt obtížné bylo vyrovnat se se svou situací – samotou do konce života. Spole nost ženám dávala neskryt najevo jejich neúsp ch na poli s atkového trhu. M šanská spole nost m la zakódovanou p edstavu o život ženy a o jejím hlavním poslání, proto pro n byly staré panny jakousi sociální p ít ží a mnohdy se dostávaly až na okraj spole enského d ní.

Mnohé dívky byly od dosažení v ku na vdávání odstrašovány p ípady starých panen, není proto divu, že v tšina z nich m la panickou hr zu z toho, že z stanou „na ocet“.¹⁶⁶ Staropanenství bylo ásto spojováno se zapšklostí, nevraživostí,

¹⁶⁵ Obrazová p íloha, Obr. 62: Zbyte ný strach, Švanda Dudák 5, 1905, s. 41.

¹⁶⁶ Šim nková, Alena, Statut, odpov dnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v eské m šanské spole nosti v 19. století, H 95, s. 88.

osamlostí a někdy dokonce i se smšností. Oznaení „stará panna“ bylo vskutku posmchem, urážkou a také postrachem.

Dnes se na staropanenství díváme jinak, ženy mají mnoho možností jak se uplatnit, aniž by rstaly v rodině jako pítž. Jistě, někdy narazíme na rýpavou poznámku o protivné neprovdané ženě, ale posmch není tak markantní. Pro mnoho dnešních žen nejsou životním cílem vdavky, ale v 19. století to bylo právně naopak. Právě proto bylo oznaení „stará panna“ tak ponižující.

Karikaturisté se nevyhýbají ani této problematice. První reakce na zvyšování počtu neprovdaných žen spadají do druhé poloviny sedmdesátých let. Kresby z Paleka z let 1876 a 1877 vyjadují osudy neprovdaných žen, které si buď příliš dlouho vybíraly, až rstaly „na ocet“, nebo předstárlé ženy v konfrontaci se společností, která byla k osudům takových žen skutečně neomalená a mnohdy i zlá. Roku 1877 představuje Palek „Román jednoho „zamilovaného“ páru až k nevystání.“¹⁶⁷ Žena, která za nic nestála a on nestál o ni, dopadla pro společnost skutečně katastrofálně – rstala sama s nešťastným osudem a s pletením v ruce. Tato kresba představuje možnost, jak mohou mladé dívky dopadnout, když budou vybírat manžela neuváženě. Jiná, o rok mladší karikatura z téhož časopisu poukazuje na obranu žen před stárnutím – zapírat svůj věk, což se mimochodem nezmenilo ani dnes, ale v 19. století byla hlavním důvodem klesající možnost sátku, nebo ženy po tícátém roce byly odsouvány do pozadí především kvůli sníženým reprodukčním schopnostem. „Milá Otilie, přijď tedy v úterý jistě. Slavím toho dne, jako vždycky jindy, svoje tisícileté narozeniny.“¹⁶⁸ Zmílované dámy rozhodně není tisíc let, její podoba lemu napovídá – karikaturista ji vyvedl do extrému – vrasitá a vyschlá tvář bez mladistvé svžesti naznačuje, kolik asi žen může být. Tato karikatura jen ukazuje na zoufalství žen, které se snaží bránit i takovým způsobem, přestože jim to v žádném případě nepomáhá.

Motivy starých panen se z humoristických časopisů neztratily ani v 90. letech 19. století, kdy poukazují spíše na chování společnosti v ní. Mladí lidé se v pozdějších letech – osmdesátých a devadesátých, často seznamovali i na veřejném bruslení – stejně jako plesy bylo dobrou příležitostí k nalezení partie. Kontrast

¹⁶⁷ Obrazová příloha, Obr. 63: „Román jednoho „zamilovaného“ páru až k nevystání.“, Palek 64, 1877, s. 509.

¹⁶⁸ Tamtéž, Obr. 64: Starý svátek, Palek 3, 1876, s. 20.

prost edí, do níhož je zasazena kresba „V zim“,¹⁶⁹ p sobí sm šn – stará panna sedící na ledě, kde už pro ni není místo, a zůstává zde sedět napořád stejně jako v životě, nebo nemá příležitost ke společenským stykům, ze kterých je mnohdy vyloučena.

Přístup společnosti a neomaleného chování k neprovdaným ženám vyjadřují Humoristické listy v kresbě „Ples“¹⁷⁰ z roku 1898. Dáma, která je tu nazvána odkvétající sedmikráskou, což nebylo v humoristických časopisech neobvyklé, ztratila na plesu v jí, a proto jej chce nechat vytroubit, na což jí „galantní výbor“ odpoví: „*Toho snad nebude ani zapotřebí. Ten je zajisté ve výklenku druhého okna, kde jste ráčila sedět nepřetržitě celou noc.*“ Rovněž prost edí plesu a starých panen je stejně jako u předcházející kresby paradoxní a tím i smyšlné, navíc je tu však další osoba, která dává ženě neskrýtně najevo, že propadla s atkovým trhem bez úspěchu a že díky svému věku už ani nemá šanci.

Podobných kreseb bychom našli ještě mnoho, v těsinou se ale opakují, mní se pouze prost edí nebo podoba starých panen. Karikatury varují dívky před jejich možným osudem, posměšně reagují na stáří neprovdané ženy, ale na druhou stranu neopomínají skrytě kritizovat přístup ve společnosti k jejich smutnému osudu.

4.4 Žena ve společnosti

Žena měla dvojí život - život rodinný, soukromý a život ve společnosti - veřejný. Jinak vypadal život v domácnosti – starost o děti, manžela, o domácnost, a zcela odlišný život na veřejnosti. Život plný starostí a péčí brzy vystřídal život veřejný. Žena postupně vystupovala z intimity rodinného života, jež jí byla v 19. století odebrána rostoucím idealizováním ženy jako dobré manželky a matky, a to vše díky osvícenectví, jemuž vdáváme za rozvoj vědy a dokonce i za národní uvdomování.

Život na veřejnosti ale i tak obsahoval mnoho starostí, ženy si například musely pořídit vhodnou garderobu a také se chovat podle společenských pravidel, nebo byly neustále pod drobnohledem svého okolí. Život veřejný se pohyboval

¹⁶⁹ Obrazová příloha, Obr. 65: V zimě, Humoristické listy 3, 1890, nestr.

¹⁷⁰ Tamtéž, Obr. 66: Ples, Humoristické listy 2, 1898, nestr.

v oblasti sportování, jako bylo plavání, golf, tenis, jízda na bicyklu nebo na koni, na promenádách, kávových společnostech, na plesech, v salonech, na letním bytě nebo v lázních. V každé společnosti bylo vyžadováno určitě společenské chování, jemuž se musel každý přizpůsobit, pokud chtěl být do společnosti přijat.

Do života ve společnosti je rovněž zahrnováno postavení žen, tj. jejich vzdělání, emancipace a profese. Vše bylo objevováno karikaturami postupně a plně se rozvinulo až ke konci 19. století. Kapitola se bude v novatématických tématech, jež byla v karikaturách nejbohatší – sportovní aktivita žen, vzdělání, emancipace a profese.

4.4.1 Ženy a sport

S ženským sportovním souvisí mnoho faktorů, jednak fenomén volného času, kdy začaly mít ženy čas samy pro sebe, a také osvětlovatelé, již se snažili sportovním zlepšit zdravotní stav žen, který byl velmi často žalostný.

Před 19. stoletím znala volný čas určený pro rekreaci a odpočinek pouze šlechta, která preferovala pobyty na letních bytech, v lázních apod. V 19. století s průběhem průmyslové revoluce a novým chápáním času, jenž nebyl závislý na přírodě, se rozsah volného času rozšířil i na širší společenské vrstvy. Průmyslová revoluce přinesla lidem ulehčení práce, s rozvojem dopravy také souviselo nové pojetí životního prostoru a v neposlední řadě rovněž zavedení pravidelné pracovní doby. Pracovní doba, zpočátku až nelidsky dlouhá, se postupně zkracovala.¹⁷¹ Čas se začal rozlišovat na čas strávený v práci a na čas prožívaný doma. Se zkrácením pracovní doby se mimopracovní čas prodlužoval a čas jí byl tráven jinde než doma.¹⁷²

V moderním prostředí byl volný čas vyplněn aktivitami přebíranými od šlechty, ke které se snažili přiblížit. Šlechtický rok byl pevně strukturovaný a moderní moderní společnost od aristokracie tuto strukturu přebírá.¹⁷³

¹⁷¹ V průběhu 19. století o čtyři až šest hodin.

¹⁷² V této souvislosti je také novým pojmem pracovní klid, den, kdy se nepracovalo připadl dle křesťanských tradic na neděli. V 19. století byl nedělní pracovní klid uzákoněn až roku 1905. Pracovní klid byl rozšířený o sobotní odpoledne – víkend, se rozšířil po anglickém vzoru až po první světové válce.

¹⁷³ Šlechtický rok byl pevně strukturovaný: koncem května šlechta opouští svá šlechtická sídla a stahuje se na venkov do letních vil a bytů a pobývá zde až do podzimu, kdy nastává období honu. V neposlední řadě do aristokratických aktivit patří plesy, návštěvy koncertů a divadel a také cestování.

Modernizace celé společnosti sledovaného období přinášela do všech sfér života nové prvky, jež soudobé pozorovatele nutili zaujmout k nim určitý postoj. V této době se také začíná rozvíjet sportovní aktivita žen, jedná se především o veřejné koupání.

Tato lesná aktivita žen nebyla v 60. letech nijak běžná, rozšíření této lesního cvičení nebo vůbec nějakého pohybu bylo pro ženy velmi obtížné. Ženám se maximálně doporučovaly chůze a dlouhé vycházky. Výjimkou byly i koupele, ty se však postupně mezi ženami rozšířily. Koupalo se v rybnících a také ve vznikajících lázních. V Praze existovaly modernější podoby koupelí - plovárny. Plovárny byly zpočátku oddělené, později společné. Cudné koupací oděvy žen mužskou populaci příliš nepobouřovaly. Karikatury se především zabývaly dámami, jež zde odhalují více než na veřejnosti, v 80. a 90. letech 19. století.

Od 2. poloviny 19. století se pomalu mění názory na nevhodnost lesního sportování, pohybu a také velmi zvolna na odhalování lidského a zvláště ženského těla. Společnost se začíná odpruďovat, ovšem u koupání to byla výjimka. Při koupání tak ženy překračují intimní sféru rodiny až ke krajnosti.

Plavecké úbory a dle názorů na plovárnách v 60. letech jsou velmi zastaralým námětem satirických kreslířů. Plavecké úbory totiž odhalují mnohem více, než dovolují panující zásady slušného odívání ve společnosti. Přítomností na plovárnách se ženy přibližily k mužskému světovému lesnou aktivitou, a proto se karikaturisté vnují i dialogem, které zde ženy vedou. Vztahu dialogu a nového úkazu na plovárnách, jimiž byly ženy, se vnuje karikatura z Humoristických listů roku 1861 „Politika na plovárně“¹⁷⁴. Už jen samotné téma a název karikatury napovídá její absurdností a směšností, nebo ženy diskutující o politice byly pro tehdejší dobu zvrácené. Ženy v kresbě dokonce kouří a mají odhalený dekolt, což je pro tehdejší společnost degradující. Karikatura „Politika na plovárně“ reaguje i na novost této situace a na to, že s novinkami se společnost začíná vyrovnávat. Ženy „mužatky“ zde debatují o politice, konkrétně o sledcích Schmerlingovy ústavy, které považují za přijatelné, nebo jsou pro ně dležitější lukrativní vdavky než skutečné politické následky: „Nech si už říkat, kdo chce, co chce: já jsem pro pokrok, mně se nyní již ústavní život

¹⁷⁴ Obrazová příloha, Obr. 67: „Politika na plovárně“, Humoristické listy 47, 1861, s. 400.

*mnohem víc líbí, než dřívejší zpráva vlády, a by to jen proto bylo, že následkem
íjnového diplomu tolik úředník z Uher a Horratska opět do země se navrátilo.“*

Podle mužů žena nepatří do politiky, protože raději myslí na vdavky a rovněž, a jakkoli odhalená, nepatří na veřejnost, nebo je to proti mravním zásadám společnosti, a proto ženské chování a vzhled žen na plovárně kritizuje vybraným způsobem.

Společnost si na ně které novoty zvyká skutečně pomalu, jiné zevšedují poměrně rychle. Veřejnost především zajímají novinky a aktuální drby. V případě plováren a odhalených žen bylo o dvacet let později podobné téma v Humoristických listech bráno už jako všednost. Karikatura si už nevšimá jejich úboru ani pobuřujícího faktu odhalení, které se stupovalo. Plavecké úbory byly daleko odvážnější a s většími erotickými nábojem. V karikaturách v minulých se plovárnám na konci 19. století najdeme i to, že se postupně překonávaly bariéry společenských plováren pro muže a ženy. Sociální setkávání na plovárnách také začalo mít podobný charakter, jako mělo například společenské setkávání na ulici, v divadle nebo na plesu. Z koupaliště se tak stává veřejný prostor. Vnímání plavání se začalo brzy měnit.

Sportování rovněž znamenalo novou příležitost k seznamování, k hledání manžela nebo navazování nového přátelství a známostí. Právě na plovárnách se ženy často setkávaly se svými přítelkyněmi i rivalkami, přátelsky rozprávěly nebo se škodolibě pomlouvaly. Hlavním tématem nových karikatur z plováren nebyla ženská nahota, ale spíše ženské vlastnosti. Koupání před muži bylo stále považováno za nevhodné, i když už nebylo tak striktně dodržováno, přesto jediní muži, kteří se na ženských plovárnách nacházeli, byli plavci, se kterými dívky také často koketovaly: „*To ti povídám: ne abys mně snad s tím starým plavíkem koketovala! – I to to! Vždy jsou tam ještě dva mladí!*“¹⁷⁵ Manželé se obávali nevěr svých mladých ženušek, avšak na plovárnách k tomu mnoho příležitostí nebylo. Klepy a novinky ze společnosti zde byly pro ženy přehnanější: „*Co se ti tuhle ptala ta hubená paní radová? – Není-li ve vodě něco, co by ji mohlo kousnout. – Nesmysl od ní, bát se něčeho takového! Ta přece u není ani dost málo k nakousnutí!*“¹⁷⁶ Ženy často

¹⁷⁵ Obrazová příloha, Obr. 69: Na plovárně, Humoristické listy 30, 1881, s. 237.

¹⁷⁶ Na plovárně, Humoristické listy 23, 1889, s. 209.

pomlouvaly jedna druhou: jak vypadají nebo jak se chovají. Pomlouvaly velké hýždě, plavecké úbory, koketnost nebo hloupost.¹⁷⁷

K ženskému sportování vyskytujícímu se v karikaturách bychom mohli přičítat také turistiku. Turistika nevadila ani mužům, vycházky nebyly na škodu a naopak se stávaly příjemným zpestřením dne. Na vycházky a výlety chodili i jezdili mladí lidé, aby si vyznali lásku, ale i starší generace, aby unikla městskému ovzduší a odpovínila si v přírodě. Pro karikaturisty výlety nikdy nebyly samy o sobě vhodné ke kritice, spíše se z nich stala příležitost k rozebírání koketnosti žen, jejich stáří nebo jejich vlastností: „*Poslyšte, jsou zde na Šumavě staré stromy? – Je jich zde moc, slepinko, a také moc v jejich stáří.*“¹⁷⁸ Turistika často směřovala do odlehlejších krajín a na venkov, proto žena pokročilejšího věku musela místnímu obyvatelstvu zajisté připadat podivná.

Výlety patřily mezi místa setkávání stejně jako plovárny nebo později kluziště. Právě „klouzání“ bylo považováno za jeden z vhodných sportů pro dívky, později se ale klouzání změnilo v bruslení na pevnějším ocelových železích na botu. Bruslení však už nebylo vnímáno tak pozitivně, bylo spíše doporučováno mladým lidem, nebo starší mají křehké kosti, které se snadno zlomí. Kvůli bruslení byly kritizovány vdané ženy, nebo podle společnosti bylo nevhodné, aby se vdaná žena proháněla na bruslích před očima ve společnosti. Stejně jako výlety bylo bruslení příležitostí k povídání, flirtování nebo k navázání nové známosti. Mnohdy sem chodily matky s dcerami za jediným účelem – najít vhodného partnera. V Novém Pásku je taková matka přímo rozradostněna, když kandidát profesury porazí nechtící její dceru, celý ustaraný se jí omlouvá a ptá se, zda se jí nic nestalo. Matka se ihned chopí příležitosti: „*Eh, tebe ji nechte a přijte k nám zejtra se zeptat!*“¹⁷⁹ Na kluzišti se skutečně nejčastěji objevovali mladí lidé, kteří se chtěli seznámit, nebo příležitostí k seznámení nebylo mnoho. Dcery pochopitelně vždy doprovázely matky a sledovaly je z pozadí, aby si jejich dcery nedovolily příliš nebo aby si nevybraly špatně.

V roce 1862 vzniká Sokol, tělovýchovný spolek, který má nejen pevnost o tělo, ale rovněž má vlasteneckého ducha. Ono později vzniká i Tělocvičný spolek

¹⁷⁷ Obrazová příloha, Obr. 68: Na plovárně, Humoristické listy 27, 1885, s. 219.

¹⁷⁸ Tamtéž, Obr. 70: Nový Pásek 25, 1896, s. 196.

¹⁷⁹ Na ledě, Nový Pásek 24, 1890, 195.

paní a dívek eských, kde mly ženy p íležitost utužovat t lo, ale i ducha. Mnoho pán ze spolku z ženského sportování nadšeno nebylo, nebo podle nich se z k ehkých dívek a žen stanou mužatky nevhodné pro manželský život. Takový názor byl pom rn rozší ený, avšak karikaturisté se ženskému t locvik u vyhýbali. V novali se plovárnám, bruslení, výlet m, ale t locvik do svých kreseb nezahrnovali. T locvik se asi nehodil pro rozverné m š anské karikatury.

Po roce 1900 bychom našli karikatur na téma koupání, výlety a bruslení daleko mén , lidé si na nové sporty už dávno zvykli, a proto nebyly dále lukrativním nám tem. Daleko b žn ji se v karikaturách za íná objevovat cyklistika. Cyklistika se ženám otev ela v devadesátých letech, když se za ínalo používat klasické jízdní kolo. Nejd íve bylo nutné p ekonat p edsudky, že jízda na kole škodí ženskému organismu. Zastánci cyklistiky jízdu na kole p irovnávali k jízd na koni a šlapání k pohán ní šicího stroje. I p es mnoho odp rc se cyklistika za ala rozší ovat mezi širokou ve ejnost, i když z po átku byla výsadou vyšších vrstev, nebo velocipéd nebyl nejlevn jší.

V cyklistice bylo rovn ž nutné reformovat ženský od v, nebylo možné sportovat ve dlouhé jakkoli zjednodušené sukni. Sukn se proto sice zkrátila, ale pozd ji se ukázalo, že i tak je pro cyklistiku nevhodná, a také zkrácené sukni odhalující lýtko byly velmi pobu ující. Pikantní listy na práv takový problém s lehkostí poukazují, když neopatrný pán vrazí do bicyklistky: „*Ale, pane, dejte pozor, což nevidíte? – Ra te odpustit, práv proto, vidím dosti mnoho.*“¹⁸⁰ ešením byly kalhoty, kalhoty, které šokovaly mnohé muže již p ed desetiletími ve Francii, kde je nosila nap íklad George Sandová. V echách cyklistické kalhoty ženy rovn ž za aly nosit, avšak v umírn n jší podob – kalhotové sukni. Koncem 19. století se v karikaturách objevují už kalhoty zkrácené, jež se nosily s podkolenkami, nebo odhalit nožku na ve ejnosti se stále neslušelo. Takové kalhoty však už mly u karikaturist odezvu, ženy v nich vypadaly jako muži a bylo snadné si je s nimi splést, jako v satirické kresb v Novém Pale ku, kde se prochází pán, který vypadá spíše jak n jaký chu as a nemá si ím zapálit, je v šoku, když požádá

¹⁸⁰ Obrazová p íloha, Obr. 71: Pikantní sv t, listopad, 1896, s. 4.

kolemjedoucího cyklistu, aby mu zapálil, a zjistí, že je to ve skutečnosti „moderní žena“.¹⁸¹

Ženy si skutečně nový sport oblíbily: „*Jak jsi vyvázla ze srážky s tou ubohou, starou ženou, nemlo to nepříjemné následky? – Ale ovšem, přerazila jsem si idítko, ohnula jsem šlapky a rozbila jsem si lampičku.*“¹⁸² První slečna pír rozhovoru jistě neměla na mysli stav kola, ale zranění obou havarujících. Jak je vidět, ženy si podle karikatury oblíbily jízdu na kole natolik, že nemyslí na nic jiného.

Sportování se rychle začalo šířit i mezi ženy, i když se musely potýkat s mnoha negativními názory a odporem mužů i žen na odhalování ženského těla na plovárnách, škodlivosti bruslení nebo jízdy na kole. Sportování rovněž přiblížilo ženský svět k mužskému a opravdu můžeme hovořit o tom, že sportování přispělo velkou měrou k emancipačnímu procesu žen.

4.4.2 Cesta ke vzdělanosti

Vzděláním a jeho důležitostí v ženské emancipaci jsem se zabývala už v předcházející kapitole. Cesta k ženské vzdělanosti byla velmi dlouhá a neobešla se bez mnohých překážek a negativních postojů mužů. V českém měšťanském prostředí měla žena to štěstí, že s uvdomováním si vlastenectví mnoho mužů požadovalo od žen, aby jejich potomci byli dobře vychovaní a také patřili k vzdělaným. Jediná žena je mohla v prvních letech života na toto přivést. Avšak názory na ženskou vzdělanost se i tak měnily jen velmi pomalu. Muži v tšinou akceptovali vzdělaní jen do té míry, pokud žena nezačala ohrožovat mužovo postavení.

Karikaturisté na vzdělaní žen reagovali již na začátku šedesátých let 19. století. První karikatura se objevila roku 1861 v humoristickém časopise *Brejlé* a také o dva roky později v *Šotku* s názvem „*Dívčí penzionát na malém městě*“.¹⁸³ Dívky studující v dívčím penzionátu jsou tu zobrazeny jako husy s krinolínami. Zde můžeme dospět i k fyziognomické podobnosti husy a ženy s prohnutým krkem a postojem vytvořeným soudobým oděvem – krinolínou. Karikaturista zde naznačuje, že ženy se vzdělavat nemají, jsou hloupé a mají naprosto jiné dispozice než muži, kteří jsou pro vzdělavání zrozeni. Očividná podoba ženy s husou tomu také patří.

¹⁸¹ Obrazová příloha, Obr. 72: Moderní žena, *Nový Pálek* 19, 1898, s. 149.

¹⁸² Myslí jen na kolo, *Nový Pálek* 41, 1898, s. 321.

napovídá. Názor na dívčí vzdělání je také vystupován tím, že do penzionátu se kolíbají opravdové husy a ženské „husy“ z nich vycházejí. Husa jako husa, všechny jsou sčizeny na jednu hromadu.

Na vzdělání potom karikatury dlouhou dobu nereagovaly, ženy se sice vzdělávaly, ale nijak tím nenarušovaly mužský svět, nebo vzdělání bylo buď ryze nepraktického charakteru, pouze pro výchovu potomků, nebo bylo sice praktické, ale týkalo se především dělnických a chudých dívek, což mužům nevadilo, jejich sociální situace byla mnohdy hrozivá a muži takovou pomoc vnímali spíše ze sociálního hlediska.

Zle začalo být v době, kdy se ženy pokoušely o získání lepších pracovních pozic, pro které však bylo nutné vyšší vzdělání. Rozmach karikatur reagujících na vzdělání žen byl zaznamenán po roce 1890, kdy byla založena Minerva, první dívčí gymnázium, jenž znamenalo posun v emancipačním procesu a přibližování se světu mužů. Již v roce založení se objevují první satirické kresby v Novém Páleku, který v podstatě jako jediný na tuto problematiku poukazuje.¹⁸⁴ „Ženské studium“ se v Novém Páleku vnuje ženám gymnazistkám, inženýrkám, doktorkám nebo právnicám. V tšinou jsou studované ženy zobrazeny s těmi mužskými oděvy, někdy dokonce i v kalhotách, pánském plášti, krátkými vlasy schovanými pod cylindr, koulečkou nebo hrající kulečičku. Už jen to, že dívky takto vypadaly, bylo zesměšňující a kritizovalo ženské studování. Muži toto v žádném případě nechtěli akceptovat. Karikatury vesměs poukazují na to, že pokud se ženy budou zabývat danými profesemi, bude to pohroma, nebo i přes vzdělání to budou stále ženy se svými rozmary a neschopností myslet na něco jiného nežli na muže, vdavky a šaty: „*He Fany: v srpnu dám vám v dekou cestu do Norvéžska! – Do těch skal? Nebude ti tam smutno? Myslím Fany, že nebude, nebo mi napadlo spojit to se svatební cestou.*“

Na nerealizovatelnost vyššího ženského studia z pohledu mužů reagovaly i Humoristické listy malou karikaturou. Až budou ženské na univerzitě, kde rozpráví chudá vdova a medička: „*Slitujou se, sleinko, a darujou mi něco; mám ty i děti. – Milá matko, musíte hledět, musíte hledět, aby jste se už nějak protloukla. Koukejte:*

¹⁸³ Obrazová příloha, Obr. 73: Ženského Brodu, Brejle 4, 1861, s. 14.

¹⁸⁴ Tamtéž, Obr. 74: Ženské studium, Nový Pálek 28, 1890, nestr.

*práv jsem studovala, že bacilla má za minutu d tí milion. Co teda by ta teprv m la íkat?*¹⁸⁵ Kresba zde lí í studovanou ženu jako zcela bezcitnou, je plna v domostí, ale ztrácí ženskou empatii, citlivost a solidaritu. Ubohé žen nechce pomoci, což bylo pro ádnou m š anskou ženu 19. století d ležitou náplní života. Pomoc druhým byla rovn ž ženskou ctností a pat ila k prvo adým ženským úkol m. Názor byl vyjád en jasn , studovaná žena p estává být opravdovou ženou, manželkou a matkou.

Na vzd lání bylo pohlíženo po zbytek století podobn : žena je hloupá, ke studiu se nehodí, nebo myslí spíše na hlouposti, nepraktické a ned ležité v ci než na u ení. Podle muž nem la žena pro studium dostate ný intelekt, nedokázala se soust edit, a proto ani nemohla zvládat náro n jší intelektuální profese. Mnoho karikatur se v nuje studentkám, názor na n je v tšinou vyjad ován podobn . Hloupou ké dívky myslící za každé situace na muže – ve škole, p i studiu nebo p i hovoru o n m i prost dívky nelogicky myslící a naprosto nemoudré. Karikatura v Humoristických listech z roku 1889 se v nuje jedné z takových studentek: „*Ale Ma enko, ty máš na vysv d ení skoro samé nedostaté né! – Nic ned lá matinko, u itelkou budu p ec. - No takhle ne. – Jakpak ne, když už te za mnou chodí t i páni u itelové.*“¹⁸⁶ Dívku studium o ividn p íliš nezajímá, daleko lukrativn jší je pro ni p edstava, že s o ni zajímají muži – u itelé, za jednoho z nich se pravd podobn jednou provdá, takže bude u itelkou tak jako tak.

O více než dvacet let pozd ji se studentky p íliš nezmnily, v Kop ivách roku 1912 je uve ejn na karikatura „Mezi námi d v aty“ s lehce erotickým nádechem: „*Ach bože, konec prázdnin! Zase za ne to u ení... - Blázínku, já jsem se v lázních p es prázdniny p iu ila víc, než na vyšší dív í za kopu let!*“¹⁸⁷ Od konce osmdesátých let až do první sv tové války se tedy v tšina karikatur reagujících na vzd lání mnoho nezmnila, i p es to že ženy dosáhly až na vysokoškolské vzd lání. Je vid t, že muži se s rostoucí vzd laností žen smi ovali jen pomalu a dál lp li na názorech, že žena pat í do domácnosti a k plotn . Našt stí realita byla naprosto jiná n ž popisovaly karikatury.

¹⁸⁵ Obrazová p íloha, Obr. 75: Až budou ženské na univerzitách, Humoristické listy 9, 1890, nestr.

¹⁸⁶ Pololetní zkoušky, Humoristické listy 6, 1889, s. 95.

¹⁸⁷ Mezi námi d v aty, Kop ivy 19, 1912, nestr.

4.4.3 Od služek k uitelkám

Práce byla podle m š anské společnosti pro ženy naprosto nevhodná a ponižující. Ženám se neslušelo vykovávat jakékoli povolání. Avšak mnohé ženy, pro něž byly prvotním cílem vdavky, se mnohdy neprovdaly, nebo s atkový trh trpěl nedostatkem mužů nebo vhodných partií. Neprovdaná žena zůstala doma a rodina měla povinnost se o ni postarat, i když byla značně finančně zátíž. Mnoho žen si proto p řívádalo doma ručními pracemi, jako bylo vyšívání nebo šití. Se vznikem strojní výroby však zájem o drahé ruční práce poklesl a lidé dávali přednost sice méně kvalitním, ale levnějším výrobkům. Ženy tak ztratily i tu malou možnost jak přispět do domácího rozpočtu. Mimo domov měly m š anské ženy pracovní možnosti pouze takové, které vycházely z jejich přirozenosti, a tím byla především práce s dětmi. Jako mladé dívky se tak mohly stát vychovatelkami nebo později uitelkami.

Karikaturisté si práci vychovatelek a uitek oblíbili. Proto své kresby situovali do uitelského prostředí, kde ženy – uitelky zobrazovali v tšinou jako staré panny. Není se tomu divit, stav uitelský pro ženy znamenal doživotní celibát. Ženy sice měly možnost uitelství opustit, ale tím také ztratily finanční zajištění a určitou nezávislost na mužích, na kterou byly jistě zvyklé.

Uitelská profese sama o sobě příliš zasměšována nebyla, nebo pedagogickou profesí byli muži, i když zdaleka ne všichni, ochotni akceptovat. Občas se v humoristických časopisech objevila drobná satirická kresbička vnučující se uitelkám. Některé karikatury rozebíraly také hloupost. Ostatní ženská hloupost byla jednou z hlavních náplní karikatur o ženách. Nejinak tomu bylo v případě uitek – hloupá je žena, o to hloupější je uitelka. V Novém Pásku se právě tato charakterová vlastnost objevuje, když uitelka jdoucí na procházku s dětmi obdivují krásná zvířata: „Milé dívky, podívejte se, v jakém poádku kráčí ta roztomilá zvířátka v sadě! Pravím vám, že lov k od zvířat poádku má se uiti.“¹⁸⁸ Ta roztomilá zvířátka jsou však husy jdoucí v houfu za sebou. Husa, jak známo, reprezentuje v nynější době nadávku a také hloupost, i když v dávných dobách byla považována za prostředníka mezi nebem a zemí, dnes tomu tak již není. Není tomu

¹⁸⁸ Obrazová příloha, Obr. 76: Nový Pásek 6, 1897, s. 44

tak ani v tomto případě, naopak. Hloupé husy jdoucí za sebou jsou stejné jako u itelka s ža kami.

Po dlouhou dobu byl jeden z požadavků u itelek zrušení celibátu. I po velké snaze mnoha žen byl však zrušen až se vznikem československé republiky. I když by se zdálo, že všechny u itelky jistě bojovaly za zrušení tohoto zákona, zdaleka tomu tak nebylo. Mnoho žen i mužů bylo proti jeho zrušení, nebo se odpokládali, že žena není schopna zvládat takové zamětnání a starost o domácnost a rodinu dohromady. Jednoznačná karikatura proti zrušení celibátu pocházela z roku 1903: „*Paní kolegyně, kolik máte dětí? – Ve škole pouze 5, doma však už 8.*“¹⁸⁹ U itelka tak měla vlastně dohromady tolnět dětí, což bylo pro příznivce celibátu nemyslitelné a nemožné skloubit s profesionálním a domácím životem.

Ne všechny karikatury se ale vyjadřují proti zrušení celibátu, mnoho jich reaguje na ženskou snahu pozitivně. Tvrdí, že celibát chtějí zachovat akorát staré panny, které se už vdávat ani nemohou. V Humoristických listech najdeme několik takových kreseb, které jsou od sebe třeba deset let, ale podstata je stále stejná. Při rozhovoru staré a mladé u itelky jasně vychází najevo, proč se staré u itelky buď o zrušení celibátu nezajímají nebo jsou proti: „*Tak jak se vám zde o prázdninách líbí? Není-liž pravda, romantická to krajina! Vše jako bylov ku šeptalo: Má milá, pojď, pusedni blíž!* – *Vidíte, to mi tu neekle ještě nikdo...*“¹⁹⁰ Podobná je i kresba o deset let mladší, jež zobrazuje mladé a staré u itelky v otázce celibátu, text je jasně hovořící: „*Když kocouru vypadají zuby, pěstane myši chytat.*“¹⁹¹ Mladé u itelky pochopitelně chtěly založit vlastní rodinu, ale nehodlaly opustit své zamětnání, které je osamostatnělo, stavělo na rove mužů a rovněž je finančně zajišělo.

Mladé dívky si mohly přivydělat jako vychovatelky, dokud se neprovdaly, a proto také byla častým terčem karikatur jejich dívčí naivita, hloupost a starosti o muže. Vychovatelky se měly starat o děti svých zamětnatelů, hlídat je a případně je také učit. Iasto se svým povinnostem nevěnovaly a spíše je lákala zahálka nebo muži: „*Potkali jsme na procházce vojáka, milostpaní, ale to se neptají jak se na něj*

¹⁸⁹ Až se vdají, Humoristické listy 49, 1903, nestr.

¹⁹⁰ Humoristické listy 31, 1894, nestr.

¹⁹¹ Obrazová plocha, Obr. 77: Ze schůzky u itelek, Humoristické listy 48, 1903, nestr.

*tuhle Miloušek t ásl. – Pamatuj si, Baruško, pro vždycky: nikdy nesvád j na d ti, co sama d láš.“*¹⁹²

Ženy a dívky z nižších vrstev m ly p íležitostí k výd le ným innostem více. Mohly pracovat jako slučky, kucha ky, d lnice a n kdy jako domovnice. Povolání rovn ž vycházela z b žných ženských povinností jako uklízení nebo va ení. Karikatury do první sv tové války si berou „na paškál“ hlavn profesi sluček, kucha ek a domovnic.

U sluček si kreslí i v tšinou všímali jejich chování, vlastností a jednání. Pro slučky byla typická drzost, lenost a hloupost. Pani ky je také ásto nemohly vystát a byly s nimi velmi nespokojené. ásto je hubovaly, vytýkaly a láte ily. Slučky byly skute n takové, byla to d v ata s minimálním vzd láním, která maximáln absolvovala povinnou školní docházku, proto mnoho z nich nem lo ani slušné vychování a byla to d v ata od rány. Milostpaní pochopiteln od sluček požadovaly poslušnost a pracovitost, což se s jejich p edstavami mnohdy neshodovalo. Slučkám se necht lo pracovat, byly rády, když po nich panstvo cht lo jen málo: „*Prosím t , Bábi, pro nyní tak ásto m níš místa? – Proto, má milá Rézinko, že nejrad ji sloužím tam, kde mají novomanželé líbánky. Takoví lidí ti skoro nic nejedí a jsou nad to ješt ke slučkám náramn shovívaví.*“¹⁹³ Mnohdy byly také slučky na pani ky drzé, obzvlášt v modern jší dob , v novém 20. století, kdy se „emancipovaly“ i služebné: „*No Katy, jak se vám líbí m j nový klobouk? Hm, není zlý. Taky jsem takový nosila – dokud byl v mód .*“¹⁹⁴ Karikatura poukazuje p edevším na rostoucí drzost sluček, nebo v dobách d ív jších by si to služka dovolit nemohla. Díky emancipaci a moderní dob se však zm nila i jejich situace.

Pani ky se také sluček ásto obávaly, a to p edevším t ch mladých, nebo jejich manželé se rádi „podívali“ na p knou služebnou nežli na p estárlou cho . Je jisté, že muži své ženy se služebnými opravdu ásto podvád li a mnohdy se to ani nesnažili skrývat. Karikatury takové chování sluček a jejich avantýr odsuzovaly. Slučky ásto m nily místo kv li svým avantýrám: „*Z vaší eledínské knížky je vid t,*

¹⁹² Z oboru vychovatelství, Švanda Dudák 7, 1901, s. 56.

¹⁹³ Žen ní a vdávání, Humoristické listy 8,1889, s. 61.

¹⁹⁴ Obrazová p íloha, Obr. 78: Moderní slučky, Švanda Dudák 5, 1908, s. 133.

že jste asto m nila služby. Jak tedy m žete tvrdit, že vás všude m li páni rádi? – Prosím, já nelhu. Dy práv proto m zas nemohly vystát pani ky t ch pán !“¹⁹⁵

Služky nebyly ale jen kritizovány, mnohdy byly za ty špatné označovány jejich paní, nebo služby byly sice všelijaké, ale jejich zaměstnatelky se k nim mnohdy chovaly i krutě. Paníky byly povýšené vycházejíce z jejich postavení a karikaturisté si toho nemohli nevšimnout. Negativní postoj ke služkám dobře charakterizuje kresba z Humoristických listů roku 1899: *„Mami, mami: Ložičku tu plivá! – I ten dareba! A na plivá? – Na naši služku Mariánku! – To je jeho štít! Já už myslela, že na umytou podlahu.“*¹⁹⁶ Karikatura má značný sociální podtext, služka jako bezcenný materiál, který se dá snadno nahradit, pohrdavost nad tak ubohým zaměstnáním, nad azeností jedné společenské vrstvy nad druhou. Podobných karikatur vnujících se i sociálními otázkám, a to především rozparem mezi bohatými a chudými nejen v ženském světě, pibývalo a mnohdy byly skutečně drastické. „Ráj služek“, karikatura pocházející z Koprivky roku 1911, je opravdu k neuvěření. Malý kluk práská bičem služebnou, kterou používá jako koně, a raduje se, že si pjdou „hrát“ na ulici, to mu však matinka nechce dovolit, nebo: *„To nejde, Karlíku. Tam bys nesměl Marynu práskat bičem, tam je policajt!“*¹⁹⁷ Ironický název karikatury i její obsah mluví za vše a ani nepotřebuje dalšího komentáře.

Neschopnost a nešikovnost kuchaek byla pro muže i jejich paní pravým neštím, ženy byly asto kritizovány za to, že neumí vařit, ale pokud to neuměla zaměstnaná služebná nebo kuchačka, to už byl vrchol: *„Co je to za protivný zápach z kuchyně? – Nerájej se horšit, milostpaní, pipálila se jen trochu omáčka... - Ale to je hrozné, vy nedovedete uvařit ani vodu, abyste ji nespálila...!“*¹⁹⁸

Karikaturisté se také vnovali rázným domovnicím, jež byly nejastji charakterizovány jako ženy od rány, bušší širokých rozměrů, nebo naopak vychrtlé s nepříjemným zjevem a vystupováním. Paní domácí byly postrachem pro mnoho nájemníků, sehnat bydlení nebylo jednoduché a jednání s domovnicemi bylo mnohokrát velmi obtížné. Domovnicím se na nájemnicích asto nic nelíbilo: *„Jak*

¹⁹⁵ Různé tribunály, Humoristické listy 25, 1894, nestr.

¹⁹⁶ Obrazová plocha, Obr. 80: Od pízemí do 3. poschodí, Humoristické listy 17, 1899, nestr.

¹⁹⁷ Tamtéž, Obr. 79: Ráj služek, Koprivky 5, 1911, nestr.

¹⁹⁸ Nový Paleček 22, 1896, s. 172.

*povídám, kvartýrek hezký, vám by se hodil, a líbíte se mi. Mám hlavně ráda bezdětné partaje. – No, co myslíš, Amálko, ty ch dev t m síc tu vydržíme.“*¹⁹⁹

Poslední profesí, která se v karikaturách vyskytovala, i když ne příliš často, byly ženy umlkyně. Umlkyně měly těžký život. Ženy se sice jako dívky učily jazyk, ručním pracem nebo malbou a kresbu, ale pouze „rekreačně“. Taková výuka rozhodně neměla za cíl, aby se ženy živily uměním. Společnost na ženu umlkyni pohlížela skrz prsty, i když byla z bohaté rodiny, byla odsuzována, nebo tohle rozhodně neměla za potěšení a měla se raději vdát. V českém prostředí známe typický životní osud Zdeňky Braunerové, jež se nikdy neprovdala a jen velmi těžko se prosazovala v uměleckých kruzích, i ve společnosti, nebo například Boženy Němcové, společností nepochopené. Nezávislost, postavení se na vlastní nohy si vyžádalo další u mužské populace, nebo silná žena, zvyklá na to, že je svou paní, nevyšla lehkou s mužem, který požadoval spořádanou domácnost, teplé jídlo a hlavní slovo v rodině. Podle mužů by se raději měla žena starat o domácnost a nevymýkat se soudobým požadavkům a názorům na ženu: „*Co to píšeš, mami? – Píšu novou pohádku pro tebe, dceruško. – Já myslím, že by bylo lepší, kdybys napsala tatínkovi, aby nám přijel dohlédnout do kuchyně!*“²⁰⁰

Muži se divili, proč by se ženy chtěly stát umlkyněmi, osamostatnit se, vnovat se němu, co mají rády. Smysl ženského žití viděli v rodině. Na obranu umlkyně však vystupuje Nový Paleček, která zobrazuje ženu umlkyni, jež právě portrétuje typického muže: „*Myslím, slečno, že si ještě ráda vezmete prvního hlupáka, který vám přijde do rány. – Vaše nabídnutí k sátku mne velice překvapuje.“*²⁰¹ Už v roce 1894, kdy se v časopise karikatura objevila, se kupodivu našli tací, kteří ženy obhajovali, vyjádřili názor, že muži jsou někdy hloupější než ženy. Na druhou stranu by karikatura skrytě mohla ženu kritizovat, neprovdaná, nešikovná a drzá na zákazníka, který jen hodnotí její, ne příliš zdařené, dílo. Pro první variantu však hovoří i to, že žena pravděpodobně na plátno ještě nic nenamalovala, proto se o kritiku jejího umění nejedná a naopak umlkyni brání.

Karikatury se ženskými profesemi příliš nezabývaly, sice se objevovaly, ale nebyly tak časté, jako například kresby o manželství nebo módu. Pokud se

¹⁹⁹ *Obrazová příloha, Obr. 81: Pěsná lhotička, Švanda Dudák 14, 1906, s.121.*

²⁰⁰ *Matka umlkyně, Švanda Dudák 36, 1906, nestr.*

²⁰¹ *Obrazová příloha, Obr. 82: Odsekla mu, Nový Paleček 12, 1894, s.92.*

v n kterém humoristickém asopise objevily, v novaly se pov tšinou profesím, které muži akceptovali. Profese, jež ženy p ibližovaly do sv ta muž , bychom tém nenašli. Nap íklad první doktorky, ú ednice nebo ženy samostatn inné v oblasti obchodu karikatury tém opomíjely.

4.4.4 Emancipace

Emancipa ní proces žen prošel dlouhou a strastiplnou cestou. Vzd lání, rozší ení pracovních p íležitostí, emancipace, to vše bylo provázané. Jak jsem již nazna ovala v p edcházejících kapitolách, karikaturisté tato témata obcházeli a v novali se jim pom rn málo. Co se týkalo zam stnání, v novali se spíše typicky ženským profesím, na které byli muži zvyklí a které vykonávaly ženy a dívky z nižších společenských vrstev. Vzd láním se satiri tí kreslí i ve v tší mí e za ali zabývat až se vznikem Minervy, nebo dív í gymnázium bylo p edzv stí toho, že ženy za nou usilovat o p ístup na univerzity a tím budou ohrožovat monopol na mužské profese. Nejinak tomu bylo v emancipa ním procesu žen.

V eském prost edí nebyl proces emancipace tak bou livý, jako nap íklad v Anglii, a proto se mu karikaturisté p íliš nev novali. as od asu bychom sice n kolik karikatur ve 2. polovin 19. století našli, ale je jich opravdu poskrovnu. V tšina z nich souvisí s profesemi, ke kterým sice ženy nemají p ístup, ale díky emancipaci by se karikatury mohly stát realitou. V tšina z nich se v nuje tomu, jaké by to bylo, kdyby... Kdyby byly ženy doktorky, kdyby se z nich staly ú ednice, žurnalistky nebo policistky. Všechny kresby se shodují na jediném – katastrofa. Ženy podle mužských karikaturist nejsou schopny podobné profese vykonávat, nebo jejich myšlení je zcela odlišné mužskému. Nap íklad žena ú ednice p í rozhovoru s žurnalistkou: „*To se tedy nedá pop ít, že my ú ednice máme lepší vyhlídky než vy žurnalistky. – Oho! To rozhodn popírám, považte jen, že my z oken naší redakce vidíme – do mužské plovárny.*“²⁰² Žena tedy není schopna myslet na nic jiného než na muže, drby nebo oble ení: „*Vy i te nemocné, že p ijdu hned, jen co si upravím svou toaletu. – Ach milostpaní doktorko, tak dlouho moje žena nevydrží.*“²⁰³ Karikatury vyjad ují jednozna ný postoj – žena k mužskému povolání rozhodn nepat í.

²⁰² Obrazová p íloha, Obr. 83: Ženy XX. století, Pale ek 9, 1882, s. 197.

²⁰³ Tamtéž, Obr. 84: Ženské budoucího století, Humoristické listy 15, 1896, nestr.

Po et „emancipa ní“ karikatur na za átku 20. století zna n stoupl. Ženy se nenechaly odradit negativním postojem muž a jejich emancipa ní snahy zna n sílily po povolení vstupu na univerzitu. Nejvyššího možného vzd lání tak bylo dosaženo, a ženy proto usilovaly i o volební právo a p ístup do politiky: „*Pro jste tak zamyšlená? – Vypracovala jsem osnovu zákona, aby se košile ú ednic zapínaly na dva knoflí ky, a nevím, jestli mi to parlament dovolí.*“²⁰⁴ Muži si opravdu nedovedli p edstavit, že by se jim žena v rovin intelektu a profesí dosud vykonávaných pouze jimi dokázala vyrovnat. Žena byla po celá staletí ovládaná mužem a muži to nehodlali nijak zm nit, proto je pochopitelné, že na emancipa ní proces pohlíželi skrz prsty. Byli prost zvyklí na otrockou poddanost žen, které jim m ly být oporou v dobách dobrých i zlých.

Nejsiln jší reakce karikaturist zaznamenalo anglické radikální ženské hnutí. Mírný emancipa ní proces v echách byl od sufražetek naprosto odlišný. Požadavky byly sice stejné, ale zp sob jejich dosažení byl diametráln jiný. Snad ve všech humoristických asopisech té doby se objevila n jaká satirická kresba v nující se sufražetkám. eským muž m museli takové ženy nahán t skute n strach a rovn ž v nich vzbuzovali opovržení a nepochopení. Tak bou livé hnutí za ženská práva muži ješt nezaznamenali.

Karikaturisté se snažili hnutí sufražetek všemožn zleh it, ud lat z nich hlupa ky, jako kdyby nev d ly, o co se doopravdy jedná. Jako tradi n je za adili mezi oby ejné ženy, které i p i demonstracích za ženská práva myslí jen na to, co si vezmou na sebe, zda-li bude jejich nový kostým nebo klobouk dob e vid t, aby jej mohli všichni obdivovat. Takto pojatá sufražetka rozhodn nemohla vzbudit strach ani úctu a všem musela svým jednáním a úmysly p ipadat naprosto sm šná. P edevším m ly takové karikatury zesm šnit rádoby eské sufražetky, anebo je spíše od takových in odradit: „*Je to skandál, že my ženy nemáme dosud volebního práva. Mám zrovna nový klobouk, jaký jsem v n m mohla ud lat dojem zadarmo v otev eném ko á e...*“²⁰⁵ Nejvíce na hnutí radikálek reagovaly Humoristické listy, které po roce 1907 velkou m rou zm nily nápl a v novaly se skute n aktuálním témat m a oživily karikaturu i um lecky. Chování anglických sufražetek však jednozna n neodsuzovaly, spíše poukazovaly na to, že takové ženy jsou schopné

²⁰⁴ Obrazová p íloha, Obr. 85: Emancipace, Humoristické listy 15, 1910, s. 171.

²⁰⁵ Naše „sufražetka“, Humoristické listy 5, 1910, s. 51.

naprosto všeho. Za svou v c se klidn zbaví muž , které v podstat nenávidí, a v karikaturách se na nich dokonce cví í ve st elb .²⁰⁶ Takové ženy jsou skute n drsného ražení, muži by se jich m li bát, nebo s takovou ženou by si nikdo nem l zahrávat, protože nejde pro ránu daleko: „*Ráda bych vám, Pražankám, ukázala prakticky, jak se má s muži vlastn zacházet. Není tu snad náhodou n jaký muž k dispozici? – Po kají, pani ko, já sko ím dom pro starýho. Cht la jsem mu dnes beztoho namydlit, tak budu bez práce...*“²⁰⁷

Skute n nejdrasti t jší karikaturu zve ejnily roku 1912 rovn ž Humoristické listy s názvem „Anglická sufražetka“.²⁰⁸ Scéna p edstavuje Londýn ve vší „své kráse“ roku 1915, nahlížíme tedy do budoucnosti. Angli anka stojí na hromad mužských t l zalitých krví. Její rozlícený, vzteklý a d sivý výraz je vystup ován tém bezbarvýma o ima, u atou mužskou hlavou a zkrvaveným deštníkem. Celý výjev v pozadí dopl ují ob šenci a zni ené m sto. Rudé šaty p ímo k i í k recipientovi. Scenérie je opravdu zstrašující. P edstava, že by takto mohla díky sufražetkám vypadat budoucnost, není r žová. Kresba pomocí nadsázky a zvelení ní tématu až do drastické podoby promlouvá k divákovi s velkou naléhavostí – odmítnout anglické nebezpe né hnutí, které je namí eno proti muž m a i proti samotné lidskosti.

Karikaturisté sufražetky opravdu kritizovali po všech stránkách. V Anglii sufražetky žádaly rovné hlasovací právo pro všechny ženy, avšak karikaturisté asto upozor ovali na to, že rozpory nebyly pouze mezi ženami a muži, ale i mezi ženami jako takovými. T ídní rozdíly, nad azování se nad ostatními nebylo cizí ani ženám. M š anka byla n co víc než oby ejná služka, stejn jako m š anka byla mén než šlechti na. Ženy nebyly sto tyto rozdíly p ekonat, jak tedy mohly žádat rovné hlasovací právo? Na druhou stranu stejné t ídní rozdíly ne inily pouze ženy, ale i muži, jak mohli tedy muži takto kritizovat ženy? Snadno, muži si takových rozpor nevšimli u sebe, ale u n žného pohlaví, které se vždy zesm š ovalo lépe. V eském prost edí se objevily i satirické kresby takového ražení: „*A soudíte, milostivá, že bychom opravdu m li bojovat za všeobecn hlasovací právo žen? – Co vás napadá.*

²⁰⁶ Obrazová p íloha, Obr. 86: Ze sufražetské školy v Anglii, Humoristické listy 18, 1912, nestr.

²⁰⁷ Tamtéž, Obr. 87: Anglické sufražetky v Praze, Humoristické listy 25, 1912, s. 339.

²⁰⁸ Tamtéž, Obr. 88: Anglická sufražetka, Humoristické listy 35, 1912, nestr.

Vždy bych pak měla tu samou cenu, jako naše Máry... ²⁰⁹ Tato žena si uvědomuje, že rovnost není možná, připadá jí naprosto nemožné, že by měla stejnou cenu jako obyčejná služka. Mnoho žen si ale ani neuvědomovalo, že ženy z nižších společenských vrstev jsou také ženy, které by měly mít stejná práva jako muži: „ - *Ano, pane, v té věci mají nám být příkladem vzdělaní národové, kteří dávno vymanili ženu z otroctví. Pohleďte na Anglii, na Ameriku! Tam žena nenosí putny vody a uhlí, jako u nás, tam není týrána co den kuchtem u plotny. – A kdo to tam dělá, milostpaní? – No služky!*“ ²¹⁰ K takovému rozhovoru skutečně není co dodat. Žena je, nejen podle karikaturistů, stvořením hloupé a neschopné logického myšlení.

Dobře uvědomovala žena, která si sama uvědomila, že studium nebo emancipace nemají cenu: „*Prosím tě, nedávno jsi horovala pro emancipaci a dnes už nechceš ani slyšet o studiích? – Jak pak by ne? Vždyť jsem jistě s Karlouš přinesl vyznamenání a já skoro propadla. My ženy jsme stvořeny pro život rodinný.*“ ²¹¹ Žena tak vyjádřila to, co si po celá staletí mysleli nejen muži, ale i ti, které ženy. Naštim si to nemysleli naprosto všichni, neboť dnešek by vypadal naprosto odlišně.

²⁰⁹ Mladá česká sufražetka, *Kopie* 7, 1912, nestr.

²¹⁰ Emancipace, *Švanda Dudák* 7, 1909, s. 209.

²¹¹ Příjina reakce, *Humoristické listy* 28, 1907, nestr.

5 ZÁV R

Svět žen, jejich vlastností, libů, steků, maličků, malicherností, ale i velkých cílů a ideálů není lehké komplexně postihnout. Cílem této práce bylo alespoň částečně nahlédnout právě do těchto sfér. Poznat, jak společnost vnímala jejich život, prolomit bariéry, které je oddělovaly od veřejného světa, od světa mužů, a vydobýt si místo v mužské společnosti, mnohdy i přes jejich často kritizované špatné vlastnosti. Hovořím zde o mužské společnosti, nebo karikatury v humoristických časopisech, ze kterých jsem čerpala, byly velkou měrou určeny právě jí. Je jisté, že se periodika dostávala i na venkov, ale to se stávalo jen málokdy, a proto je většina satirických kreseb situována do mužského interiéru, společenského života, ročního cyklu zábavy a cestování nebo sportu a odívání.

Vnímání ženského světa, se za zkoumaných více než 60 let, měnilo jen pomalu. Společnost zvyklá na zabíhající stereotypy jen nerada měnila své postoje k jakékoli problematice a především k staletí trvajícím podlézáním žen. Nic výjimečného, nového nebo „nenormálního“, vymykajícího se průměrnosti bylo hned terčem kritiky i posměchu, a už to byly celkem nevinné výstřelky módy nebo závažnější témata jako cesta ke vzdělání nebo emancipační proces žen. Jak je vidět, za 160 let se názory na tchýně, ženskou povahu a vlastnosti změnily jen málo. Muži stále zeshora ujíž ženskou touhu po mládí a kráse, i když k tomu ženy nutí i samotná společnost. Přestože dnes mají ženy v českém prostředí daleko rozsáhlejší možnosti, běžný přístup ke vzdělání nebo profesím, soudy mužů jsou stále dost podobné, a proto svět 19. a začátku 20. století nám v tomto smyslu není zas tak vzdálený, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Karikatury sloužily mužské společnosti především pro pobavení, ale rovněž dobově tenaře informovaly o zahraničním, domácím nebo společenském dění. Význam satirických kreseb je proto daleko hlubší. Pomocí karikatur poznáváme nejenom smysl pro humor tehdejší společnosti, ale především to, co pro ni bylo natolik důležitá, aby tomu věnovala pozornost. Poznáváme, co tehdejší lidé kritizovali, zeshoraovali nebo co si mysleli, což nám slouží k poznání jejich mentality.

Karikatury mají nepochybně veliký potenciál i pro *gender history*, nebo při zkoumání světa žen je velmi důležité poznat je z pohledu ryze mužského. Součástí bychom mohli podotknout, že karikaturisty byli v daném období výhradně muži, a proto na soukromou i ve veřejnou sféru ženského života pohlížíme ryze mužskými očima. V tom je nepochybně i zápor tehdejších karikatur, nebo nikdy nemohly být zcela objektivní, protože muži si zajisté o slabším pohlaví mysleli svoje a nehodlali stránku ženské osobnosti posuzovat i z ženského pohledu. Pomocí karikatur však neerpáme jen informace o mentalitě a názorech mužů na ženskou problematiku, ale satirické kresby rovněž poskytují mnoho poznatků o vývoji dobové módy, interiéru, prostředí nebo celkově o celoročním cyklu života mužské společnosti a společnosti žen především. Karikatury také umožňují pohlédnout do soužití mužů a žen a zejména do tajů manželství, které bylo už od nepaměti nám tem mnoha umělců a které ani dnes nezůstává bez povšimnutí. Ty hrozné manželky, jež otravují život mužů, kteří si chtějí jít „odpočinout“ do hospody, známe i z manželských vztahů ve 21. století. Podobné jsou i názory na nevěru, která je i dnes pojmána jako daleko horší u ženy než u muže – alespoň tedy z pohledu mužského.

Na počátcích zkoumaného období, tedy v padesátých letech 19. století, můžeme pozorovat jen malý zájem o ženu jako takovou. Ženy v karikaturách vystupovaly pouze jako figurky v „nějaké hře“, ne ve skutečném životě. Karikaturisté jejich tvůrčího potenciálu používali pouze k dosažení jiných cílů, jako byly především politické cíle a jejich kritika, ženy tedy ztělesňovaly země, územní celky nebo monarchie. Takové karikatury tedy nic nevyprávějí o vlastním světě žen, ale jejich vystupování v alegoricky pojetém světě politických karikatur není bez významu. Ukazuje totiž, že ženy prozatím vstupovaly do společnosti jen pozvolna a karikaturisté neměli potřebu se jim vnovat. Naprosto jim postávalo, když do svých dílů zařadili bezduché figurky – postavy žen, které využívají jen nárazovky a ve kterých uplatní především negativní stránky jejich osobnosti.

Od let šedesátých pak zaznamenáváme skutečný nárůst zájmu o ženský svět, karikaturisté se zabývali rozmanitými aspekty jejich života – životem soukromým, jako bylo manželství nebo kritika povahy, životem veřejným, jako byly návštěvy plesů a lázní, a v neposlední řadě i vnímáním nahoty a těla, například při veřejném koupání. Tato témata se po zbytek daného období rozvíjejí, množí a objevují se pochopitelně i témata nová, jež se týkají sportování, rostoucí touze po vzdělání,

emancipování se a tedy hledání si místa ve sv t muž . I p es rostoucí zájem byly ženy stále „jen“ ženami v karikaturách bez vlastního názoru.

Kvalita humoristických asopis byla pom rn asto kritizována, byla považována za úpadkovou, nic nového nep inášející. Já však soudím, že práv její úpadkovost, zabývání se malichernými, m š áckými problémy je pro zkoumání života žen a muž daleko d ležit jší než um lecky a kvalitn pojatá satirická kresba, která se v tšinou orientuje na závažná témata mezinárodního nebo domácího rázu. Ze satirických kreseb lze totiž vy íst i psychické projevy, jako nap íklad obavy, strach i nad ji. To, že karikaturisté asto naráželi na novoty z ženského sv ta a asto se jimi zabývali, o tom jen sv d í, nebo , o em se moc mluví, toho se lov k asto i bojí. Pochopiteln , p ibližování se k sv tu masculinity vyvolávalo v mužích roztodivné pocity a obavy z ohrožení jejich výsadního postavení.

Karikatura tedy není pouze sou asným jevem, ale záležitostí trvající již n kolik století. Historicky má satirická kresba sv j velký význam, i když je jí v nována daleko menší pozornost než jiným obrazovým pramen m.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny

1. Publikované prameny

Gamma (Gustav Jaroš), česká karikatura, Volné směry IV, 1900, s. 269 - 272.

Heller, Servác, Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického.

Vzpomínky a zápisky, Praha 1918.

Kudlata - Probošt, Vojta, české časopisectvo XX. věku : Seznam a statistika veškerých současných vycházejících českých časopisů v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku, v Německu a v Americe, Praha 1903.

Lužická, Václava, Růže stolistá, Praha 1913.

Mill, John Stuart, Poddanství žen, Praha 1890.

Památník českých ústředí 1870 - 1900

Plamínková, Františka, Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního prezidenta republiky československé T. G. Masaryka, Praha 1930.

Starý, František, Jinoch a jeho poměr k dívce, ilustrování, které Jinoch mohl zalíbiti se mladým dámám a tak co nejdříve se oženiti se ženou s nejlepšími vlastnostmi, Praha b. r..

Strettiová, Marie, O starých zvyklostech a dobrých lidech, Praha 1940.

Svatlá, Karolína, Polemika s dobou, Praha 1969.

Svatlá, Karolína, Upomínky, Praha 1940.

Svatlá, Karolína, Z literárního soukromí I. Vzpomínky, paměti, literární dokumenty, Praha 1959.

Vacano, Emil Mario (ed.) - Klíč, Karel, Václav, Obrázky pro staré mládence, Praha 1883.

2. Dobový tisk

Bílá blesk 1864 - 1865

Brejlé 1849

česká politika 1912

Diblík 1855
Humoristické listy 1858 - 1914
Kop ivy 1909 - 1914
Nový Pale ek 1887 - 1900
Obrazy života 1859 - 1862; 1870 - 1876
Pale ek 1872 - 1887
Pikantní sv t 1896 - 1900; 1907 - 1914
Rolni ky 1863
Švanda Dudák 1882 - 1914
Volné sm ry 1900
Ženský obzor 1901 - 1902; 1905 - 1906

Literatura

1. Slovníky, encyklopedie, p íru ky

Baleka, Jan, Výtvarné um ní. Výkladový slovník, Praha 1997.
Komenského slovník nau ný, Praha 1937 - 1938.
Masaryk v slovník nau ný, I. - VII., Praha 1925 - 1933.
Ott v slovník nau ný nové doby, I. - VI., Praha 1930 - 1943.
Ott v slovník nau ný, I. - XXVII., Praha 1888 - 1909.
Rieger, František Ladislav, Slovník nau ný, Praha 1860 - 1890.
Roubík, František, Bibliografie asopisectva v echách z let 1863 - 1895,
Praha 1936.
Roubík, František, asopisectvo v echách v letech 1848 - 1862, Praha 1930.

2. Ostatní literatura

Abramsová, Lynn, Zrození moderní ženy. Evropa 1789 - 1918, Praha 2005.
Bahenská, Marie, Po átky emancipace žen v echách. Dív í vzd lávání a ženské spolky v
Praze 19. století, Praha 2005.

- Becker, Udo, Slovník symbolů, Praha 2002.
- Bednářová, Věra, Zakladatelky českého dívčího školství, Brno 1957.
- Bible : Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad, Praha 1993.
- Blažková, Jarmila, Žena, věčná inspirace umění. Žena ve výtvarném umění od doby kamenné až po Picassa, Praha 1946.
- Boccaccio, Giovanni, Dekameron, Praha 1975.
- Bologne, Jean Claude, Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě, Praha 1997.
- Burešová, Jana, Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století, Olomouc 2001.
- Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998.
- Efmertová, Marcela C., české země v letech 1848 - 1918, Praha 1998.
- Elshtainová, Jean Bethke, Veřejný muž, soukromá žena. Ženy ve společnosti a politickém myšlení, Praha 1999.
- Englová, Jana, Žena devatenáctého století v dokumentech, Ústí nad Labem 2003.
- Englová, Jana, Život v 19. století: sbírka dokumentárních materiálů, Ústí nad Labem 2001
- Fialová, Ludmila, Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.
- Gisold, Lammel, Deutsche Karikaturen: vom Mittelalter bis heute, Stuttgart 1995.
- Gombrich, Ernst Hans, Umění a iluze: studie o psychologii obrazového znázorňování, Praha 1985.
- Hoffmeister, Adolf, Karel Václav Klíma: O zapomínaném umělci, který se stal vynálezcem, Praha 1955.
- Hoffmeister, Adolf, Sto let české karikatury, Praha 1955.
- Horská, Pavla, Dějství, rodina a státní dějiny v dějinách Evropy, Praha 1990.
- Horská, Pavla, K ekonomické aktivitě žen na poli 19. a 20. století. Příklady českých zemí, S. H. 30, 1983, s. 711 - 743.
- Horská, Pavla, Naše prababičky feministky, Praha 1999.
- Horská, Pavla, Tři století evropského feminismu, Historický obzor 2, 1995, s. 36 - 40
- Horská, Pavla, Za práva žen, Dějiny a současnost 1, 1992, s. 27 - 32.
- Chrobák, Ondřej - Winter, Tomáš (ed.), V okovech smíchu: karikatura a české umění 1900 - 1950, Praha 2006.
- Kafka, Josef, 350 ženských povolání: příručka nezbytná pro rodiče, jejich zástupce, vychovatele, rádce mládeže dívky, dívky i ženy všech věků, jež připravují se k manželství a hledají povolání a výtělek, Praha 1916.

- Kárníková, Ludmila, Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1781 - 1914, Praha 1965.
- Klabouch, Josef Ludvík, Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962.
- Kuzmin, Michail Nikolajevič, Vývoj školství a vzdělání v českých zemích, Praha 1981.
- Kybalová, Ludmila, Dívky odívání: od empirie k druhému rokoku, Praha 2004.
- Kybalová, Ludmila, Doba turnýry a secese, Praha 2006.
- Kybalová, Ludmila, Obrazová encyklopedie módy, Praha 1973.
- La femme au XIXe siècle, littérature et idéologie, Lyon 1978.
- Lenderová, Milena - Jiránek, Tomáš - Doušová, Hana, Dívky každodennosti dlouhého 19. století. 1. díl, Dívky hmotné kultury, Pardubice 2001.
- Lenderová, Milena (ed.), Eva nejen v ráji. Žena v letech od středověku do 29. století, Praha 2002.
- Lenderová, Milena, Dívky každodennosti dlouhého 19. století. 2. díl, Život všední a sváteční, Pardubice 2005.
- Lenderová, Milena, Křesťanství a modlitba: žena v minulém století, Praha 1999.
- Lenderová, Milena, Zdečka Braunerová, Praha 2000.
- Máchalová, Jana, Dívky odívání. Móda 20. století, Praha 2000.
- Malínská, Jana, o politice přívětivá žena nesmí - pro? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století, Praha 2005.
- Marek, Jaroslav, Česká moderní kultura, Praha 1998.
- Navrátilová, Alexandra, Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004.
- Neudorflová - Lachmanová, Marie, České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci, Praha 1999.
- Neumann, Stanislav Kostka, Dívky ženy: populární kapitoly sociologické, etnologické a kulturně historické. Žena novodobá a moderní 4, Praha 1932.
- Pachmanová, Martina, Neznámá území českého moderního umění: pod lupou genderu, Praha 2004.
- Pelc, Antonín, Karikatury 1919 - 1945, Praha 1948.
- Peterová, Milena, Náměty v české karikatuře: proměna obrazu Náměty ve 20. století, Petrov 2002.
- Pi Joan, José, Dívky umění VIII., Praha 2000.
- Polišenský, Josef, Ženy v dějinách lidstva, Praha 2000.
- Proudy české umělecké tvorby v 19. století. Smích v umění, Praha 1991.
- Pytlík, Radko, Český kreslený humor 20. století, Praha 1988.

- Pytlík, Radko, Malá encyklopedie českého humoru, Praha 1982.
- Roubík, František, Rok 1848 v obrázcích a karikaturách, Praha 1948.
- Rozsivalová, Věra, Krása o třem staletí, Hradec Králové 1996.
- Sak, Robert, Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté, Praha 2003.
- Secká, Milena, Americký klub dam, Český lid 82, 1995, s. 55 - 65.
- Secká, Milena, Vojta Náprstek, zakladatel českého přemyslového muzea a Americký klub dam, Folia Ethnographica 33, 1999, s. 3 - 8.
- Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha 1999.
- Skácelík, František –Sezima, Karel, Humoristika u Vilémka, Praha 1937.
- Spivák, Václav, České ženy v práci pedagogické: k Mezinárodnímu roku ženy, Praha 1975.
- Šimková, A., Status, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české mšíanské společnosti, H 95, 1997, s. 55 - 109.
- Šimková, Alena, Ideály a skutečnost: vztahy mezi mužem a ženou v české mšíanské společnosti 19. století, Česká literatura 47, 1999, s. 654 - 665.
- Šolle, Zdeněk, Vojta Náprstek a jeho doba, Praha 1994.
- Štěpánová, Irena - Sochorová, Ludmila - Secká, Milena, Ženy rodiny Náprstkovy, Praha 2001.
- Švehla, Jaroslav, Česká karikatura XIX. Století, Praha 1941.
- Uchalová, Eva, Česká móda 1780 - 1870, Praha 1999.
- Uchalová, Eva, Česká móda 1870 - 1918. Od valčíku po tango, Praha 1997.
- Urban, Otto, Česká společnost 1848 - 1918, Praha 1982.
- Vostřebalová, Věra, Magdalena Dobromila Rettigová, Praha 1972.
- Vošahlíková, Pavla - Štěpán, Milan, Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století, Praha 1997.
- Vošahlíková, Pavla, Formování české občanské společnosti ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století, Praha 1993.
- Vošahlíková, Pavla, Jak se žilo za vlády Františka Josefa I., Praha 1996.
- Woolstonecraft, Mary, A vindication of the rights of woman, London 1992.

OBRAZOVÁ P ÍLOHA

Úvodní strany k humoristickým asopis m

Obr. 1: Úvodní stránka k humoristickému asopisu „Brejle“.

Obr. 2: Úvodní stránka k humoristickému asopisu „Diblík“.

Obr. 3: Úvodní stránka k „Humoristickým list m“.¹

Obr. 4: Úvodní obálka k „Rolni kám“.

¹ Úvodní stránka k Humoristickým list m se asto m nila, takto vypadala v roce 1860. Pozd ji nabrala zjednodušenou podobu, omezující se pouze na ozdobný nápis.

Obr.5: Úvodní stránka k „Švandu Dudákovi“.²

Obr. 6: „Nový Paleček“

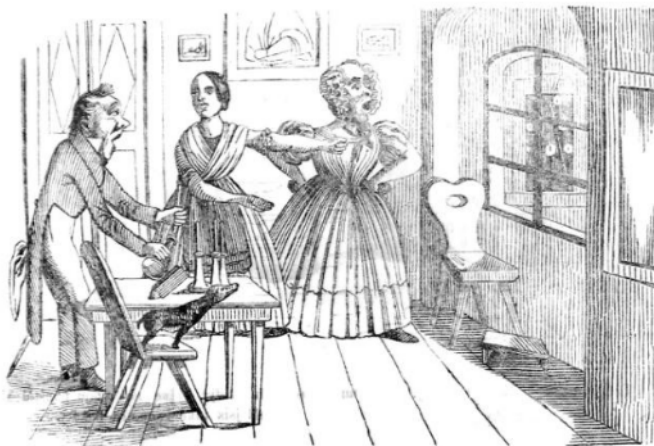
² Rovněž u Švandy Dudáka se obálka časopisu mnila, ale spíše jen nepatrně. Vždy vyjadřovala humorný pohled na svět.

4.1 Žena v po átcích eské karikatury 40. – 60. léta 19. století

4.1.1 Žena jako objekt společenské karikatury

Sedmašedesátník na rozpacích.

(V Praze dne 18. dubna 1849.)

Pan Strachota. Mám rozsvítit, nebo nemám?
— Jest v tom osvěcení nějaká politika, nebo
nic? — Kdo mně to vysvětlí? Copak asi bude
protější Ultra dělat?

Stažka. Jemnost pane, pan Ultra právě rozsvě-
cuje.

Pan Strachota. „Jeli možná! To jest pro mne

znamení, abych nerozsvěcoval; nebo ten má
jistě zase nějaký zlý oumysl.

Pani Strachotová. Ale podívej se, vždyť pan
Copánek také má rozsvíceno, a ten jistě pa-
tří k dobře smýšlejícím.

Pan Strachota. To je k zbláznění. (K služce
Jdi honem na malou stranu; jeli tam všude
rozsvíceno, rozsvítíme také.

Obr.7: Sedmašedesátník na rozpacích, Brejle 1849, . 19, s.75.

Definice dubna

Duben jest měsíc, v němžto můžeme ženskú
poznat od hlavy až k patě.

Vyobrazení Venuše

věrně podle popisu starších
i novějších básníkův:

Oči jak trnky — tváře jak růže
— šíje labutí — ruce jako vá-
lečky — tělo jako jedle — no-
hy jako svíčky a chodidla co
píškotky.

Obr. 8: Definice dubna, Diblík, 1855, nestr.

Obr. 9: Vyobrazení Venuše, Obrazy života, 1859, nestr.

4.1.2 Alegorie politiky s drazem na 60. léta 19. století

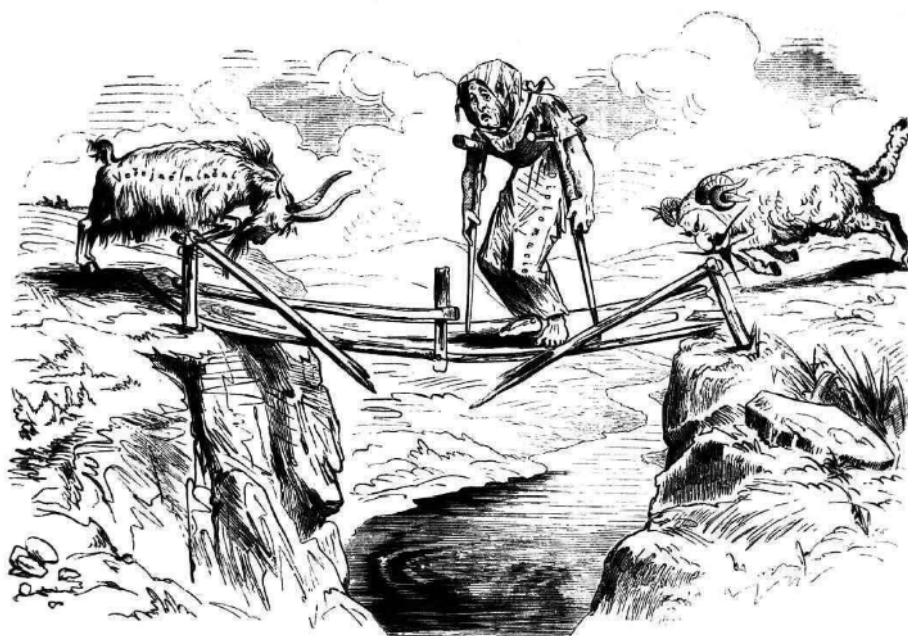
Illustrovaný repertoír pšitšho národního divadla.

13. „Ze sedmi ta nejškaredější.“

Obr. 10: Illustrovaný repertoír pšitšho národního divadla, Humoristické listy 42, 1862, nestr.

Bude toto „berane, berane, duc!“ také jen špássem?

Obr. 11: Bude toto „berane, berane, duc!“ také jen špássem?, Humoristické listy 11, 1863, s. 85.

Obr. 12: Illustorvaný repertoír p íštího národního divadla, Humoristické listy 47, 1862, s. 393.

4.2 Žena krásná aneb vzhled, móda, pokrývky hlavy a marnivost

4.2.1 Stá í versus mládí aneb ženská krása a vzhled

Obr. 13: Před plesem, po plesu, Rolniky 3, 1864, s. 125.

Obr. 14: Tučňák v kleci, Paleček 48, 1876, s. 380.

Obr. 15: Potrefná podobizna, Paleček 17, 1879, s. 133.

Dvojí kritika.

"To děvče projde!"
"Tudy ano, ale otázka je, zdali tamtudy?"

Převozník: »Slečinko, jdou si sednout,
abych si je nesplet' s tyčí!«

Obr. 16: Dvojí kritika, Pale ek 50, 1878, s. 397.

Obr. 17: Každé stá í není úctyhodné,
Humoristické listy 20, 1900, nestr.

Mistr Zouplna u rozpacích.

»Pro umučenou hodinu, vždyť ona se mi na to plátno ani nevejde!«

Obr. 18: Mistr Zouplna v rozpacích, Švanda Dudák 20, 1902, nestr.

Kus otčenáše.

(Mladý manžel mezi hezkou komornou a svou přistárlou paní). „A neuvoď nás v pokušení... ale zbav nás od zlého... Amen!“

Obr. 19: Kus ot enáše, Pale ek 40, 1878, s. 317.

Není očko jako očko.

„Kdež byli, paní Peprná?“ — „U očkování.“ — „Dovolejí, já nedosleječám, křičeji víc! Já jim nerozumím nic.“ — „Chtěla jsem, aby mu vsadil tři a doktor řekl, že postačí vsadit dvě.“ — „Jen vsadějí tři, což kdyby udělali terno!“

Obr. 20: Není o ko jako o ko, Švanda Dudák 25, 1906, s. 222.

V předvečer sv. Jana N.

K. Nejedlý.

Slečna Lóri (k dětem od sousedů): Copak, dětičky, co vás k nám vede tak pozdě večer?
Pepánek: Pořád jsme doma zlobili, že chceme vidět rachejtle, tak tatínek řekl, abychom se šli podívat k vám.

Obr. 21: V p edve er sv. Jana N., Švanda Dudák 19, 1906, nestr.

Tíseň manželská.

„ Jak povídám, milý Bedřichu, nemusíš-li, nežeň se; neb dokavad je člověk sám, snadno všady projde. Jak ale se jednou oženi — — darmo mluvit!“

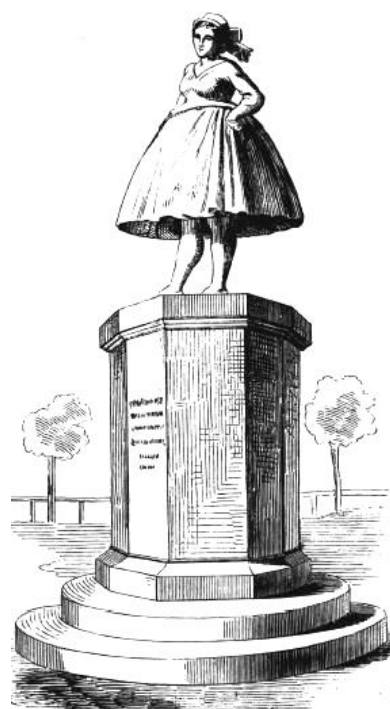
Obr.22: Tíseň manželská, Humoristické listy 6, 1858, s. 141.

Jak si pan Paškrtný pomáhá,

Obr 23: Jak si pan Paškrtný pomáhá,
Humoristické listy 4, 1858, s.28.

Pomník vynálezkyne tuhých sukni.

Obr. 24: Pomník vynálezkyne tuhých sukni,
Humoristické listy 5, 1858, s. 114.

Jak by se staly vlečky neškodnými.

Kompromis vyhovující dámám i p. Náprstikovi.

(a. Nádržka s vodou, chránící spolu mozek před zápalem. — bb. Gaudukový trubovod, lacnější než jiné garnýry. — c. Kropenka co práchu protijed.)

Vlečka plícím neškodná. Jen že taková dáma má pak ještě o několik koleček víc.

Obr. 25: Jak by se staly vlečky neškodnými, Humoristické listy 27, 1878, s.212.

Obr. 26: Patentované vynálezy Humor, Humoristické listy 25, 1892, nestr.

Nakažlivá moda.

Posud zdravý pozorovatel: Čím dál, tím hůř! Vlečky kazily aspoň jen plíce, ale tihle ty krátké sukénky zkazí hned — celého člověka!

Obr. 27: Nakažlivá moda, Palek 60, 1877, nestr.

Vlečka na vesnici.

(Zjevení ve dvou obrazech.)

I.

Häusler.

»Ale kdepak procesí! — dragouni to budou, lidičky — — —!«

II.

»Aááá — tááááák — — —!«

"Račte odpustit, milostpani, ale vy před tou výkladní skříní stát nemůžete; lidé si střeží, že zastavujete na chodníku všechnu pasáží."

Obr. 29: Z pražských ulic, Humoristické listy 14, 1886, s. 111.

„Tot netvor je!“
Hlasy venkovanů.

Obr. 30: Hlasy venkovan , humoristické listy 40, 1885, s. 324.

Nafoukanost téhleté módy.

Obr. 31: Nafoukanos téhleté módy, Nový Pale ek 42, 1889, s. 332.

V KALHOTOVÉ MODĚ.

„Jo, jo! Nemá člověk na tom světě už žádnou radost! Kde jsou ty časy, když ještě vítr holčičkám nadzvedával sukynky . . .“

Obr. 32: V kalhotové mod , Humoristické listy 12, 1911, s. 142.

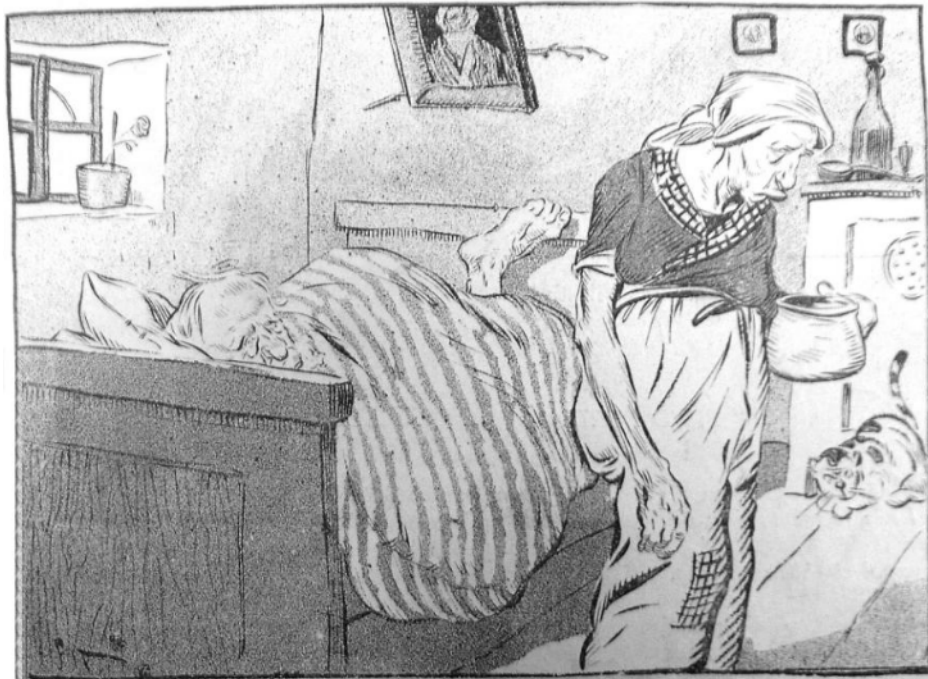

— Ha, jaká to zhýralost, dva mladíci!

JARO ROKU 1911 — Ach tak, to je děvčátko hezounké v kalhotěch!

Obr. 33: Jaro roku 1911, Kop ivy 12, 1911, nestr.

AŽ SE UJME TA NOVÁ MODA.

„Tak vidíš, starouši, takhle nám stačejí oběma jedny kalhoty. Jen aby pán bůh dal a nepřišli jsme s tím zbrojením o ty poslední...“

Obr. 34: Až se ujme ta nová moda, Humoristické listy 12, 1911, s. 139.

MYŠ V PENSIONÁTĚ.

1. ZA DOBY SUKNÍ.

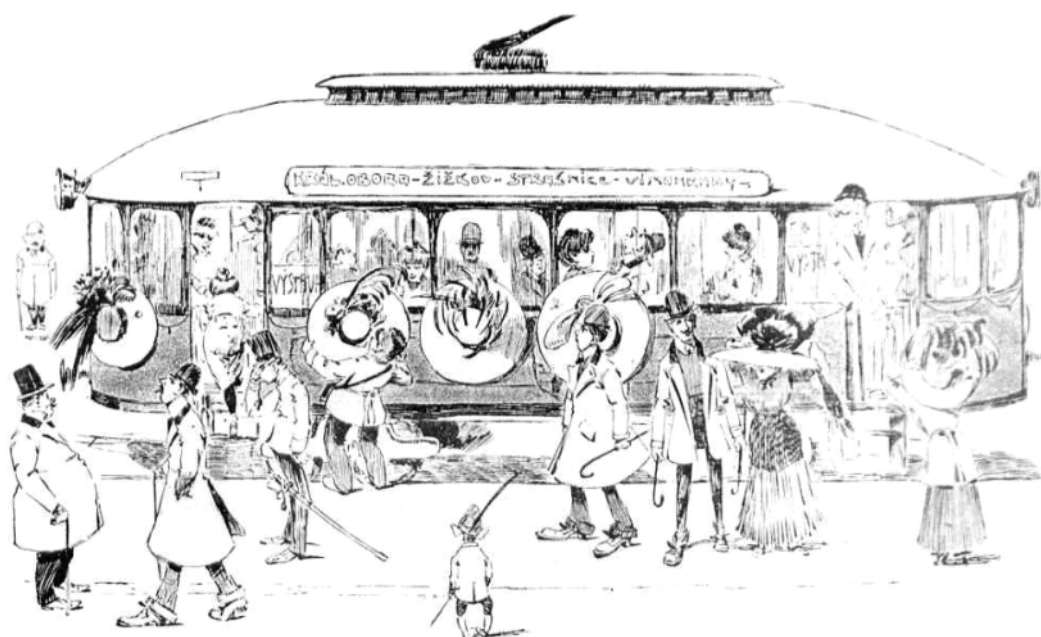
2. ZA DOBY KALHOT.

Obr. 35: Myš v pensionát , Kop ivy 8, 1911, nestr.

4.2.3 Pokrývky hlavy

Obr. 36: K té mode, Nový Pátek 48, 1889, s. 381.

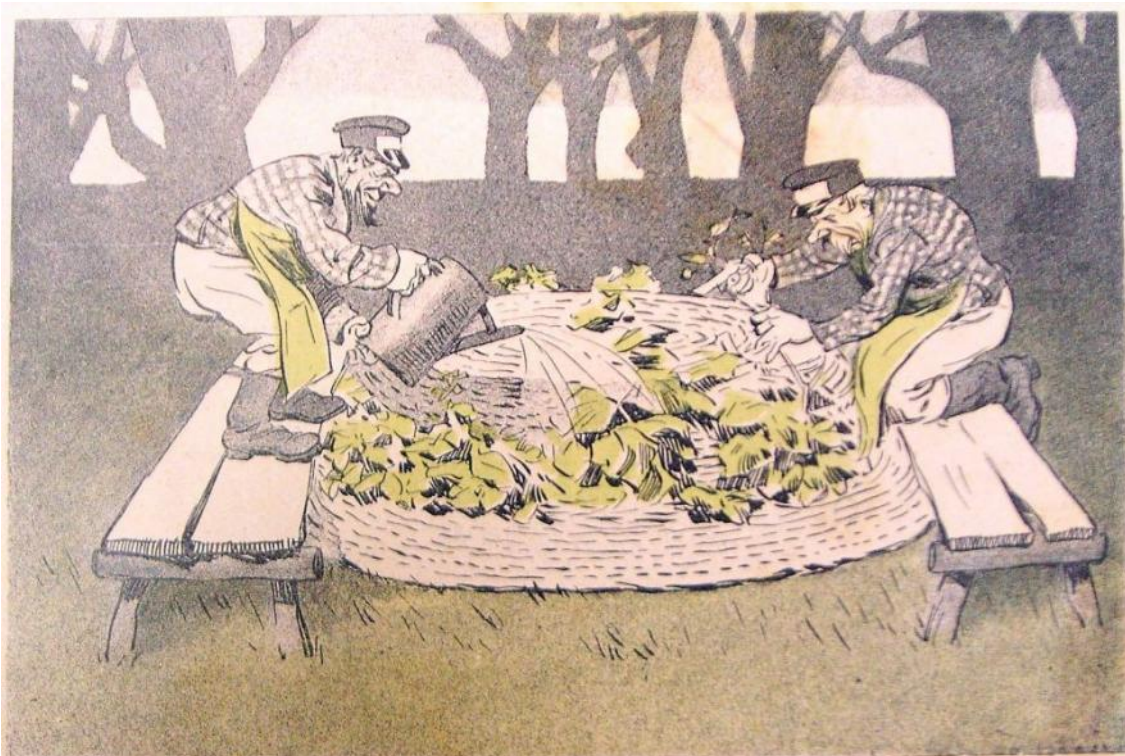
Opatření, chystané na elektrické dráze,
aby dámy s moderními klobouky nebyly z dopravy vyloučeny.

Obr. 37: Opatření chystané na elektrické dráze, Humoristické listy 45, 1908, s. 537.

Pražská panička k rodičům, kteří ji přišli navštívit: „Přebytečnou postel nemáme, musíte vzít za vděk škatuli od klobouku...“

Obr. 38: Humoristické listy 48, 1909, s. 567.

KLOBOUK MODEL 2911.

„Pospěšme si, starej, pospěšme! Milostivá chce se za hodinu ukázat ve Stromovce v novém klobouku.“

Obr. 39: Klobouk model roku 2911, Humoristické listy 15, 1910, s. 173.

4.2.4 Marnivost

„Hezký je ten nový psací stůl, až na to množství zásuvek. Jen mi řekni, co vše do nich dáš?“ — „Do těch malých banknoty, losy, důležitá dopisy a podobně, a sem dolů do čtyř velkých úřty za tvé šperky, šaty a klobouky.“

Obr. 40: Panstvo, Humoristické listy 44, 1900, nestr.

„Zase nový klobouk chceš?! Vždyt jeden už máš! A ostatně — já, tvůj manžel, měl bych ti být vlastně vším na světě!“ — „Ale starej, myslíš opravdu, že spokojím se věčně s jedním?“

Obr. 41: Humoristické listy 1, 1894, nestr.

4.3 Soukromá sféra ženského života – s atky, manželství, nevrly, tchýně a staré panny

4.3.1 S atky aneb co nejrychleji pod šatec

„Poslechni, starce, ta naše holka se ještě zblázní, než dojde na ten její první ples.“ — „Myslíš? I toť abych snad vypočítal, co by stálo mň . . .“

Obr. 42: První letošní ples, Humoristické listy 3, 1892, nestr.

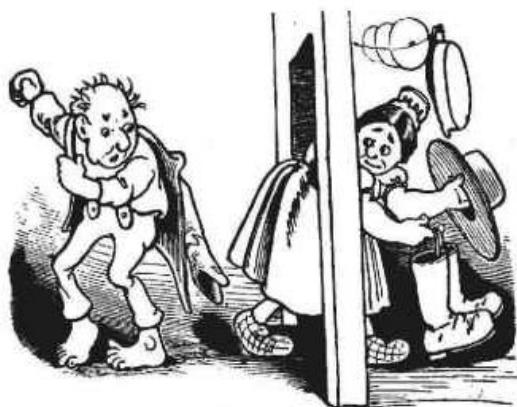
Marné laskominy.

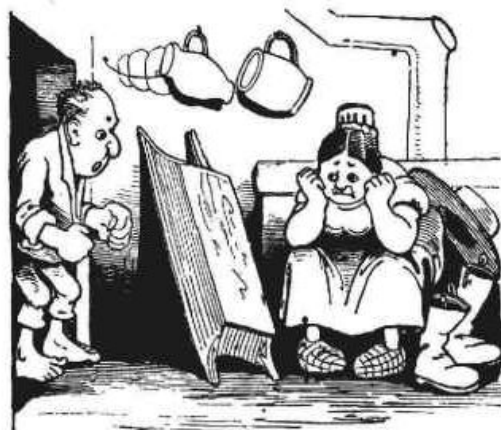
Dceruška: "Božínku, maminko, tak spadnout do toho potoka!"
Matka: "Bláznivá! Takový myšlínky teď vypusť z hlavy, vidíš dobře, že tu široko daleko není slušného svobodného muže!"

Obr. 43: Marné laskominy, Švanda Dudák 4, 1905, s. 36.

VÁLKA V OBRAZECH

Casus belli

Vkročení na nepřátelské území

Obě strany se opevňují ve svých pozicích

Artileristický boj

Nezdařený výpad v pevnosti

Nemožnost dalšího odporu

Přímě í za příčinou ošetření raněných

Parlamentář

Kapitulace

Mír

Obr. 44: Válka v obrazech, Humoristické listy, 1871, nestr.

Zálezly.

Obr. 45: Která m sta a místa posud nebyla na výstav . Zálezly, Humoristické listy 36, 1895, nestr.

Jen co je pravda!

Soused Kratina má na to svědky, že je v domácnosti své přece jen pánem; neboť co je se ženou, šlo u něho všechno vždy po jeho hlavě.

Obr. 46: Jen co je pravda!, Palek 11, 1876, s. 85.

Na horké půdě sopečné.

•Ty stará jsi horší nežli Vesuv! Jakmile to v tobě vře a vybuchne, začneš sopit a tak hned kráter nezavřeš!•

Obr. 47: Na horké půdě sopečné, Humoristické listy 16, 1906, nestr.

Jak to chodí v řádné domácnosti.

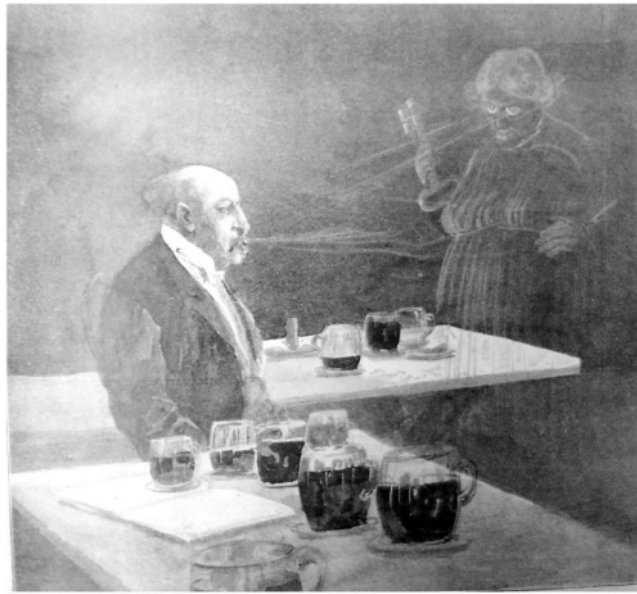
Kde se po neděli časné ráno namáčí,

tam se zajisté v pondělí pere, mydlí a modří.

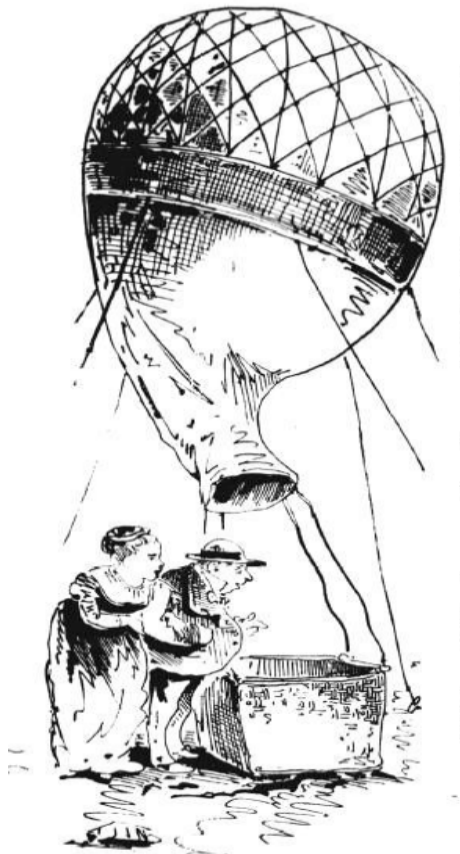
Obr. 48: Jak to chodí v řádné domácnosti, Palek 22, 1878, s. 172.

Udění pana Jarolíma Strachoty
při posledním pivě u Fleků.

Obr. 49: Vidí pana Jarolíma Strachoty, Švanda Dudák 13, 1902, s. 119.

Balouny z balonů.

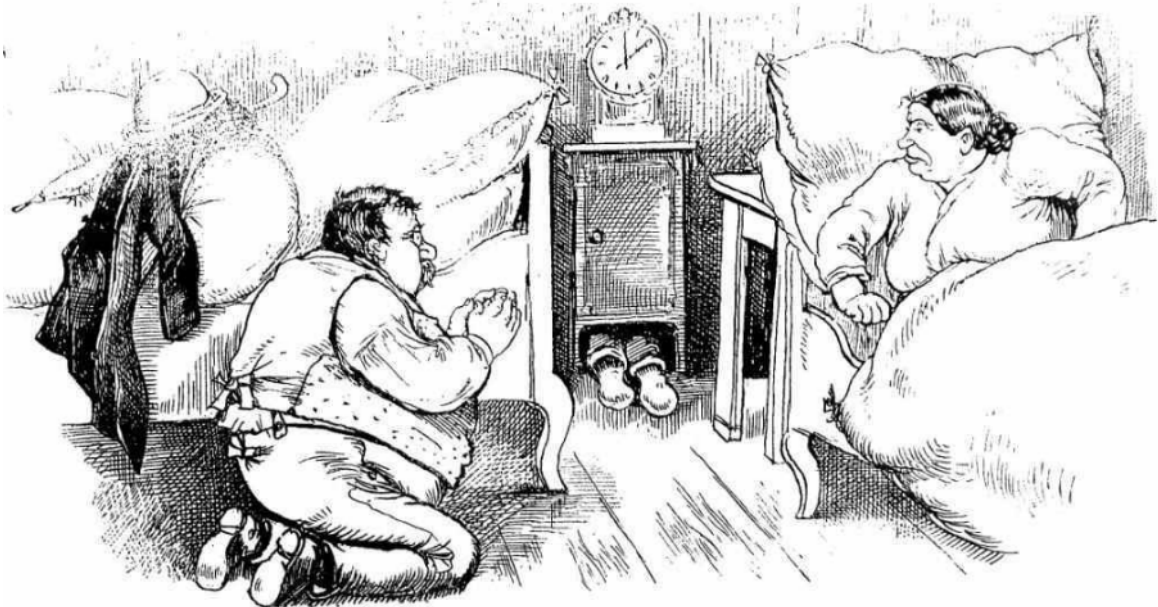
41 "Co myslíš, stará, abych si také přisedl a letěl?"
"Holečku, ty bys to nevydržel; tam nahoře jsou
hospody daleko od sebe."

Obr. 50: Balouny z balonů Pla ek 42,
1874, s. 176.

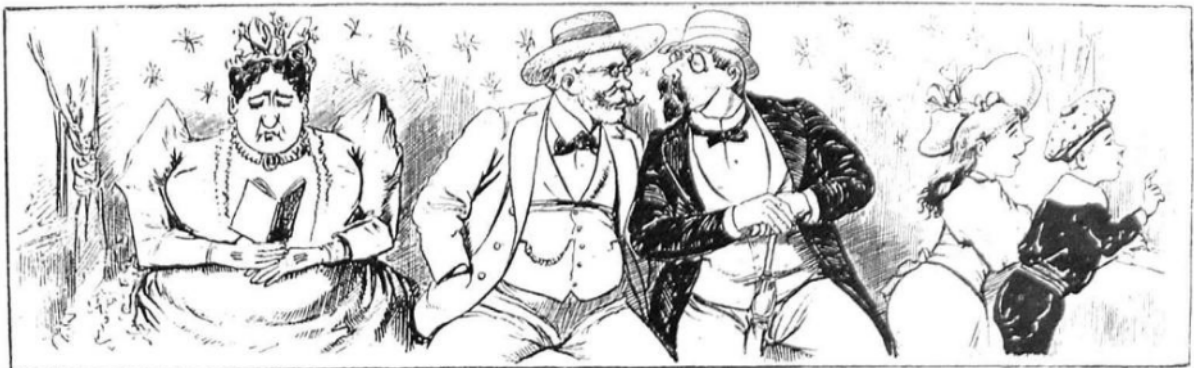
"Ty teda jsi se zas opil?! No počkej! Jen až budeme doma, dostaneš ode
mě, co se do tebe vejde!"
"Holečku, ženo, dnes nevejde se do mě už zhora nic."

Obr. 51: Páté p es deváté, Humoristické listy 42,
1888, s. 407.

Ona: „Ty jeden lumpe, teď se chodí z hospody domů?!?“
On: „I mlč a nevytrhuj mne z vešerní pobožnosti!“

Obr. 52: R zné tribunály, Humoristické listy 41, 1893, nestr.

„Povídám vám, příteli, na Pardubice těším se jako malé dítě!“ — „To tam asi pobudete delší dobu, že?“ — „Ó já ne; pouze moje žena.“

Obr. 53: Na cestách a cestí kách, Humoristické listy 34, nestr.

»Jen si považte, drahé dámy: sotva se pan Paškrtný oženil, už zas chodí do hostince na stravu! Jeho pani prý mu nic neumí uvařit.« — »Vidiš, Eufrosinko?! Dobře, že si's ho nevzala! Já ti říkala, že bys s ním byla nešťastná.

Obr. 54: Z takzvané společnosti, Humoristické listy 45, 1889, s. 409.

NESPOLEHLIVÁ KUCHARKA

mladá hospodyně (k ošklíbajícímu se manžel): Zase ti nechutná?
 Manžel: Ani dost málo!
 "Tak vidíš - to je tvá zamilovaná Magdalena Dobromila Rettigová! Právě u toho nákypu stojí: dones na stůl a dobré bude -!"

Obr. 55: Nespolehlivá kuchařka, Švanda Dudák 6, 1901, s. 48.

Roztržitá choť.

Muš. Ale ženuško, copak děláš v zahradě s kropáčem, když prší? Ne, vy ženské jste roztržiti tvorové až hrůza!

Obr. 56: Roztržitá choť, Pale ek 27, 1876, s. 213.

Obr. 57: Dozvuky z lázní, Humoristické listy 36, 1896, nestr.

»Mužičku, nech mne tady do konce saisony! Mně tu jde k duhu, jak můžeš seznat z mých tváří.« »Na tvářích velkou změnu ani nevidím, ale za to na tvých prstech, které ti zde sesílily tak, že's na jeden z nich nemohla už navléknout ani sňubní prsten, vid?!«

MODERNÍ MANŽELSKÉ ŠTĚSTÍ.

„A jsi šťastna, Zičo, v manželství“?
„Velmi šťastna! Považ si to štěstí! Muž se jmenuje Karel a milenec taky Karel.
Nemohu se tak snadno podřeknout.“

Obr. 58: Moderní manželské štěstí, Humoristické listy 26, 1911, s. 309.

4.3.4 P řšerné tchýn a staré panny

Vrána k vráně.

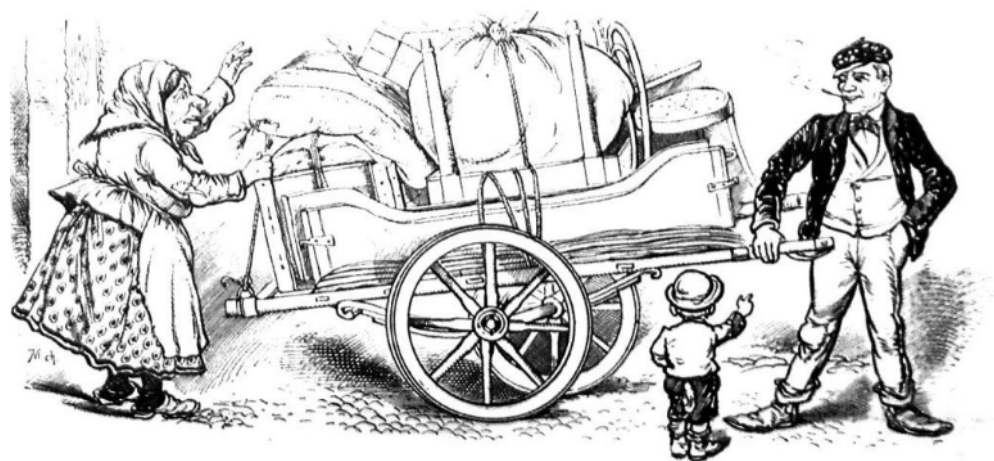
Host: Ty máš krásnou sbírku zbraní; jak pak ale přichází ta dáma mezi to? — *Domáci:* To je má paní tchýně; horší než revolver, na koho spustí ona neb on, je vždycky zle.

Obr. 59: Vrána k vrán , Pale ek 28, 1879, s. 224.

Paní tchyně služce: »Kde jste byla zas tak dlouho?! No, vás si pošlu pro smrt!« *Zet:* »To si, osobo, musíte pospíšet!«

Obr. 60: Z kruh vyšších a nižších, Humoristické listy 14, 1888, s. 131.

Tchyně: »A teď už neočumujte a jedte! Já vám zatlačím!«
Zet (v duchu): »Kdybys raději už »jela« ty! Já bych ti také zatlačil — ty pichlavé oči!«

Obr. 61: Momentky ze srpnového kvartálu, Humoristické listy 33, 1899, nestr.

Zbytečný strach!

K. Nejedlý

Dlouho sedí pan Jelimánek vedle své zbožňované Laury, nic neříká. I zašveholí po chvíli Laura:
»A kdy si mě konečně vezmeš, Dolíčku?
Dolíček: Ó, hned bych si tě vzal, holubičko, ale bojím se — tchyně...«

Laura: Neboj se jí, dětino; ona se tě taky nebojí!

č.

Obr. 62: Zbytečný strach, Švanda Dudák 5, 1905, s. 41.

Román jednoho „zamilovaného“ párku až k nevystání.

Obr. 63: „Román jednoho „zamilovaného“ párku až k nevystání.“, Palek 64, 1877, s. 509.

Obr. 64: Starý svátek, Pale ek 3, 1876, s. 20.

Obr. 65: V zim , Humoristické listy 3, 1890, nestr.

Obr. 66: Ples, Humoristické listy 2, 1898, nestr.

4.4 Žena ve ejná

4.4.1 Ženy a sport

Obr. 67: Politika na plovárně , Humoristické listy 47, 1861, s. 400.

Obr. 68: Na plovárně , Humoristické listy 27, 1885, s. 219.

„Prosím vás, pani stará, nechoďte zároveň s námi do vody!“ —
 „Snad se neohlížíte na to, že natrhly se mi plavky?“ — „I to ne, ale až
 vy tam vlezete, vystoupí voda z břehův a my bychom se mohly utopit.“

Obr. 69: Na plovárně, Humoristické listy 30, 1881, s. 237

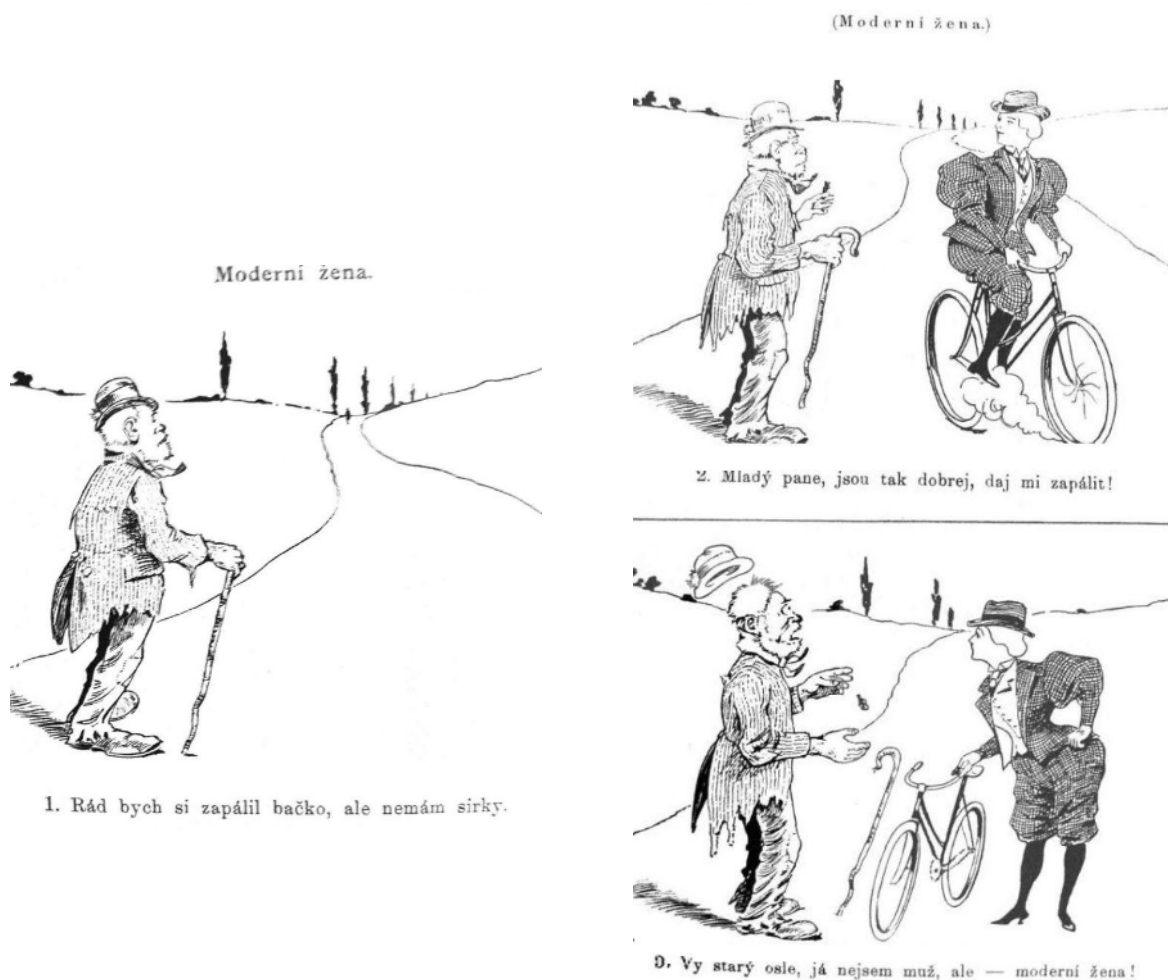
Turistka (stará panna): Poslyšte, jsou zde na Šumavě staré stromy?
 Průvodce: Je jich zde moc, slečinko, a také moc v jejich stáří.

Obr. 70: Nový Pátek 25, 1896, s. 196.

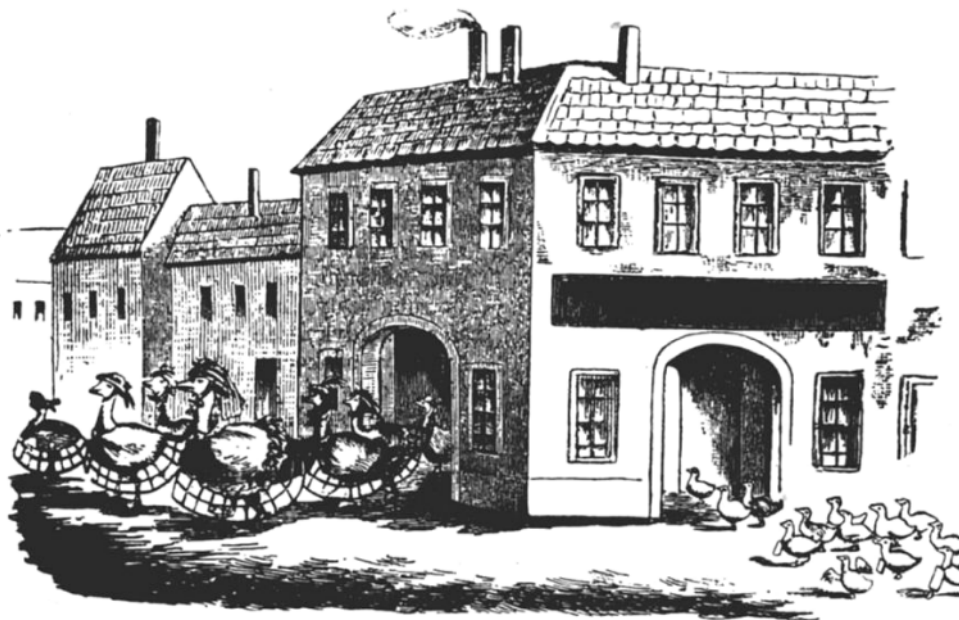
Byciklistka: "Ale pane, dejte pozor, což nevidíte - ?"
 Byciklista: "Račte odpustit, právě proto, vidím dosti mnoho ..."

Obr. 71: Pikantní sv t, listopad, 1896, s. 4.

Obr. 72: Moderní žena, Nový Pale ek 19, 1898, s. 149.

4.4.2 Cesta ke vzd lanosti

Dívčí pensionát na malém městě

Obr. 73: Z českého Brodu, Brejle 4, 1861, s. 14.

Obr. 74: Ženské studium, Nový Pálek 28,
1890, nestr.

Až budou ženské na universitě.

Vdova: Slitujou se, slečinko, a darujou mi něco; mám
 čtyři děti. — **Medička:** Milá matko, musíte hledět, abyste
 se už nějak protloukla. Koukejte: právě jsem studovala,
 že *bacilla* má za minutu *děti milion*. Co teda by ta teprv
 měla říkat?

Obr. 75: Až budou ženské na univerzitách,
Humoristické listy 9, 1890, nestr.

4.4.3 Od služek k uitelkám

Učitelka: Milé dívky, podívejte se, v jakém pořádku kráčí ta roztomilá zvířátka v řadě! Pravím vám, že člověk od zvířat pořádku má se učit.

Obr. 76: Nový Pátek 6, 1897, s. 44

Ze schůze učitelek.

Ty proti coelibátu

čili: Když kocouru vypadají zuby, přestane myši chytat.

a ty pro coelibát,

Obr. 77: Ze schůze učitelek, Humoristické listy 48, 1903, nestr.

Moderní služky.

Pani: No, Katy, jak se vám líbí můj nový klobouk?
 Panská: Ilm, není zlý. Taky jsem takový nosila —
 dokud byl v módě...

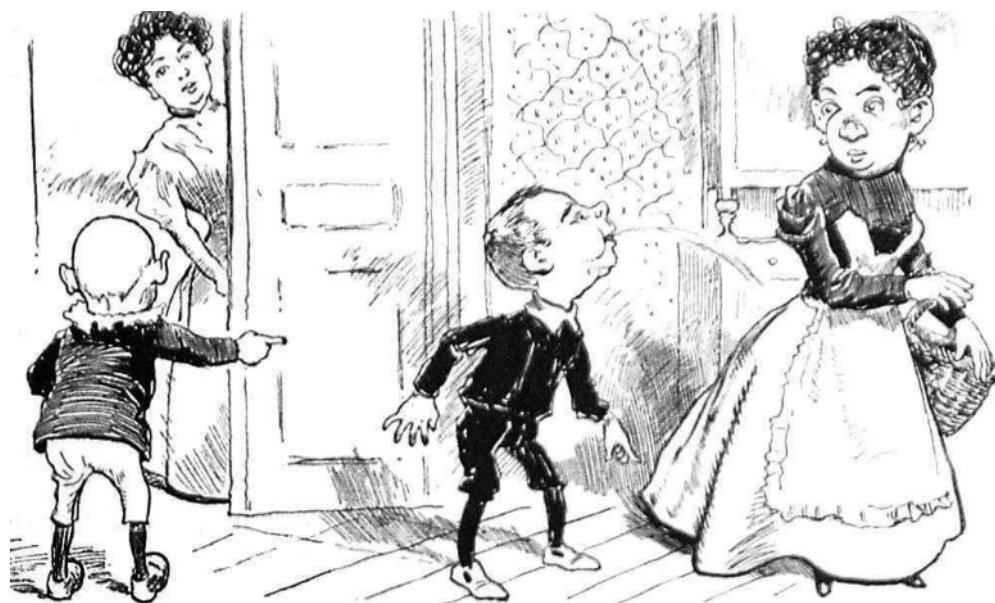

RAJ SLUZEK.

— Mamá, my pojedeme na ulici!
 — To nejde, Karlíčku. Tam bys neměl Marynu práskat
 bičem, tam je policajt!

Obr. 78: Moderní služky, Švanda Dudák 5,
 1908, s. 133.

Obr. 79: Ráj služek, Kop ivy 5, 1911, nestr.

»Mami, mami: Lojzik tu plivá!« »I ten dareba! A nač plivá?« »Na naši
 služku Mariánku!« »To je jeho štěstí! Já už myslila, že na umytou podlahu!

Obr. 80: Od p ízemí do 3. poschodí, Humoristické listy 17, 1899, nestr.

Přesná lhůta.

Nyrdly.

Domáci: Jak povídám, kvartýrek hezký, vám by se hodil, a líbíte se mi. Mám ráda hlavně bezdětné partaje.
Mladý manžel (k choti): No, co myslíš.
Amálko, těch devět měsíců tu vydržíme.

Obr. 81: Přesná lhůta, Švanda Dudák 14, 1906, s.121.

Odsekla mu.

Obr. 82: Odsekla mu, Nový Palek 12, 1894, s.92.

Myslím, slečno, že si ještě ráda vezmete prvního hlupáka, který vám přijde do rány.
Vaše nabídnutí k sňatku mne velice překvapuje.

4.4.4 Emancipace

„To se nedá popřít, že my úřednice máme lepší vyhlídky než vy žurnalistky.“
 „Oho! To rozhodně popírám, považte jen, že my z oken naší redakce vidíme — do mužské plovárny!“

Doktorka: „Vyřídte nemocně, že přijdu hned, jen co si upravím svou toaletu.“
 Posel: „Ach milostpani doktorko, tak dlouho moje žena nevydrží!“

Obr. 83: Ženy XX. století, Pale ek 9, 1882, s. 197.

Obr. 84: Ženské budoucího století, Humoristické listy 15, 1896, nestr.

DALEKOSÁHLÉ REFORMY. "Proč jste tak zamyšlená?"
 Sekční šéfová v ministerstvu ručních prací: "Vypracovala jsem osnovu zákona, aby se košile úřednic zapínaly na dva knoflíčky, a nevím, jestli mi to parlament povolí."

Obr. 85: Emancipace, Humoristické listy 15, 1910, s. 171.

Obr. 86: Ze sufražetské školy v Anglii, Humoristické listy 18, 1912, nestr.

ZE SUFRAŽETSKÉ ŠKOLY V ANGLII

"Tak se číte, děvčátka, číte, a přisti hodnu už přistoupíme k studiu na živém ministru!"

Obr. 87: Anglické sufražetky v Praze, Humoristické listy 25, 1912, s. 339.

ANGLICKÉ SUFRAŽETKY V PRAZE.

„Ráda bych vám, Pražankám, ukázala prakticky, jak se má vlastně s muži zacházet. Není tu snad náhodou nějaký muž k dispozici –?“
 „Počkají, paničko, já skočím domů pro starýho. Chtěla jsem mu dnes beztoho namydliť, tak budu bez práce...“

Anglická sufražetka nad zříceninami Londýna roku 1915: "Ať žijí zákony, které budou chránit slabé, něžné pohlaví!"